

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Криміналістичний вісник

Науково-практичний збірник

№2 (2)
2004

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2003 р.

№ 2 (2), 2004

Київ 2004

УДК 343.9
ББК 67.99 (4Укр) 94
К 82

*Рекомендовано до друку Науково-методичною радою ДНДЕКЦ МВС України
(протокол від 15 листопада 2004 р. №8)
Рекомендовано до друку Вченою радою НАВСУ
(протокол від 30 листопада 2004 р. №12)*

Редакційна рада:

В.А. Зубчук (голова) — заст. Міністра внутр. справ України; **Я.Ю. Кондратьєв** — чл.-кор. Акад. пед. наук, засл. юрист України, проф., ректор Нац. акад. внутр. справ України; **І.П. Красюк** (заст. голови) — засл. юрист України, канд. юрид. наук, начальник Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центру МВС України; **В.Д. Сущенко** — засл. юрист України, проф., проректор Нац. акад. внутр. справ України

Редакційна колегія:

Я.Ю. Кондратьєв (голов. ред.) — чл.-кор. Акад. пед. наук, засл. юрист України, проф., ректор Нац. акад. внутр. справ України; **В.П. Бахін** — д-р юрид. наук, проф. (Акад. держ. податкової служби України); **В.Г. Гончаренко** — д-р юрид. наук, проф. (Акад. адвокатури), акад. Акад. правових наук України; **А.В. Іщенко** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ України); **В.С. Кузмічов** — д-р юрид. наук, проф. (Нац акад. внутр. справ України); **В.К. Лисиченко** — д-р юрид. наук, проф. (Акад. держ. податкової служби України); **Б.Г. Розовський** — д-р юрид. наук, проф. (Луган. акад. внутр. справ МВС України ім. 10-річчя незалежності України); **М.Я. Сегай** — акад. Акад. правових наук України, д-р юрид. наук, проф. (Акад. правових наук України); **О.П. Снігерьев** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. ун-т внутр. справ); **О.В. Неня** — відп. секр. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України)

Криміналістичний вісник: Наук.-практ. зб. / ДНДЕКЦ МВС України; НАВСУ; К82 Редкол.: Я.Ю. Кондратьєв (голов. ред.) та ін. — К.: «Чайка», 2004. — №2(2). — 157 с.: іл.

Містить праці з теоретичних, методичних, нормативно-правових, практичних, історичних, організаційних проблем судової експертизи та криміналістики. На сторінках вісника відображено матеріали багатого передового досвіду проведення криміналістичних досліджень, інтегровано все нове, що з'являється в галузі науки криміналістики.

Для фахівців з питань судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення діяльності правоохоронних органів із запобігання, виявлення, розкриття й розслідування злочинів та інших правопорушень, а також науковців, викладачів, аспірантів і студентів юридичних навчальних закладів.

УДК 343.9
ББК 67.99 (4Укр) 94

У ДНДЕКЦ МВС України, 2004
У Національна академія
внутрішніх справ України, 2004

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Красюк І.П. Експертна служба МВС України сьогодні	5
Сегай М.Я., Кобзар С.І. Онтологічні передумови формування слідів рук та гносеологічні аспекти їх криміналістичного дослідження	11
Ищенко А.В. Анализ проблем следственной тактики в фундаментальных криминалистических исследованиях в Украине	17
Лукашевич В.Г., Луценко Т.Ю. К вопросу о новых направлениях в криминалистике	27
Седнев В.В., Бабюк И.А., Маковский И.И. Криминалистическая классификация половых преступлений	35
Диденко Н.А., Щитников А.М., Старовойтов В.И. Производство судебной экспертизы запаховых следов человека в Республике Беларусь	43
Савицький Д.О., Потребчук А.А. Суть і значення доказування в кримінальному процесі	55
Хільченко С.В. До питання про перспективи створення галузі криміналістичної техніки, яка б досліджувала порнографічні предмети	60
ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	
Клименко Н.И. Виды и возможности исследования микрообъектов	67
Пісовий А.С., Івасишин Т.М., Зарецький М.Б. Дослідження волосся осіб, які вживають наркотики, методом емісійного спектрального аналізу	74
Коваль С.Л., Зубов Г.Н. Влияние шумоочистки на результаты последующего идентификационного исследования	78
Дубинин А.А. Использование ПВЭМ при выполнении графического моделирования механизма ДТП, связанного ограниченной видимостью пешехода	82
Синяков Ф.В., Герасимов Е.Л. Использование лазерного указателя для определения линии полета снаряда	85

Будзієвський М.Ю.

Сучасні способи підробки захисних засобів документів, їхні ознаки 91

Терещенко В.Ф.

Шляхи створення ефективної системи наукової організації праці
в експертних підрозділах органів внутрішніх справ 97

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

Торлин В.Н., Ксенофонтова В.А., Бабкин А.В.

Определение скорости транспортных средств перед столкновением
по деформациям, полученным в результате ДТП 103

Прохоров-Лукін Г.В., Пащенко В.І.

До питання про визначення поняття вибухової речовини в судовій
вибухотехнічній експертизі 108

Авдеева Г.К., Брендель О.И.

Объекты авторского права в судебной экспертизе 112

Демидюк Ю.Й, Шевчук В.В.

Можливості застосування плівок йодиду свинцю для виявлення
потожирових нашарувань на поверхнях з високою адсорбцією 118

Артамонова О.В.

Аддиктивные свойства трамадола 122

ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕРЕДОВОГО ДОСВІДУ ЕКСПЕРТНОЇ ПРАКТИКИ

Остапюк Ю.М.

Експертне забезпечення розкриття та розслідування злочинів,
здійснених із застосуванням вибухових речовин (досвід роботи
DstI Міністерства оборони Великої Британії та Нідерландського
криміналістичного інституту) 126

Афанасенко С.Б., Чигирик С.Л.

Використання відеотек для розслідування та розкриття злочинів
(досвід НДЕКЦ при УМВС України в Черкаській області) 131

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Чисніков В.М.

Г.М. Рудий — піонер української криміналістики 134

Іщенко А.В., Марчук Р.П.

Доктори наук з криміналістики 142

До уваги авторів! 157

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

УДК 343.148: 004.891 (477)

І. П. Красюк, кандидат юридичних наук,
начальник Державного науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС України

ЕКСПЕРТНА СЛУЖБА МВС УКРАЇНИ СЬОГОДНІ

Експертна служба Міністерства внутрішніх справ сьогодні є невід'ємною складовою частиною системи експертного забезпечення досудового слідства і правосуддя в Україні, організаційна побудова якої закріплена законодавчо і представлена науково-дослідними та іншими установами судових експертиз Міністерства юстиції і Міністерства охорони здоров'я України, експертними службами Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

На нашу думку, саме існуюча система експертного забезпечення досудового слідства і правосуддя в державі повною мірою відповідає подальшому розвитку інституту судової експертизи й ефективному впровадженню науково-технічних методів і засобів в експертну діяльність. Адже саме завдяки належності до різних відомств та виконанню суто своїх специфічних функцій, діяльність усіх зазначених вище експертних установ збагачує арсенал техніко-криміналістичних засобів і методів у розкритті злочинів. Тому неவிпадково тривалі дискусії щодо питання, бути чи не бути експертній службі МВС України, як і експертним службам інших відомств, суб'єктами судово-експертної діяльності, завершилися позитивним його вирішенням. Верховною Радою України 9 вересня 2004 р. нарешті прийнято Закон «Про внесення змін до Закону України «Про судову експертизу», що створює передумови для подальшого розвитку експертної служби МВС України, поліпшення матеріально-технічного забезпечення.

Які ж функції виконують сьогодні експертні підрозділи МВС України? Слід зазначити, що вони являють собою широку, наближену до оперативної та слідчої роботи низку криміналістичних установ. До їхньої компетенції належить забезпечення високої якості оглядів місць злочинів, виконання криміналістичних експертиз і

У І. П. Красюк, 2004

досліджень, застосування науково-технічних методів і засобів в оперативній діяльності міліції з розкриття та попередження злочинів, ведення криміналістичних обліків: дактилоскопічних; кулегільзотек; підроблених документів; фальшивих грошей; фонограм з голосами людей; ДНК тощо, ефективність роботи яких сьогодні підсилюється активним упровадженням в експертну діяльність автоматизованих інформаційно-пошукових систем. До того ж, лише в МВС України функціонує спеціальний підрозділ — вибухотехнічна служба.

Специфічність діяльності експертних підрозділів МВС України полягає у максимальному наближенні до процесу розкриття і розслідування злочинів: саме міліцейський експерт напрямами працює з представниками оперативних підрозділів, входить до складу слідчо-оперативної групи, яка виїжджає на місце події. А це, в свою чергу, надає можливість скоріше відгукуватися на потреби правоохоронних органів, стимулює найоптимальніше використання форм і методів роботи, спрямованих на розкриття злочинів по «гарячих» слідах.

Взаємодія, тісна співпраця з іншими суб'єктами судово-експертної діяльності в рамках Закону України «Про судову експертизу», що став основою цієї діяльності, дає можливість удосконалення нормативно-правового врегулювання експертної роботи, об'єднання зусиль в експертному забезпеченні розкриття і розслідування злочинів, нового бачення проблем, що існують, та їх вирішення. На це спрямована діяльність Координаційної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України, яка виконує функції координаційного органу суб'єктів судової експертизи і розглядає найважливіші питання розвитку судової експертизи, що мають міжвідомчий характер. Серед цих питань забезпечення найповнішого задоволення потреб судів, органів дізнання і досудового слідства в судово-експертних дослідженнях; розвиток мережі судово-експертних установ; узгодження відомчих нормативних актів, що регламентують порядок проведення судових експертиз та діяльність установ і служб судових експертиз.

Існують й інші форми співробітництва і координації: участь працівників експертних служб у роботі Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України на правах членів секцій цієї Ради; взаємна участь у проведенні науково-практичних конференцій і семінарів; проведення міжвідомчих комплексних експертиз; стажування та ін.

З метою створення умов для міжвідомчого контролю налагоджено систему проведення взаємного рецензування висновків експертиз, розгляду матеріалів повторних експертиз тощо.

Усе ефективнішою стає взаємодія з Генеральною прокуратурою, Верховним Судом України.

Значна роль у виконанні покладених на експертну службу МВС України завдань залежить від кадрового забезпечення підрозділів. Зазначимо, що обсяги виконуваної судовими експертами МВС України роботи з експертного забезпечення правоохоронної діяльності завжди становили значну частку від загальнодержавних, адже щорічно в МВС виконується понад 350 тис. досліджень, висновки яких є підставою для вирішення питання щодо порушення кримінальної справи або відмови в порушенні кримінальної справи, а також до 200 тис. експертиз, що становить 90 % криміналістичних експертиз, які проводяться всіма судово-експертними установами України та визнаються слідчими і судовими органами доказами в кримінальних справах.

Лише в МВС сьогодні наявні відомчі спеціалізовані вищі навчальні заклади, які здійснюють підготовку висококваліфікованих експертних кадрів. Важливим кроком у вирішенні цього питання стало створення в 2002 р. при Національній академії внутрішніх справ України Навчально-наукового інституту підготовки слідчих і криміналістів (з 1992 р. підготовку кадрів для служби здійснював факультет підготовки слідчих та криміналістів), яким підготовлено 507 спеціалістів.

Новим кроком стало утворення в 2003 р. постійно діючих курсів підвищення кваліфікації при Навчально-науковому інституті підготовки слідчих і криміналістів.

Цікавою і своєчасною є вперше запроваджена цього року в НАВСУ форма підготовки кадрів для експертної служби, відповідно до якої тут здобуватимуть другу вищу освіту — експерта-криміналіста — працівники міліції, що вже мають стаж і досвід роботи в органах внутрішніх справ.

Вагомий внесок у поповнення рядів експертів й на рахунку Донецького юридичного інституту, з 1994 р. у ньому підготовлено понад 400 експертів-криміналістів.

Однак співпраця експертної служби МВС України з цими та іншими навчальними закладами, зрозуміло, не обмежується лише працевлаштуванням молодих спеціалістів. Це широка програма дій під гаслом «Наука — практиці, практика — науці», в рамках якої, наприклад, існує Угода про співробітництво між Державним науково-дослідним експертно-криміналістичним центром і Національною академією внутрішніх справ України, спрямована на запровадження прогресивних форм підготовки фахівців, наукового забезпечення експертної практики, закріплення професійного ядра експертних підрозділів, їх оптимальної діяльності в сучасних умовах. За цими скупими словами приховується дійсно повсякденна напружена наукова і практична робота, звідси беруть початок далекоглядні перспективи розвитку вже опанованих напрямів експертної діяльності і тих, що маємо опанувати в майбутньому.

Про це свідчить й розвиток наукоємних напрямів досліджень. Сьогодні 49 фахівців експертної служби МВС України працюють над дисертаційними дослідженнями, що охоплюють широкий спектр експертної діяльності: теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень, філософія права, кримінальний процес і криміналістика, судова експертиза, автоматизація технологічних процесів, загальне мовознавство, фармацевтична хімія і хімія високомолекулярних сполук, судова медицина, психологія та ін.

Істотною є співпраця експертної служби МВС України з НАВСУ в плані збереження історичних надбань, сталих традицій. Прикладом такої співпраці є створення залу криміналістики в Центральному музеї МВС, до якого передано понад 300 експонатів і документальних матеріалів, що відтворюють історію експертних підрозділів органів внутрішніх справ в Україні.

Зрозуміло, значній кількості експертиз і досліджень, що здійснюються працівниками експертної служби МВС України, відповідає й висока якість їх проведення. Гарантією цього є напрацьована система контролю, яка включає сертифікацію лабораторій, метрологічне супроводження обладнання тощо. Наприклад, Українським Державним науково-виробничим центром стандартизації, метрології та сертифікації (нині — «Державне підприємство «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості») здійснено акредитацію на право проведення вимірювань показників об'єктів семи лабораторій Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру за

18 напрямками досліджень. Отримали й міжнародний сертифікат якості Європейської асоціації судових генетиків на проведення досліджень методом ДНК-аналізу, який щорічно підтверджується. Ця робота активно проводиться і на місцях.

Наші фахівці впевнено оволодівають сучасними методами роботи, складною технікою, яка з'являється на озброєнні в експертних підрозділах. Завдяки цьому обладнанню досягається принципово вищий рівень наукової обґрунтованості результатів експертиз і досліджень. Серед сучасних аналітичних приладів, що використовуються фахівцями, ІЧ-мікроскоп Continuum, рентгенофлуоресцентний спектрометр Elvaх, рідинний хроматограф Agilent 1100, прилади магнітно-оптичної візуалізації, дактилоскопічні сканери, генетичний аналізатор, прилад для вертикального гель-електрофорезу ДНК. Експерти-автотехніки у своїй роботі використовують унікальні розробки вітчизняних спеціалістів: комп'ютерну систему «Крим-1», яка дає змогу змоделювати схему дорожньо-транспортної пригоди; програмно-апаратний комплекс «Вій», призначений для встановлення достовірності ідентифікаційних номерів на агрегатах автомобільного транспорту. В арсеналі вибухотехніків лише за останні роки з'явилися мобільний робот, який виключив безпосередній контакт спеціалістів з вибуховими пристроями; генератор радіозавод «Завада» для блокування сигналу приведення в дію радіокерованих вибухових пристроїв; контейнер для безпечного транспортування вибухових пристроїв у безпечні місця за межі населених пунктів; вибухозахисний костюм КС-1 тощо.

У цьому сенсі слід згадати й про умови праці експертів. Ще зовсім недавно експертні підрозділи здебільшого базувалися в непристосованих приміщеннях, розташованих у різних місцях. Сьогодні про це впевнено можна говорити як про вчорашній день, і не лише стосовно адміністративно-лабораторного комплексу Державного центру, який став осередком передового досвіду криміналістичних експертиз. Справжніми храмами криміналістики є науково-дослідні експертно-криміналістичні центри при ГУМВС України в АР Крим, УМВС України в Запорізькій, Полтавській, Тернопільській, Черкаській областях. До їх рівня наближаються НДЕКЦ при УМВС України в Донецькій, Кіровоградській, Львівській, Миколаївській, Чернігівській областях. Відкриваються нові перспективи в Дніпропетровській, Сумській, Харківській областях, м. Києві.

На особливу увагу заслуговує міжнародна діяльність, яку проводить експертна служба МВС України. Мабуть, не викликає сумніву той факт, що сьогодні без налагодження та підтримування зв'язків з аналогічними підрозділами багатьох країн неможливо гідно протистояти злочинності. І ці зв'язки рік від року лише міцнішають, адже не секрет, що, як і в Україні, у багатьох країнах поліцейські або міліцейські експертні підрозділи традиційно несуть основне навантаження з техніко-криміналістичного забезпечення розкриття і розслідування злочинів. Зокрема, напрацьовано позитивний досвід такої співпраці з Польщею, Словаччиною, країнами СНД — Російською Федерацією, Білоруссю та ін. Відрадно, що вона відбувається не лише на міждержавному, а й на міжрегіональному рівні.

Головне у такій співпраці — можливість взяти на озброєння все передове, що є у світі. До того ж Державній науково-дослідній експертно-криміналістичній центрі МВС України став першою в Україні установою, яка отримала право бути членом Європейської мережі криміналістичних наукових установ (ENFSI), що об'єднує 50 провідних криміналістичних лабораторій з 33 країн Європи. Безумовно, це свідчить про знання результатів діяльності та фахового рівня українських міліцейських експертів.

Останні десятиліття ХХ ст. в Україні, як і в усьому світі, пройшли під знаком автоматизації процесу експертного забезпечення розкриття і розслідування злочинів. Скажімо, проведена робота з автоматизації дактилокартотек та слідотек у підрозділах експертної служби дала змогу лише у 2003 р., встановити понад 2 тис. осіб, причетних до вчинення злочинів.

Сьогодні зроблено конкретні кроки щодо автоматизації Центральної Гілезізотеки, обсяг якої становить майже 5000 куль і гільз, вилучених з місць вчинення нерозкритих злочинів, та підвищення ефективності її функціонування. Відповідно до «Програми протидії незаконному обігу вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин та радіоактивних матеріалів на 2004 — 2007 роки» фахівцями експертної служби вивчені характеристики й ефективність використання автоматизованої балістичної ідентифікаційно-пошукової системи «ТАИС», що вже експлуатується в експертних підрозділах МВС Російської Федерації, Латвії, Литви. За результатами тестування підтвердилися її досить високі експлуатаційні характеристики. Отже, сьогодні досить серйозно проглядаються перспективи автоматизації й цього напрямку криміналістичного обліку.

Активне впровадження в експертну діяльність автоматизованих інформаційно-пошукових систем в останні роки дало змогу суттєво підвищити їх ефективність. Їх використання щорічно сприяє розкриттю понад 150 тис. злочинів по «гарячих слідах» та близько 20 тис., вчинених у минулі роки.

Досвід використання існуючих криміналістичних обліків показує, що робота з ними потребує комплексного підходу, удосконалення інформаційних процесів в роботі правоохоронних органів, у першу чергу оперативно-слідчих підрозділів (карного розшуку, підрозділів боротьби з організованою злочинністю, незаконним обігом наркотиків, кримінальної міліції у справах неповнолітніх, дільничних інспекторів міліції тощо) та експертних підрозділів органів внутрішніх справ.

Окремо слід зазначити такий напрям діяльності служби, як роботу з об'єктами дактилоскопічного походження, що являє собою багатофункціональну систему відношень (взаємодії) служб та підрозділів ОВС від виявлення, вилучення та експертного дослідження слідів рук до перевірки їх між собою, поміщення до слідотек та колекцій (криміналістичних обліків). В їх формуванні задіяно тисячі працівників. Упродовж останніх років питома вага злочинів, розкритих за допомогою криміналістичних обліків, зростає майже втричі.

Експертна служба МВС України здійснює конкретні кроки щодо реалізації Указу Президента України «Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією», зокрема, експертне забезпечення розслідування та розкриття злочинів, пов'язаних з проникненням в Україну нелегальних мігрантів, наркосировини, зброї, боєприпасів та інших засобів вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів. Пріоритетним напрямом фізико-хімічних експертних досліджень на сьогодні є взаємодія з Департаментом боротьби з незаконним обігом наркотиків (ДБНОН) у реалізації загальнодержавних заходів у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Це обумовлено особливою суспільною небезпекою поширення наркоманії в країні, адже, за невеликим винятком, визначити наркотики за зовнішнім виглядом, смаком, запахом або за допомогою простих хімічних тестів неможливо.

Сьогодні за ініціативою ДНДЕКЦ МВС України вносяться пропозиції щодо посилення боротьби з нелегальною міграцією, в тому числі проведення

фотографування, звукозапису, кіно- і відеозйомки, дактилоскопіювання осіб, щодо яких встановлено факт їх нелегального перебування на території України. Такі міри є вкрай необхідними. Вони нададуть більших можливостей для створення органами внутрішніх справ на підставі отриманої інформації обліку для виявлення осіб, що вчинили правопорушення і які причетні до вчинення злочинів на території України, інших держав, запобігання легалізації їх в Україні, проведення профілактичної роботи із зазначеною категорією осіб.

Виконуючи вимоги Указу Президента України «Про додаткові заходи щодо запобігання зникненню людей, удосконалення взаємодії правоохоронних та інших органів виконавчої влади в їх розшуку МВС України», експертною службою МВС України в 2002 р. створено централізований облік дактилоскопічної інформації на невпізнані трупи та безвісно зниклих осіб, за час існування якого встановлено понад 2400 осіб невпізнаних трупів, з яких 15 вважалися безвісно зниклими.

Експертами-вибухотехніками проводиться значна профілактична робота, спрямована на посилення громадської безпеки. Впродовж 8 місяців 2004 р. здійснено понад 3,3 тис. профілактичних оглядів місць проведення протокольних і державних заходів та масового перебування громадян, майже 3 тис. занять з особовим складом підрозділів галузевих служб та більш ніж 900 — з персоналом інших організацій і установ.

Головне завдання експертна служба МВС України сьогодні бачить в тому, щоб своєчасно відгукнутися на потреби галузевих служб. Тому на основі опрацювання їхніх пропозицій (замовлень) щодо розвитку актуальних та впровадження в експертну практику нових напрямів досліджень експертними підрозділами МВС України напрацьована реальна програма дій, які полягають у щорічному визначенні перспектив розвитку цих напрямів експертних досліджень, цільових заходів з організаційно-методичного, кадрового та технічного забезпечення їх реалізації.

В якості нагальних і перспективних завдань сьогодні акцент робиться на необхідності опанування та розвитку високоефективних інструментальних методів досліджень (генотипоскопії, фоноскопії, рідинної хроматографії); нових напрямів експертних досліджень у сферах високих технологій, інтелектуальної власності; комплексного дослідження контрафактної продукції, банківських кредитних карток; експертизи програмно-апаратного забезпечення комп'ютерної техніки, в тому числі фоно- та відеозаписів, фотографічних зображень, виконаних цифровими методами; експертизи голограм, творів літератури та мистецтва.

Попереду складна і дуже відповідальна робота, в якій експертна служба МВС України відчуває дуже серйозну підтримку з боку колегії Міністерства внутрішніх справ України. Зараз здійснюються конкретні кроки в напрямі зміцнення технічного оснащення служби, відповідності її можливостей реаліям сьогодення, що дозволяє протиставити злочинності адекватні й ефективні методи і способи розкриття та розслідування протиправних посягань.

УДК 343.982.34.001

М.Я. Сегай, академік Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, вчений секретар Київського регіонального центру Академії правових наук України

С.І. Кобзар, заступник начальника кафедри Луганської академії внутрішніх справ України

ОНТОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СЛІДІВ РУК ТА ГНОСЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЇХ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Розкрито важливу роль, яка належить слідам рук як носіям інформації про властивості й ознаки їх джерела — людини — у пізнанні обставин злочину. Здійснено аналіз сигналів інформації, що складають інформаційний зміст слідів рук.

Ключові слова: слідоутворюючий і слідосприймаючий об'єкти, джерела та носії інформації, морфологічні й папіляроскопічні ознаки.

Важлива роль у пізнанні обставин злочину належить слідам рук як носіям інформації про властивості й ознаки їх джерела — людини. Пізнавальна діяльність при криміналістичному дослідженні слідів рук повинна здійснюватися з урахуванням механізму слідоутворення, який є каналом передачі інформації про взаємодію людини з матеріальним середовищем. Саме вивчення механізму утворення слідів у поєднанні з аналізом їх інформаційного змісту дає змогу виділити й оцінити сигнали інформації про властивості й ознаки людини для вирішення широкого кола ситуаційних, діагностичних та ідентифікаційних задач.

Сліди рук є результатом механічної взаємодії слідоутворюючого об'єкта (як правило, долонної поверхні руки людини) зі слідосприймаючим (об'єкт речової обстановки). Умови утворення слідів визначають властивості об'єктів, що взаємодіють. Якщо об'єкт має властивість залишкової деформації, що характеризується здатністю зберігати прийнятну форму під впливом слідоутворюючого об'єкта, то утворюється об'ємний слід.

Для процесу утворення поверхневих слідів рук також характерна механічна взаємодія, однак першочергову роль тут відіграє властивість адгезії — здатності прилипати до об'єктів слідоутворення часток різних речовин (потожирових виділень, фарби, пилу тощо) [1].

Необхідно зазначити ту обставину, що при взаємодії слідоутворюючий об'єкт, відбиваючи свої властивості на слідосприймаючому, сам сприймає його властивості в тій чи тій формі. Так, під час контакту з поверхнею свіжопофарбованого предмета, злочинець залишає слід пальця, водночас, сліди фарби можна знайти на його пальці.

Властивості й ознаки джерела слідової інформації — людини — відбиваються в слідах рук у результаті прояву комплексу (суми) сигналів інформації, що формує відповідний обсяг їх **інформаційного змісту**. Ці сигнали утворюють різноманітні за змістом **інформаційні поля**, котрі й є об'єктом пізнання слідчого, спеціаліста-

криміналіста, судового експерта. У слідах-відображеннях рук людини розрізняють інформаційні поля, які характеризують:

- 1) ознаки навичок людини, що виявляються в механізмі слідоутворення;
- 2) антропометричні й соматичні ознаки людини;
- 3) морфологічні ознаки долоні;
- 4) папіляроскопічні ознаки долонної поверхні;
- 5) біологічні ознаки потожирового секрету;
- 6) одорологічні ознаки людини;
- 7) дерматогліфічні ознаки.

Самостійне інформаційне поле створюють ознаки взаємодії слідоутворюючого та слідосприймаючого об'єктів.

Виявлення й оцінку **ознак локомоційних навичок**, пов'язаних з дією рук, що проявляються в механізмі слідоутворення, здійснюють в процесі реконструкції події злочину, моделювання поведінки злочинця на місці події з наступним детальним дослідженням зони знаходження слідів і всебічним аналізом різних слідових «блоків».

До локомоційних навичок людини, ознаки яких безпосередньо чи опосередковані відбиваються у слідах рук, належать:

1. Навички рухів при контактуванні з предметами (характеристика ділянки поверхні предмета, в межах якої здійснювався контакт; специфічність контакту; відхід від характеру дій, оптимальних для даної ситуації, та ін.).
2. Навички, притаманні психофізіологічним чи фізичним особливостям особи (лівша, фізичні вади рук тощо).
3. Навички, пов'язані з використанням знарядь чи інструментів, необхідні для подолання перешкод (наприклад, відкривання замків, зламів дверей, стін, сейфів).
4. Навички, пов'язані з використанням аксесуарів (прикрас), які знаходилися на слідоутворюючих ділянках, здебільшого кисті руки, й знайшли відображення в слідах (каблучки, браслети тощо).

Природно, що «навичкові» ознаки особи в її слідах рук можуть виявлятися з тією чи тією мірою повноти та достатності. Підвищити ступінь об'єктивності суджень про навички особи, яка залишила сліди рук, покликана системна оцінка в комплексі з іншими слідами, пов'язаними з подією злочину.

За **антропометричними й соматичними ознаками** вивчають розміри рук як у цілому, так і розмір та форму окремих ділянок долонної поверхні руки, власне долоні та пальців, що відбилися в слідах. Розмірні характеристики виступають орієнтирами при висловленні суджень про зріст, статуру, фізичну силу людини, яка залишила сліди. Форми та розміри слідів аналізують при дослідженні як поодиноких, так і групових слідів у поєднанні з оцінкою їх розташування на об'єкті, з урахуванням його розміщення та переміщення. Вони дають змогу визначити механізм слідоутворення диференціювати руку і палець, що залишили слід. Якщо, наприклад, вдалося виміряти довжину середнього пальця або всієї кисті, то можна приблизно визначити зріст людини, яка залишила слід. Так, при довжині кисті 19 см і довжині середнього пальця 8 см приблизний зріст чоловіка становить 170 см [2].

Оцінюючи антропометричні й соматичні ознаки, особливу увагу варто приділяти з'ясуванню місця та ролі об'єкта-слідоносія серед предметів речової обстановки місця події.

Морфологічні ознаки характеризують будову шкірного покриву долонної

поверхні руки людини, а саме:

1. Виразність папілярних ліній і чіткість їх відображення. Ступінь виразності папілярних ліній у сліді може свідчити про особливості трудової діяльності особи, яка залишила слід, або її вік (згладженість папілярних ліній найчастіше є ознакою старечого віку).
2. Ширина папілярних ліній. У різних частинах папілярного візерунку ширина неоднакова й може становити від 0,1 до 1,0 мм. Найбільша ширина характерна для папілярних ліній базисних потоків візерунка, а також деяких крайових ділянок у слідях. Фізіологічна ширина папілярних ліній більша за проміжки між ними. Зворотнє співвідношення свідчить, як правило, про негативне відображення сліду.
Щільність розташування папілярних ліній у потоці може дати орієнтовну інформацію про вікові й інші особливості особи, яка залишила слід. Так, якщо відрізок папілярного візерунка завдовжки 0,5 см містить 12 — 13 ліній, то сліди, імовірно, залишені дитиною 8 — 12 років, 10 — 12 ліній — підлітком, 8 — 10 ліній — людиною зрілого віку, 6 — 7 ліній — повною людиною пізнього зрілого віку.
3. Відображення в слідях тонких ліній (гребінці, міжпапілярні лінії), завширшки 30 — 80 мкм, дає можливість діагностувати й відповідну будову шкірного покриву долонної поверхні.
4. Відображення наявності на слідоутворюючій поверхні бородавок, шрамів, опіків, мозолей, каліцтва або відсутності пальців чи окремих фаланг.

Встановлення відповідних ознак у слідях дає можливість адекватно діагностувати слідоутворюючу ділянку долонної поверхні.

Папіляроскопічні ознаки долонної поверхні (як самостійна складова її морфологічної структури) характеризують особливості будови папілярного візерунка, що відобразився в сліді:

1. Напрямок і крутість потоків папілярних ліній.

Оцінюючи напрямок потоків папілярних ліній, варто мати на увазі, що вертикальна вісь візерунків у слідях, залишених пальцями лівої руки, має нахил праворуч, правої — ліворуч. Отже, відкриті частини петель *петельних візерунків* у слідях, залишених пальцями лівої руки, завернені ліворуч, правої руки — праворуч. У *завиткових візерунках* напрямок потоку папілярних ліній по ходу стрілки годинника від центра візерунка характерний для слідів, залишених пальцями лівої руки, а проти ходу стрілки годинника — для слідів, залишених пальцями правої руки. Винятком є вказівні пальці, в яких така закономірність виявляється рідше [3]. Крутість потоків папілярних ліній використовують при формуванні диференційованих діагностичних висновків.

2. Взаєморозташування елементів папілярного візерунка.

У візерунках петельного і завиткового типу досліджується таке взаєморозташування елементів:

- центра візерунка стосовно дельт;
- дельт у візерунках завиткового типу відносно один одного.

3. Внутрішня будова окремих елементів папілярного візерунка.

Ознаки внутрішньої будови необхідно розглядати з точки зору своєрідності будови центрів, дельт, окремих потоків папілярних ліній, що відрізняються яскравою

виразністю. Для центрів візерунків ця ознака оцінюється наявністю, розташуванням взаєморозташуванням деталей будови. Для дельт, крім цього, будовою їх рукавів.

4. Діагностичні (класифікаційні) й ідентифікаційні ознаки будови папілярного візерунка.

Оцінка сліду руки являє собою визначення типу, виду папілярного візерунка, що відобразився в сліді, якісних і кількісних характеристик індивідуальних особливостей різних рівнів (деталей папілярного візерунка, особливості будови деталей *пороскопічні* й *еджеоскопічні* ознаки). Результати такої оцінки дають змогу висловлювати попередні судження про можливість використання сліду для подальших експертних досліджень, а також про характеристики зразків, необхідні для наступного ідентифікаційного дослідження.

Поряд з морфологічними ознаками в слідах рук відбивається інформація **біологічного характеру**, яку містить у собі потожирова речовина.

Медико-біологічне вивчення речовини сліду дає змогу встановити її групові характеристики, зокрема визначити групу крові людини за системою АВО. Тому вже на стадії виявлення слідів папілярних візерунків необхідно враховувати можливість подальшого дослідження речовини слідів медико-біологічними методами.

На практиці спочатку проводять дактилоскопічні дослідження, спрямовані на встановлення факту наявності на об'єкті слідів папілярних візерунків, після чого вирішується питання про природу та групові характеристики речовини-нашарування. Тому не прийнятні ті способи виявлення, що засновані на хімічних реакціях з компонентами слідоутворюючої речовини (нінгідрин, алоксан, азотно-кисле срібло, пари йоду тощо). Для таких цілей можливе застосування інертних у хімічному відношенні методів: оптичного, порошкового, термовакуумного напilenня [4].

Слід мати на увазі, що порошки, які раніше вже використовувалися для виявлення слідів, можуть бути забруднені сторонніми потожировими виділеннями, і це спричиняє суперечливість результатів наступних медико-біологічних досліджень. Тому для забезпечення об'єктивності встановлення групових характеристик речовини сліду необхідно застосовувати порошки, вільні від виділень біологічної природи, тобто ті порошки, які не були до цього в роботі.

Нині в практику боротьби зі злочинністю активно впроваджують можливості аналізу дезоксирибонуклеїнової кислоти (ДНК), яка є носієм інформації про спадковість людини. Суть аналізу полягає в тому, що експерт-біолог, досліджуючи особливості будови ДНК, може скласти певний «генетичний відбиток», індивідуальний і незмінний для кожної людини. ДНК-аналіз є перспективним методом дослідження епітеліальних клітин або їх залишків, що можуть перебувати в сукупності з потожировою речовиною сліду руки. Дослідження ДНК людини методом генотипоскопії дає змогу з високим ступенем імовірності вирішувати завдання діагностичного й ідентифікаційного характеру, зокрема встановлювати приналежність виявлених під час проведення слідчих дій слідів рук конкретній людині.

Одородологічні (запахові) сліди являють собою запахові молекули потожирової речовини, які зберігаються в слідах рук. Вони мають важливе криміналістичне значення, оскільки кожній людині властивий індивідуальний запах — стійкий і незмінний. Сліди одородологічного характеру практично не піддаються контролю з боку злочинця, вони відносно довго залишаються на предметах контакту, зберігаючи

інформацію про слідоутворюючий об'єкт.

Сліди запаху, які утворилися в результаті короткочасного контакту рук людини з предметами, зберігаються впродовж декількох годин після їх виникнення. Однак температура і вологість повітря, характер матеріалу предмета, ступінь забруднення рук, пітливість та інші чинники людського організму можуть істотно змінити терміни збереження запаху.

Ідентифікація на основі використання запахових слідів сприяє насамперед вирішенню розшукових завдань, висуванню й перевірці слідчих версій. Сліди запаху за умови дотримання процесуальних правил їх вилучення на місці події, а також забезпечення необхідних процесуальних гарантій самої процедури ідентифікації людини за запахом у сукупності з іншими доказами можуть використовуватися в кримінальному процесі [5]. Повною мірою, як доказ, висновок одорологічної експертизи, на нашу думку, буде розглядатися судом за умови підвищення ступеня об'єктивізації процесу дослідження, яку необхідно пов'язувати насамперед з розробленням відповідної інструментальної бази, здатної аналізувати молекули запаху з наступним формуванням його складових у вигляді певної візуальної інформації.

На сучасному етапі розвитку криміналістики виникла потреба **інтеграції дактилоскопії та дерматогліфіки**, основна мета якої — створення нового розділу, що об'єднує методи й прийоми вивчення будови папілярних візерунків для здійснення діагностики, а саме для визначення психофізіологічних, фізичних, анатомічних характеристик людини.

Основними напрямками такої діагностики є:

- а) діагностика антропологічних характеристик людини;
- б) діагностика нормальних анатомо-фізіологічних даних;
- в) діагностика патологічних анатомо-фізіологічних даних;
- г) діагностика загальних захворювань і схильності до захворювань;
- д) діагностика шкірних захворювань і травм;
- е) діагностика родинних зв'язків;
- є) діагностика (локалізація) ділянки долоні, яка відбилася в результаті слідоутворення [6, 7].

Зазначені напрями необхідно розглядати як перспективні. Їх розроблення потребує системного аналізу, узагальнення результатів і формулювання практичних рекомендацій.

Аналізуючи ознаки взаємодії слідоутворюючого та слідосприймаючого об'єктів, варто зазначити, що під час утворення слідів-відображень, до яких належать і сліди рук, джерелом інформації можуть стати всі взаємодіючі об'єкти, а також сам механізм взаємодії як самостійне джерело інформації. Субстратні властивості слідосприймаючої поверхні за певних умов знаходять відображення на слідоутворюючих об'єктах, тобто на руках людини, і повинні сприяти ототожненню особи, причетної до розслідуваної події.

Аналіз механізму виникнення слідів рук дає змогу також оптимізувати недостатню для ототожнення інформацію, що містить відбитки папілярних візерунків окремих пальців однієї руки [8].

Таким чином, механізм взаємодії зумовлює взаємне відображення різнопланової інформації та передбачає можливість інформаційного пошуку властивостей і ознак

взаємодіючих об'єктів на основі аналізу прямого, зворотного та зустрічного відображень [9].

Розглядаючи сліди рук як носії комплексної характеристики властивостей людини, чіткі ознаки відбиваються в результаті слідоутворення, можна дійти висновку, що інформаційний зміст сліду складають різнопланові сигнали інформації. Ці сигнали можуть сприйматися як безпосередньо, так і в результаті впливу спеціальних засобів і методів криміналістики та судової експертизи. Спеціальний вплив сприяє найповнішому виявленню інформаційного змісту сліду шляхом прояву чи посилення сигналів інформації, що характеризують певні властивості людини, які виділяються при оцінці сліду.

Метою оптимізації пізнавальної діяльності слідчого, спеціаліста-криміналіста та судового експерта є максимальне використання за допомогою спеціальних знань інформаційного змісту слідів рук людини з подальшою оцінкою ступеня їх інформативності стосовно вирішення конкретних ситуаційних, діагностичних та ідентифікаційних задач.

Список використаної літератури

1. Крылов И.Ф. Криминалистическое учение о следах. — Л., 1976. — С. 60 — 67.
2. Разумов Э.А., Молибога Н.П. Осмотр места происшествия: Методика и тактика. — К., 1994. — С. 286.
3. Ивашков В.А. Особенности составления заключения эксперта при выполнении дактилоскопических экспертиз: Учеб. пособие. — М., 1999. — С. 53 — 54.
4. Ярослав Ю.Ю., Дидушак Р.Я. О последовательности использования дактилоскопических и медико-биологических методов исследования следов рук // Криминалистика и судебная экспертиза. — К., 1987. — Вып. 35. — С. 81 — 83.
5. Басай В.Д. Криміналістична одорологія (теоретичні, правові і методичні основи) / Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. Юрид. ін-т. — Коломия: Вид.-полігр. т-во «Вік», 2003. — 499 с.
6. Самищенко С.С. Дактилоскопическая диагностика // Материалы междунар. науч. конф. «Информатизация правоохранительных систем». — М., 2000. — С. 418.
7. Эджубов Л.Г. Дерматоглифика и дактилоскопия: Проблемы интеграции и методологии // Материалы междунар. науч. конф. «Информатизация правоохранительных систем». — М., 2000. — С. 414.
8. Статистическая дактилоскопия: Методол. проблемы / Л.Г. Эджубов, В.З. Поляков, В.Н. Елисеев и др.; Рос. федер. центр судебной экспертизы при МЮ РФ. — М.: Городец, 1999. — 184 с.
9. Сегай М.Я., Стринжа В.К. Судебная экспертиза материальных следов-отображений: Проблемы методологии / Акад. правовых наук Украины. — К.: Ін Юре, 1997. — С. 35 — 41.

УДК 343.97 (043.3)

А. В. Ищенко, доктор юридических наук,
профессор, ученый секретарь Национальной
академии внутренних дел Украины

АНАЛИЗ ПРОБЛЕМ СЛЕДСТВЕННОЙ ТАКТИКИ В ФУНДАМЕНТАЛЬНЫХ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ В УКРАИНЕ

Проанализированы тематика и основное содержание докторских диссертаций по проблемам криминалистической тактики, защищенных в специализированных ученых советах Украины. Осуществлено разделение их на группы в соответствии с затронутыми проблемами.

Ключевые слова: криминалистическая тактика, логико-психологические основы, алгоритм, прием, следственные действия.

Одной из фундаментальных форм научных исследований и видом достоверных результатов научных поисков является диссертация. Это объясняется несколькими обстоятельствами: порядком и условиями выбора и утверждения темы; определением собственно исполнителя исследования; особенностями проведения научного анализа; процедурами предварительных оценок результатов; механизмом их публичной защиты; окончательной оценкой результатов в соответствующих государственных учреждениях. Все это побуждает обратиться к диссертациям как к источникам достоверных знаний, которые отображают определенный вклад научных сотрудников в разработку тех или иных проблем.

Применительно к юридической науке анализ диссертационных исследований как самостоятельного источника данных о результатах научных поисков не является традиционным. Определенные попытки автора данной публикации относительно криминалистики являются исключением [1 — 3]. Учитывая неразработанность проблемы и необходимость очерчивания задела украинских криминалистов в развитии проблем криминалистической тактики, автор поставил перед собой задачу проанализировать тематику и основное содержание докторских диссертаций по проблемам криминалистической тактики, которые были защищены в специализированных ученых советах Украины. К массиву таких диссертаций отнесены работы, подготовленные как учеными Украины, так и учеными других стран, в частности, Беларуси, России, но защищенные в Украине.

В целом, в специализированных ученых советах Украины на протяжении 1957 — 2004 гг. защищено 40 докторских диссертаций по проблемам криминалистики. Исходя из тематики и уровня этих работ, можно утверждать, что все они посвящены глубокой разработке теоретических проблем науки и имеют общенаучное для криминалистики значение. Вместе с тем, определенные работы имеют и конкретную

© А. В. Ищенко, 2004

направленность. Следует отметить, что состояние и направления диссертационных исследований в общем виде освещалось в литературе [4, с. 237 — 244], но тем не менее необходима их более конкретная детализация.

Изучение содержания докторских диссертаций по криминалистике позволило определить в них несколько уровней рассмотрения проблем криминалистической тактики. Во-первых, работы, непосредственно посвященные этим проблемам. Во-вторых, работы, в которых рассмотрение проблем криминалистической тактики носит вспомогательный характер. В-третьих, диссертации, содержание которых определенным образом связано с проблемами криминалистической тактики.

К первой группе работ, т.е. к таким, которые *полностью посвящены проблемам криминалистической тактики*, отнесены диссертации В.Е. Коноваловой, А.А. Закатова, В.Г. Лукашевича, В.Ю. Шепитько, В.С. Кузьмичова.

В 1966 г. защищена диссертация «Теоретические проблемы следственной тактики (Познавательная функция логики и психологии в следственной тактике)», подготовленная сотрудником кафедры криминалистики Харьковского юридического института В.Е. Коноваловой [5]. Основное внимание в работе уделено концептуальным основам предварительного следствия. В первом разделе рассмотрены его задачи, проанализированы функции органов расследования, выделена специфичность познания действительности при расследовании преступлений. Во втором разделе — детально анализируется познавательная функция следственной тактики в расследовании преступлений. Здесь рассмотрены основные положения следственной тактики, показана специфика взаимосвязей следственной тактики с уголовно-процессуальным правом, проанализированы логико-психологические основы следственной тактики, исследованы логические основы построения и проверки следственных версий. Третий раздел посвящен познавательной деятельности следователя в процессе проведения отдельных следственных действий. Речь идет о познавательной роли тактических приемов проведения отдельных следственных действий, детальном анализе познавательной сущности допроса, назначении и проведении судебных экспертиз.

Диссертация указанной направленности защищена и в 1987 г. в специализированном ученом совете при Киевском государственном университете им. Т. Г. Шевченко по теме «Криминалистическое учение о розыске» [6]. Она подготовлена заместителем начальника кафедры криминалистики Волгоградской высшей следственной школы МВД СССР А.А. Закатовым. В диссертации прежде всего раскрыты теоретические основы криминалистического учения о розыске: методология сыскной деятельности, психологические и организационные ее аспекты, вопросы профессиональной подготовки следователей. На этой базе раскрыты основы правового регулирования сыскной деятельности, вопросы предупреждения уклонения обвиняемых от ответственности. Кроме того, освещены особенности сыскной деятельности в зависимости от преступления, объектов, которые разыскиваются, и во время приостановления расследования. Определенное внимание уделено организации взаимодействия следователя с органами дознания и другими государственными и общественными организациями.

Начальник учебно-методического центра МВД Украины В. Г. Лукашевич в специализированном ученом совете при Киевском государственном университете им. Т. Г. Шевченко защитил диссертацию «Основы теории профессионального общения следователя» [7]. Основываясь на широком анализе разнообразных вопросов, автор обосновал и вынес на защиту такие положения: научные основы частной интегративной теории общения; концептуальную модель профессионального общения следователя на предварительном следствии; концепцию расследования преступлений как информационно-познавательного процесса принятия управленческих решений следователем; алгоритм технологий организации общения на методическом и тактическом уровне; основные тенденции развития криминалистической тактики в плане теории, которая разрабатывается; криминалистическую классификацию способов собирания доказательств и тактических средств общения; концепцию управляющего влияния следователя на участников расследования и критерии его использования; обоснование стратегии и тактики установления, поддержания и развития психологического контакта следователя с участниками расследования; типичную модель общения следователя во время проведения вербальных следственных действий; типичную модель общения следователя с лицами, обладающими специальными знаниями; обоснование некоторых путей решения проблемы детекции психического состояния допрашиваемого; предложения по совершенствованию профессиональной подготовки следственных кадров.

В 1996 г. защищены две работы по проблематике криминалистической тактики. Сотрудник кафедры криминалистики Национальной юридической академии им. Ярослава Мудрого В. Ю. Шепитько в специализированный совет названной академии представил работу «Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике» [8]. Автор сосредоточил внимание на разнообразных вопросах теории и практики понимания и использования тактических приемов в криминалистике. Речь идет о дефиниции понятия тактического приема как способа проведения процессуальных действий, соответствии его определенным требованиям и принципам, об установлении источников и природы тактических приемов, их функций. Детально рассматриваются проблемы систематизации тактических приемов. Прежде всего обосновывается выбор классификации, формулируется определение понятия системы тактических приемов, аргументируется необходимость упорядочения тактических приемов с учетом объективно существующих между ними закономерных связей и определяются преимущества системы приемов перед их простым перечнем, устанавливается ситуационная обусловленность применения тактических приемов. Исследуются психологические основы их использования в процессе проведения вербальных и невербальных следственных действий. Построены системы тактических приемов относительно определенных следственных действий (осмотр места происшествия, допрос, обыск) с учетом конкретных ситуаций, изложена разработанная автором программа для ЭВМ «Система тактических приемов отдельных процессуальных действий».

Начальник кафедры криминалистики Национальной академии внутренних дел Украины В. С. Кузьмичов в специализированном ученом совете названной академии защитил диссертацию «Следственная деятельность: сущность, принципы,

криміналістические приемы и средства осуществления» [9]. В диссертации разработана концепция следственной деятельности, ее понятие, сущность, потребности, особенности, цели и задачи. Обоснована взаимосвязь содержания и целей следственной деятельности с приемами и средствами ее осуществления. Раскрыты принципы следственной деятельности, их роль и влияние на разработку, внедрение и использование криміналістических приемов и средств, охарактеризованы современное состояние и условия их применения, этапы, тенденции их развития. Освещены понятие и сущность социально-экономической обусловленности содержания следственной деятельности, обоснована необходимость изменений некоторых норм уголовно-процессуального законодательства, рассмотрена преступная деятельность как источник применения и совершенствования приемов и средств следственной деятельности, очерчены направления разработки новых и совершенствования имеющихся криміналістических приемов и средств следственной деятельности, сформулированы предложения относительно рационализации криміналістической подготовки сотрудников следствия.

Таким образом, в Украине подготовлено и защищено пять докторских диссертаций, непосредственно посвященных криміналістической тактике. Но в них рассматривались лишь отдельные, несомненно важные, вопросы этого раздела криміналістической науки. Вместе с тем, фундаментального рассмотрения еще ждут многие проблемы. В частности, проблемы понимания криміналістической тактики вообще, ее содержания, структуры, сущности, задач, принципов, категорий, взаимосвязи с другими разделами криміналістики, с другими науками, практикой.

Среди диссертаций второй группы работ, в которых освещение *проблем следственной тактики имеет вспомогательный характер*, выделены диссертации В.П. Колмакова, Л.Е. Ароцкера, А.Н. Колесниченко, Н.И. Хлюпина, А.П. Снигерева, Ю.П. Аленина, А.Ф. Волобуева, В.В. Тищенко.

Перечисленные работы посвящены методике расследования преступлений, однако их содержание в определенной мере отображает и проблемы криміналістической тактики.

Так, в 1962 г. в специализированном ученом совете Харьковского юридического института директором Харьковского научно-исследовательского института судебных экспертиз В.П. Колмаковым защищена диссертация на тему «Криміналістические методы расследования и предупреждения преступлений против жизни» [10]. Это первая докторская диссертация, подготовленная и защищенная в Украине.

В работе, кроме других вопросов, также сосредоточено внимание на особенностях выдвижения и проверки следственных версий, организации неотложных следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий и привлечения общественности к их проведению. Видное место отведено следственному осмотру, возможностям установления потерпевшего, назначению и проведению судебных экспертиз.

В 1965 г. заместителем директора Харьковского научно-исследовательского института судебных экспертиз Л.Е. Ароцкером защищена диссертация «Криміналістические методы в судебном разбирательстве уголовных дел» [11]. В ней рассмотрены теоретические основы использования криміналістических

методов в суде и на этой основе показано взаимодействие криминалистической тактики и планирования судебного следствия; значительное внимание уделено особенностям проведения следственных действий в суде — допросу, предъявлению для опознания, осмотру, эксперименту, проведению экспертизы.

Диссертация этого же направления «Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений» подготовлена А.Н. Колесниченко, сотрудником кафедры криминалистики Харьковского юридического института [12]. При рассмотрении общих положений методики расследования преступлений внимание уделено: определению основных признаков методики, к которым автор относит систему обоснованных тактических и технических приемов; исследованию индивидуальности, планомерности расследования, роли согласованности следственных действий с оперативно-розыскными мероприятиями; возможностям привлечения специалистов и общественности к расследованию и предупреждению преступлений. Кроме того, в работе освещены основы проведения первоочередных следственных действий, особенности построения следственных версий и проведения дальнейших действий следователем.

В диссертации, представленной заместителем директора Института повышения квалификации руководящих кадров Прокуратуры СССР Н.И. Хлюпиным «Методические основы расследования преступлений» [13], защищенной в специализированном ученом совете Харьковского юридического института, наряду с вопросами методики расследования преступлений показаны информационные и методические предпосылки раскрытия преступлений и конкретизирована роль тактических операций в расследовании.

А.П. Снигерев в специализированном ученом совете Национальной юридической академии им. Ярослава Мудрого защитил работу «Деятельность органов внутренних дел на железнодорожном транспорте по борьбе с организованными преступными группами» [14]. Основное внимание в работе уделено оперативно-розыскной работе. Вместе с тем, автором обосновывается важность оперативно-тактического прогнозирования направлений активизации деятельности организованных преступных групп. Разработаны также концептуальные положения совершенствования тактики проведения оперативных мероприятий относительно участников преступных группировок.

Профессор кафедры уголовного процесса и криминалистики Юридического института Одесского государственного университета им. И.И. Мечникова Ю.П. Аленин в специализированном ученом совете Национальной юридической академии им. Ярослава Мудрого защитил диссертацию «Теоретические и практические основы раскрытия и расследования очагов преступлений» [15]. Автором выделены наиболее типичные следственные ситуации, возникающие при расследовании очагов преступлений, исследованы организационные основы расследования очагов преступлений и особенности взаимодействия следователя с органами дознания, экспертами, специалистами и общественностью. Значительное внимание уделено особенностям планирования расследования.

В 2002 г. А.Ф. Волобуев защитил работу «Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва» [16]. В рамках освещения проблем методики автор обратил внимание на понятие тактической задачи, взаимодействия следователя, отдельно рассмотрел следственные ситуации

и соответствующие им комплексы процессуальных и других следственных действий в соответствии с этапами расследования, раскрыл особенности тактики подготовки и проведения следственных действий.

В специализированном ученом совете Национальной юридической академии им. Ярослава Мудрого в 2003 г. защищена диссертация начальника кафедры криминалистики Одесской национальной юридической академии В.В.Тищенко «Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів» [17]. В работе четвертый и пятый разделы посвящены проблемам следственной тактики планированию и организации расследования на первоначальном и последующих этапах, построению и проверке следственных версий, взаимодействию следователя и органов дознания.

Подводя краткий итог обзору диссертаций, в которых проблематика криминалистической тактики рассматривалась в границах анализа других вопросов заметим, что их авторы касались организации и планирования расследования организации и проведения отдельных следственных действий, следственных ситуаций на определенных стадиях расследования.

К третьей группе работ, содержание которых *определенным образом связано с проблемами криминалистической тактики*, отнесены диссертации М.Я. Сегай, Г.А. Матусовского, В.И. Гончаренко, В.Ф. Зудина, Г.И. Грамовича, М.В. Костицкого, В.П. Бахина, И.В. Постики, Т.В. Варфоломеевой, А.В. Ищенко, В.И. Галагана.

В диссертациях указанных авторов раскрывались вопросы, которые касались многих аспектов криминалистической тактики. Так, диссертация заместителя директора Киевского института судебных экспертиз по научной работе М.Я. Сегай «Методология судебной идентификации» [18] защищена в 1970 г. В ней, кроме исследования методологических основ судебной идентификации, значительное внимание уделено технико-криминалистическим и тактическим основам установления идентификационных связей по материальным следам, проанализированы методические основы использования разнообразных типов и видов идентификационных связей в судебной экспертизе, отражены тактические основы использования идентификационных связей при проведении опознания.

Г.А. Матусовский, в то время старший преподаватель кафедры криминалистики Харьковского юридического института, диссертацию «Криминалістика в системі юридических наук и ее межнаучные связи» [19] защитил в 1980 г. в Научно-исследовательском институте Прокуратуры СССР. Содержательно работа включала рассмотрение проблем криминалистики как науки и ее связей с учетом информационной сущности, развития за счет сопредельных наук, в особенности экономики, кибернетики и математики.

В 1980 г. в Киевском государственном университете им. Т. Г. Шевченко защищена диссертация «Методологические проблемы использования данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве» [20], подготовленная сотрудником кафедры криминалистики этого же университета В.И. Гончаренко. В ней рассмотрен ряд методологических проблем использования достижений естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве вообще и в криминалистической тактике, в частности. Речь идет о процессуальных и организационных вопросах применения данных естественных и технических наук при проведении следственных действий; анализе форм использования средств и

методов, основанных на данных естественных и технических наук; современном состоянии и перспективах использования достижений науки и техники в уголовном судопроизводстве.

Доцент кафедры уголовного процесса и криминалистики Воронежского университета В.Ф. Зудин диссертацию «Криминалистическая профилактика преступлений. Теория и практика» [21] защищал также в специализированном ученом совете Киевского государственного университета им. Т. Г. Шевченко в 1988 г. Рассматривая социальную природу и особенности профилактики антиобщественных явлений и преступности, автор изложил средства и приемы криминалистической профилактики преступлений и показал методику ее осуществления.

В 1989 г. в специализированном ученом совете Киевского государственного университета им. Т. Г. Шевченко защищена работа сотрудника кафедры криминалистики Минской высшей школы МВД СССР Г.И. Грамовича «Проблемы теории и практики эффективного применения специальных знаний и научно-технических средств в раскрытии и расследовании преступлений» [22]. Автор остановился на теоретических проблемах эффективности использования специальных знаний и научно-технических средств в уголовном судопроизводстве, показал современное состояние, тенденции развития и проблемы повышения эффективности научно-технических средств, формы и направления применения указанных знаний и средств на предварительном следствии.

Сотрудник Львовского государственного университета М.В. Костицкий в специализированном ученом совете Киевского государственного университета им. Т. Г. Шевченко в 1990 г. защитил диссертацию «Использование специальных психологических знаний в советском уголовном процессе» [23]. Автор раскрыл теоретические основы использования специальных психологических знаний в уголовном процессе, показал процессуальные и непроцессуальные формы их использования, рассмотрел особенности применения специальных психологических знаний на досудебных стадиях уголовного процесса, в суде и для предупреждения преступлений.

Защитой двух диссертаций украинских криминалистов был отмечен 1991 г. Доцент кафедры криминалистики Киевского государственного университета им. Т. Г. Шевченко В.П. Бахин в специализированном ученом совете этого же университета защитил диссертацию «Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования» [24]. В работе исследована следственная практика как объект криминалистического изучения. Кроме того, рассмотрена социально-экономическая сущность природы и функционирования следственной деятельности, обоснованы функции криминалистики по обеспечению следственной практики научно-техническими достижениями.

Доцент кафедры уголовного процесса и криминалистики Одесского государственного университета И.В. Постика в специализированном ученом совете Высшей юридической заочной школы МВД СССР (г. Москва) защитил диссертацию «Основные проблемы криминалистической науки, раскрытия и расследования преступлений в восточноевропейских странах» [25]. Автором освещены тактико-методические и организационные проблемы раскрытия и расследования преступлений, показаны некоторые современные технико-

криминалистические методы работы с доказательствами, проанализированы возможности кибернетики в борьбе с преступностью и обобщены данные развития науки криминалистики и криминалистического образования в восточноевропейских странах; предложены направления и формы международного сотрудничества.

На заседании специализированного ученого совета Киевского государственного университета им. Т. Г. Шевченко в 1994 г. состоялась защита диссертации «Организационные, процессуальные и криминалистические проблемы защиты адвокатом прав подозреваемого, обвиняемого, подсудимого» [26], которую подготовила вице-президент Союза адвокатов Украины Т.В. Варфоломеева. В работе проанализированы методологические, организационные, процессуальные и криминалистические вопросы адвокатской деятельности и раскрыты некоторые аспекты тактики защиты на предварительном следствии и в суде, освещены психологические механизмы защиты, причины конфликтных ситуаций, которые возникают при ее осуществлении; изложено авторское понимание адвокатской тайны, адвокатской этики, правовой позиции защиты, других важных дискуссионных положений; рассмотрены возможности защитника в совершенствовании практики выявления, собирания, исследования, оценки и использования доказательственной информации и особенности участия защитника в доказывании на разных стадиях уголовного процесса.

В 1997 г. в специализированном ученом совете Национальной академии внутренних дел Украины профессор кафедры криминалистики названной академии А.В. Ищенко защитил работу «Методологические и организационные проблемы развития криминалистических научных исследований» [27]. Фактически в ней разработан концептуальный подход к углубленному, детальному, систематическому изучению криминалистической науки как целостной системы знаний. Учитывая современное понимание криминалистики, автором определены основные тенденции развития диссертационных исследований, приоритетные направления научных поисков в этой области, раскрыта история, современное состояние и направления диссертационных исследований проблем криминалистики в Украине, очерчены направления, школы и тенденции научных разработок вопросов криминалистической тактики в исследованиях отечественных ученых, разработаны предложения относительно совершенствования организации планирования и координация научных исследований по криминалистике и внедрения их результатов в правоохранительную и педагогическую практику.

Доцент следственно-криминалистического факультета Национальной академии внутренних дел Украины В.И. Галаган в специализированном совете названной академии защитил диссертацию «Правові та криміналістичні проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності (на матеріалах органів внутрішніх справ України)». В работе автор коснулся и некоторых вопросов криминалистической тактики, особое внимание уделив условиям и особенностям применения отдельных разновидностей тактических приемов и рекомендаций при проведении следственных действий.

Итак, в научно-исследовательских учреждениях и учебных заведениях Украины было подготовлено и защищено 40 докторских диссертаций по криминалистике. Многие о них приведены в таблице, где содержится некоторая информация и о

Авторы и тематика докторских диссертаций по криминалистике в Украине

Годы	ТЕМАТИКА ДИССЕРТАЦИЙ				
	Посвящены проблемам тактики	Проблемы тактики имеют вспомогатель- ный характер	Связаны с проблемами тактики	Иные работы	Всего
1957				С. И. Тихенко	1
1962		В. П. Колмаков			1
1965		Л. Е. Ароцкер			1
1966	В. Е. Коновалова				1
1967		А. Н. Колесниченко		Г. Л. Грановский	2
1968				З. М. Соколовский	1
1969				М. В. Салтевский	1
1970			М. Я. Сегай		1
1973				Н. А. Сенчик	1
1974				В. К. Лисиченко И. Я. Фридман	2
1980			Г. А. Матусовский		1
1981			В. И. Гончаренко		1
1986				А. Ф. Аубакиров	1
1987	А. А. Закатов				1
1988			В. Ф. Зудин		1
1989		Н. И. Хлюпин	Г. И. Грамович		2
1990			М. В. Костицкий	И. А. Алиев Р. Г. Домбровский	3
1991			И. В. Постика В. П. Бахин		2
1993	В. Г. Лукашевич			Н. И. Клименко	2
1994			Т. В. Варфоломеева		1
1996	В. Ю. Шепитько В. С. Кузьмичов	А. П. Снегирев		А. А. Кириченко	4
1997		Ю. П. Аленин	А. В. Ищенко	Д. И. Сулейманов	3
1999				В. А. Журавель	1
2000				Ф. М. Джавадов	1
2002		А. Ф. Волобуев			1
2003		В. В. Тищенко		В. Д. Басай	2
2004			В. И. Галаган		1
Всего	5	8	11	16	40
В том числе:					
Украина	4	7	9	11	31
иностранцы	1	1	2	5	9

докторських дисертаціях, в яких проблеми слідственої тактики не затрагивались. Дані ілюструють, що аналізована проблематика займає значительне місце в наукових пошуках криміналістів. Статистично частота докторських дисертацій по проблемах слідственої тактики в загальному їх масиві становить 60 %, що переконливо свідчить про активність вивчення цих проблем в Україні.

Список использованной литературы

1. *Ищенко А. В.* Организационные аспекты научного обеспечения проблем следственной тактики // Теоретические и практические проблемы обеспечения раскрытия и расследования преступлений криминалистическими методами и средствами. — К., 1992.
2. *Ищенко А. В., Матвиенко В. В.* Криминалистическое обеспечение методики расследования отдельных видов преступлений. — Одесса, 1999.
3. *Ищенко А. В., Матвиенко В. В.* Розробка проблем розслідування злочинів у дисертаційних дослідженнях // Вісн. Одес. ін-ту внутр. справ. — О., 1998. — Вип. 2.
4. *Ищенко А. В.* Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень. — К., 2003.
5. *Коновалова В. Е.* Теоретические проблемы следственной тактики (Познавательная функция логики и психологии в следственной тактике): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — Харьков, 1966.
6. *Закатов А. А.* Криминалистическое учение о розыске: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — К., 1987.
7. *Лукашевич В. Г.* Основы теории професійного спілкування слідчого: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — К., 1993.
8. *Шепитько В. Ю.* Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — Харьков, 1996.
9. *Кузьмичов В. С.* Следственная деятельность: сущность, принципы, криминалистические приемы и средства осуществления: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — К., 1996.
10. *Колмаков В. П.* Криминалистические методы расследования и предупреждения преступлений против жизни: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — Харьков, 1962.
11. *Ароцкер Л. Е.* Криминалистические методы в судебном разбирательстве уголовных дел: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — М., 1965.
12. *Колесниченко А. Н.* Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — Харьков, 1967.
13. *Хлюпин Н. И.* Методические основы расследования преступлений: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — Харьков, 1989.
14. *Снігерьев О. П.* Діяльність органів внутрішніх справ на залізничному транспорті щодо боротьби з організованими злочинними групами: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — Х., 1996.
15. *Аленин Ю. П.* Теоретические и практические основы раскрытия и расследования очагов преступлений: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — Харьков, 1997.
16. *Волобуев А. Ф.* Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — Х., 2002.
17. *Тищенко В. В.* Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — Х., 2003.
18. *Сегай М. Я.* Методология судебной идентификации: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — К., 1970.
19. *Матусовский Г. А.* Криминалистика в системе юридических наук и ее межнаучные связи: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — М., 1980.
20. *Гончаренко В. И.* Методологические проблемы использования данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — К., 1981.
21. *Зудин В. Ф.* Криминалистическая профилактика преступлений. Теория и практика: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — К., 1988.
22. *Грамович Г. И.* Проблемы теории и практики эффективного применения специальных знаний и научно-технических средств в раскрытии и расследовании преступлений: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — К., 1989.
23. *Костицкий М. В.* Использование специальных психологических знаний в советском уголовном процессе: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — К., 1990.
24. *Бахин В. П.* Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — К., 1991.
25. *Постика И. В.* Основные проблемы криминалистической науки, раскрытия и расследования преступлений в восточноевропейских странах: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — М., 1991.
26. *Варфоломеева Т. В.* Организационные, процессуальные и криминалистические проблемы защиты адвокатом прав подозреваемого, обвиняемого, подсудимого: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — К., 1994.
27. *Ищенко А. В.* Методологические и организационные проблемы развития криминалистических научных исследований: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — К., 1997.
28. *Галаган В. І.* Правові та криміналістичні проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності (на матеріалах органів внутрішніх справ України): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — К., 2003.

УДК 343.1 "312"

В.Г. Лукашевич, доктор юридических наук,
профессор, первый проректор Гуманитарного
университета Запорожского института
государственного и муниципального управления

Т.Ю. Луценко, адвокат

К ВОПРОСУ О НОВЫХ НАПРАВЛЕНИЯХ В КРИМИНАЛИСТИКЕ

Рассматривается проблематика участия защитника на досудовом следствии, современные правовые и организационно-тактические задачи научного обеспечения его деятельности. Предлагаются конкретные приемы нормативного, теоретического и практического решения этой проблемы.

Ключевые слова: судопроизводство, правосудие, уголовно-процессуальная теория, субъект, защитник.

Традиционно криминалистика обеспечивает, и это является ее прикладной (служебной) функцией, служебную деятельность правоохранительных органов по предотвращению, раскрытию и расследованию преступлений. Ее главную задачу следует понимать не только как борьбу с преступностью (является задачей правоохранительных органов), но и как разработку научных рекомендаций практике (тактических приемов и методов осуществления соответствующей деятельности правоохранительных органов) и научно-технических средств (собственно технику и приемы ее применения). При этом вопросы внедрения криминалистических рекомендаций в практику, как определенной разновидности специальной деятельности правоохранительных органов и учебных заведений, осуществляющих подготовку юристов, по нашему мнению, не охватывается предметом науки криминалистики.

В процессе всего развития криминалистики наблюдается стойкая тенденция расширения границ ее предмета за счет ассимиляции и включения в него пограничных областей знаний и задач обеспечения соответствующих фрагментов практики. Так возникли «Криминалистическая кибернетика», «Криминалистическая микрообъектология», «Экспертология», «Криминалистическая теория причинности», «Теория криминалистического прогнозирования», «Криминалистическая теория общения», «Криминалистические методы судебного разбирательства» и др. И в этом не наблюдается никакой крамолы. Безусловно, использование знаний других наук в судопроизводстве не вводит их «автоматически» в предмет криминалистики. Но, как показывает история развития криминалистики, эти «случайные» применения составляют начальный этап формирования криминалистических знаний. Интеграция от «простого» заимствования составляет трансформационный механизм «перевода» их через соответствующую теорию в предметную сферу науки криминалистики [1].

В последнее время активно будируется вопрос включения в предмет криминалистики тактики защиты [2—6]. Прежде всего зададим вопрос, а нужна ли такая тактика защитнику? Для этого проанализируем действующее законодательство, которое регламентирует деятельность защитника в уголовном процессе.

Концепция рассматриваемых процессуальных положений судебного производства заключается в правовом обеспечении прав личности и всех участвующих в уголовном судопроизводстве граждан на основе принципа законности, равенства всех участников судебного процесса перед законом и судом, состязательности сторон и свободе в предоставлении ими суду своих доказательств и в доказывании перед судом их убедительности (ст. 129 Конституции Украины).

Исключительно законами Украины определяются, согласно п. 14 ст. 92 Конституции Украины, судоустройство, судопроизводство, статус судей, основы судебной экспертизы, организация и деятельность прокуратуры, органов дознания и следствия, нотариата, органов и учреждений исполнения наказаний; основы организации и деятельности адвокатуры.

Конституцией Украины предусмотрены следующие права: право на свободу и личную неприкосновенность, а в связи с этим безотлагательное сообщение о мотивах ареста или задержания, разъяснения его прав и предоставления возможности с момента задержания защищать себя лично и пользоваться правовой помощью защитника (ст. 29); право на правовую помощь, свобода в выборе защитника своих прав (ст. 59), в частности ч. 2 ст. 59, предусматривает, что для обеспечения права на защиту от обвинения и предоставления правовой помощи при решении дела в судах и других государственных органах в Украине действует адвокатура; право подозреваемого, обвиняемого или подсудимого на защиту (ч. 2 ст. 63); при осуществлении правосудия — право на обеспечение обвиняемому права на защиту (п.6 ч. 3 ст. 129).

Участвуя в качестве защитника по уголовным делам на досудебном следствии и в суде, адвокат использует для отстаивания прав и законных интересов граждан весь арсенал предоставленных ему законом средств и способов защиты, предусмотренных прав, обязанностей и гарантий деятельности, регламентированных ст. 6, 7, 10 Закона Украины «Об адвокатуре», ст. 44 — 48 УПК Украины.

С целью усиления гарантий конституционных прав граждан на правовую помощь и защиту от обвинения, повышение качества правовой помощи, которая предоставляется адвокатами и адвокатскими объединениями, вышел Указ Президента Украины от 30.09.99 «О некоторых мероприятиях по повышению уровня работы адвокатуры», в котором, в частности, от органов, которые проводят досудебное следствие, требуется строгое соблюдение законодательства о гарантиях адвокатской деятельности, устранение нарушений профессиональных прав адвокатов, вмешательства в их деятельность, фактов давления на них, нарушений конституционных прав каждого на свободный выбор защитника своих прав [7].

Ст. 374, 397 Уголовного кодекса Украины предусмотрена уголовная ответственность за нарушение права на защиту и вмешательство в деятельность

ащитника или нарушения установленных законом гарантий их деятельности и профессиональной тайны.

Законом Украины «Об адвокатуре» предусмотрено соблюдение правил адвокатской этики как одного из основных обязательств адвоката, которое он берет на себя, давая Присягу адвоката Украины [8, 9]. Одобренные Высшей квалификационной комиссией при Кабинете Министров Украины 01.10.99 правила адвокатской этики призваны служить системе ориентиров для адвокатов Украины при сбалансировании, практическом согласовании ими своих многообразных профессиональных прав и обязанностей в соответствии с положением, основными задачами адвокатуры и принципами их деятельности, определенные законодательством Украины, а также закрепить общую систему критериев оценочных аспектов поведения адвоката в дисциплинарном производстве квалификационно-дисциплинарной комиссии адвокатуры, при обжаловании действий адвокатов, которые нарушили правила адвокатской этики и тем самым присягу адвоката.

За нарушение положений Закона Украины «Об адвокатуре», правил адвокатской этики предусмотрена дисциплинарная ответственность адвоката [10]. Вопросы дисциплинарной ответственности адвокатов рассматриваются в соответствии с положениями о квалификационно-дисциплинарной комиссии адвокатуры и Высшей квалификационной комиссии адвокатуры, утвержденными Указом Президента Украины от 05.05.93 с изменениями и дополнениями.

Задачами уголовного судопроизводства (ст. 2 УПК Украины) являются охрана прав законных интересов физических и юридических лиц, принимающих в нем участие, а также быстрое и полное раскрытие преступлений, изобличение виновных и обеспечение правильного применения Закона с тем, чтобы каждый, совершивший преступление, был привлечен к ответственности и ни один невиновный не был наказан [11].

Иными словами, в обобщенном виде, содержательной задачей уголовного судопроизводства является установление объективной истины по делу.

Эта задача решается в процессе различных видов деятельности (например, организационной, правоприменительной, познавательной) и по субъектам осуществления: деятельности органов дознания, лица, которое проводит дознание, следователя, начальника следственного подразделения, прокурора, судьи и суда по возбуждению, расследованию и судебному рассмотрению уголовных дел, а также по разрешению судьей вопросов, связанных с исполнением наказания.

В уголовно-процессуальной теории эта категория субъектов уголовного процесса объединена в группу — «органы, которые ведут уголовный процесс» (их еще называют основными субъектами уголовно-процессуальной деятельности). Поскольку они непосредственно реализуют задачи уголовного процесса, то их деятельности отводится определяющее, первостепенное значение как в теории, так и на практике. В отношении этих субъектов презюмируется, что они преследуют не ведомственные корпоративные интересы, а интересы правосудия.

Уголовно-процессуальный закон отдельно выделяет группу субъектов уголовно-процессуальной деятельности, именуя их — «участники уголовного процесса», относя к ним наряду с обвиняемым, подозреваемым, потерпевшим, гражданским истцом, гражданским ответчиком, представителями потерпевшего, гражданского

истца и гражданского ответчика и защитника.

Выделяется также третья группа субъектов уголовного процесса, к которой относят лиц — свидетелей, экспертов, понятых, переводчиков и других, деятельность которых связана с выполнением конкретных, эпизодичных процессуальных действий и призвана оказывать содействие органам, ведущим процесс, в осуществлении задач уголовного судопроизводства.

В теории такое разделение субъектов процесса связывается с необходимостью определения полномочий субъектов процесса, с одной стороны, а также разграничением их прав и обязанностей — с другой. И, в целом, это совершенно правильно. Но при интерпретации данного тезиса в научной уголовно-процессуальной литературе красной нитью проводится мысль, что деятельность первой группы субъектов является определяющей, оказывающей решающее влияние на ход и результаты расследования, а деятельность второй группы субъектов, хотя и связана с активным участием в процессе, такого значения не имеет [12, 9].

Очевидно, вот где кроются «теоретические» (в кавычках) истоки неадекватного восприятия роли защитника в уголовном процессе.

Вместе с тем, ст. 129 Конституции Украины к одному из основных принципов судопроизводства относит состязательность сторон, понимая под ней, во-первых, разграничение субъектов и основных уголовно-процессуальных функций обвинения и защиты, и, во-вторых, равенство процессуально-правового статуса сторон судебного разбирательства [13].

Принцип состязательности также реализуется в иных стадиях расследования. Так ст. 44 — 48 УПК Украины регламентируют участие защитника при производстве дознания и досудебного следствия. В ч. 1 ст. 44 УПК декларируется, что защитник уполномочен в предусмотренном законом порядке осуществлять защиту прав законных интересов своих подзащитных и предоставлять им необходимую юридическую помощь. И хотя в комментариях к ней подчеркивается, что в силу этого защитник обязан использовать все указанные в законе способы и средства с целью выяснения обстоятельств, оправдывающих подзащитного либо смягчающих его ответственность, в самом уголовно-процессуальном законе содержательная сторона деятельности защитника по установлению объективной истины в уголовном процессе прописана, по нашему мнению, явно недостаточно [11]. Например, как показывает анализ практики, защитник, используя предоставленные ему ст. 48 УПК права, может:

- выявить неполноту в расследовании обстоятельств, положенных в основу задержания, обвинения, имеющих значение для исключения вины или смягчения ответственности привлеченного к уголовной ответственности лица;
- предупредить возможные или указать на имеющиеся нарушения его прав;
- устранить недостоверные доказательства;
- обнаружить слабые и сомнительные стороны обвинения [11].

Иными словами, защитник может всего лишь указать на определенные пробелы следствия.

В регламентации деятельности адвоката-защитника сегодня преобладают правовые аспекты, а не тактика, особенно в части всевозможных (порой надуманных) запретов и ограничений, в Законе Украины «Об адвокатуре» и соответствующих статьях Уголовно-процессуального кодекса. Вот только один пример. В ч. 2 ст. 44 УПК

Украины указано, что в качестве защитников могут выступать близкие родственники обвиняемого, подсудимого, осужденного, оправданного, его опекуны или попечители. И хотя, по общему правилу, фактическим основанием вступления защитника в уголовный процесс является появление в деле соответствующего участника — подозреваемого или обвиняемого, в ч. 4 этой же статьи для близких родственников вводятся ограничения по времени допуска к участию в деле — с момента предъявления обвиняемому для ознакомления материалов досудебного следствия [11].

Несмотря на это, почему-то, и не только на бытовом уровне, принято считать, что главное предназначение защитника в уголовном процессе — всячески препятствовать установлению истины по делу, «развалить» уголовное дело, преследуя свои корыстные цели, например, путем:

- совета подзащитному отказываться от дачи показаний;
- уклонения от явки для участия в следственных действиях;
- склонения обвиняемого к отказу от признания вины;
- склонение обвиняемого изменить правдивые показания на ложные в отношении соучастников;
- формирования позиции подзащитного на противодействие расследованию;
- склонения (подкуп, шантаж) свидетеля или потерпевшего к отказу от показаний или даче заведомо ложных показаний;
- оказание психологического давления на следователя через его родственников, вышестоящих начальников, средства массовой информации;
- склонения эксперта к отказу от дачи заключения или даче заведомо ложного заключения;
- фальсификации доказательств;
- затягивания расследования либо судебного разбирательства.

Разумеется, что в практике встречаются недобросовестные защитники, как, впрочем, и следователи, прокуроры и судьи, но оппоненты почему-то акцент делают именно на корпоративных интересах только адвокатов-защитников, а ситуационные, временные недостатки правоприменительной практики возводятся в ранг (им придается статус) закономерностей соответствующей деятельности. С другой стороны, учитывая, что по действующему законодательству реализация прав защитника в уголовном процессе гарантируется соответствующими обязанностями следователя, то ненадлежащее исполнение этих обязанностей следователем может принести гораздо больший вред и сделать невозможным выполнение защитником своих функций.

В какой-то мере это можно объяснить, как нам представляется, формально-декларативным обеспечением в действующем законодательстве процессуального равноправия сторон обвинения и защиты, особенно на досудебном следствии. С содержательной стороны последняя, в основном, состоит в оказании юридической помощи (консультации, советы, разъяснения) подзащитному и достаточно ограниченном участии в процессуальных действиях, проводимых следователем.

По нашему мнению, для полной реализации принципа состязательности в стадиях дознания и досудебного следствия следует декларируемое равенство процессуально-правового статуса сторон обвинения и защиты дополнить рядом

содержательных (деятельностных) моментов. Например, защитнику, так же, как прокурору, следует дать возможность не только представлять (для более эффективной работы следователя и качественного решения задач досудебного следствия это право следует оставить), но и собирать доказательства, активно участвуя в поиске истины, обеспечивая будущее рассмотрение дел в судах — началах состязательности, как того требует ст. 16¹ УПК Украины. Для этого необходимо внести определенные изменения в соответствующие статьи УПК (ст. 48, 66) [11].

Прежде всего, необходимо реализовать принцип обеспечения подозреваемого обвиняемому и подсудимому права на защиту, регламентированный ст. 21 УПК Украины. Ведь основной объем доказательственной информации устанавливается на досудебном следствии, и стержневую основу уголовного дела обычно составляют материалы, полученные в данной стадии уголовного судопроизводства. Очень важно поэтому, чтобы именно в период формирования доказательственного материала учитывался принцип состязательности сторон и защитник мог выполнять (будучи фактически допущенным к участию в деле) свои профессиональные полномочия.

Из-за несвоевременного либо формального разъяснения подозреваемому обвиняемому прав он не всегда имеет реальную возможность обратиться к конкретному адвокату и отказывается от помощи защитника. Иногда следователи не скрывают предвзятое отношение к участию на досудебном следствии и неверно интерпретируют суть юридической помощи, оказываемой адвокатом. Следователи нередко ориентируют подозреваемых, обвиняемых на то, что участие защитника на данной стадии — формальность, а главное — деятельность его в суде. Такие отказы от правовой помощи являются вынужденными и свидетельствуют о нарушении права на защиту. В связи с этим необходимо воспользоваться опытом других стран, где списки адвокатов и консультаций, оказывающих юридическую помощь, работающих в данном районе (с указанием конкретных адресов и телефонов адвокатов) находятся и предоставляются подозреваемому, обвиняемому лицом, производящим досудебное следствие.

Полномочия защитника на досудебном следствии прямо определены в законе как «присутствие» при допросах и при производстве других следственных действий — разумеется, с разрешения лица, производящего дознание, или следователя. Эта формулировка ограничивает деятельность защитника и предопределяет его пассивную роль в доказывании. Обращает на себя внимание то обстоятельство, что в ст. 44—48 УПК Украины речь идет об участии защитника на досудебном следствии, однако в части ст. 48 УПК, где определяются права защитника в следственных действиях, они сводятся только к его «присутствию» [8, 11]. Разнообразие терминов, обозначающих возможности защитника по оказанию юридической помощи осуществлению защиты, должно быть устранено.

Уголовно-процессуальное законодательство в стадии досудебного следствия предоставляет защитнику возможность активного воздействия на процесс доказывания, однако результативность данных действий защитника поставлена в прямую зависимость от усмотрения следователя, который вправе отвести вопрос, отклонить ходатайство, отказать в приобщении документов и т.д.

Исходя из ст. 48 УПК Украины, защитник, выполняя свои функциональные

обязанности с момента допуска к участию, вправе присутствовать при производстве следственных действий, проводимых с участием обвиняемого. Однако производство экспертизы (ст.198 УПК Украины), в отличие от назначения экспертизы (ст. 196 УПК Украины), не относится к следственным действиям, так как исследования проводит эксперт [14]. Таким образом, из содержания ст. 48 УПК не следует право защитника присутствовать наряду со своим подзащитным при производстве экспертизы, так же как и нормы ст.197 УПК Украины не предусматривают право обвиняемого при назначении и производстве экспертизы пользоваться юридической помощью защитника. В то же время необходимость в юридической помощи может возникнуть, например, в случаях, когда проведение экспертных исследований связано с изучением характера действий обвиняемого, их последовательности, выяснения, соответствуют ли компетенции эксперта поставленные вопросы, какова его экспертная подготовка, не содержатся ли в заключении суждения по правовым вопросам. Поэтому уголовно-процессуальный кодекс целесообразно дополнить нормой, предусматривающей право защитника присутствовать при проведении экспертных исследований вместе с обвиняемым.

Уголовное судопроизводство является сферой государственной деятельности, где права личности затрагиваются наиболее остро. Особого внимания заслуживает обращение к процессуальным правам личности в стадии досудебного расследования преступлений, так как именно в этой части уголовного процесса меры процессуального принуждения применяются наиболее интенсивно: решается вопрос о судьбе привлекаемого к уголовной ответственности лица, ограничении его свободы. Результаты досудебного следствия используются в судебном разбирательстве и являются зачастую исходными данными при принятии итоговых решений по уголовному делу [15].

Очевидно, что такие изменения повлекут за собой необходимость введения специального адвокатского производства, что, в свою очередь, привлечет к проблеме интерес ученых — процессуалистов и криминалистов.

По нашему мнению, защита и обвинение должны иметь «свою» стратегию и тактику, как и любая иная человеческая деятельность. Вопрос только в том, кто их будет разрабатывать? Ближе всего к нему стоит криминалистика, надо лишь изменить (дополнить) ее традиционные задачи.

При первом приближении, намеченный фрагмент знаний можно было бы разрабатывать в следующих направлениях:

— участие защитника на стадии возбуждения уголовного дела с освещением организации и разработкой тактики деятельности защитника:

а) при общении со следователем, который возбуждает уголовное дело (в вопросах ознакомления с материалами, которые послужили основанием для возбуждения уголовного дела, установления психологического контакта со следователем и определения личной линии поведения защитника);

б) при общении с подзащитным (в вопросах установления психологического контакта, ознакомления с пояснениями подзащитного относительно события, которое расследуется, его отношения к произошедшему и соответственно определения совместной линии поведения);

- в) при первом допросе подозреваемого;
- г) при установлении линии защиты по делу;
- тактика деятельности защитника при участии в производстве первоочередных (неотложных) следственных действий и избрании меры пресечения;
- участие защитника во время назначения судебных экспертиз и ознакомления подзащитного с их результатами;
- роль и тактика деятельности защитника в окончании досудебного следствия (во время предъявления обвинения, во время передачи окончательного уголовного дела в суд).

Список использованной литературы

1. Лукашевич В.Г. Интеграция современного научного знания и тенденции построения частных криминалистических теорий // Теоретические и практические проблемы раскрытия и расследования преступлений криминалистическими методами и средствами : Сб. науч. тр. — К.: Укр. акад. внутр. дел., 1992. — С. 6—17.
2. Варфоломеева Т.В. Криминалистика и профессиональная деятельность защитника. — К.: Вища шк., 1987. — 149 с.
3. Варфоломеева Т.В. Защита в уголовном судопроизводстве. — К., 1998. — 204 с.
4. Гловацький І.Ю. Діяльність адвоката-захисника у кримінальному процесі: Навч. посіб. — К.: Атіка, 2003. — 352 с.
5. Зейкан Я.П. Захист у кримінальній справі: Наук.-практ. посіб. — К.: Вища шк., 2002. — 271 с.
6. Кальний В. Проблеми реформування адвокатури в Україні // Право України. — 1998. — №7. — С. 42—47.
7. Про деякі заходи щодо підвищення рівня роботи адвокатури: Указ Президента України від 30.09.99 №1240.
8. Об адвокатуре: Закон Украины от 19.12.92 №2887-XII // Ведомости Верховного Совета Украины. — 1993. — №9. — Ст. 62. — С. 196—202.
9. Святоцький О.Д., Михеєнко М.М. Адвокатура України: Навч. посіб. для студ. юрид. вищ. навч. закл. ф-тів. — К.: Ін Юре, 1997. — 224 с.
10. Правила адвокатської етики: Схвалені Вищ. кваліфікац. коміс. адвокатури при Кабінеті Міністрів України 1 жовт. 1999 р.; прот. №6/VI від 1—2 жовт. 1999 р.) / Вища кваліфікац. коміс. адвокатури при Кабінеті Міністрів України. — К., 1999. — 44 с.
11. Кримінально-процесуальний кодекс України: Наук.-практ. коментар / За ред. В.Т. Маляренка, Ю.П. Аленіна. — Х.: ТОВ «Одисей», 2003. — 960 с.
12. Нове у кримінально-процесуальному законодавстві України: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / За ред. Ю.М. Грошевого. — Х.: Право, 2002. — 160 с.
13. Конституція України: Принята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 июня 1996 г. // Ведомости Верховной Рады Украины. — 1996. — №30. — Ст. 141. — С. 380—417.
14. Вопросы экспертизы в работе защитника: Сб. статей / Под ред. И.Ф. Крылова. — Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1970. — 292 с.
15. Медведчук В. Місце адвокатури у вирішенні проблем збалансування різних гілок влади та конституційні основи реформування державної влади в Україні // Право України. — 1995. — № 5-6. — С. 3—10.

УДК 343.543: 343.96

В.В. Седнев, кандидат медицинских наук,
доцент, заведующий сектором Донецкого научно-исследовательского института судебных экспертиз
Министерства юстиции Украины

И.А. Бабюк, доктор медицинских наук,
профессор, заведующий Донецкого государственного
медицинского университета Министерства
здравоохранения Украины

И.И. Маковский, директор Донецкого
обласного центра судебно-психиатрических экспертиз
Министерства здравоохранения Украины

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ПОЛОВЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Рассматриваются возможности использования предлагаемой авторами практикоориентированной многоосевой классификации половых преступлений как в экспертной, так и в следственной практике.

Ключевые слова: половые преступления, сексуальные расстройства, симптоматологическая классификация, психотравмирующая ситуация, дисфункция, интегративный подход.

В практике досудебного и судебного рассмотрения половых преступлений важное значение имеет понимание их сущности как неоднозначного, многоаспектного и поликомпонентного явления. Представляется, что наиболее полноценным рассмотрением половых преступлений будет интегративный подход как к медицинским, так и к криминологическим аспектам данного явления.

В доступной нам литературе подобный комплексный подход не выявлен. Существуют отдельные руководства, посвященные некоторым из указанных аспектов и предназначенные для специалистов-медиков, а также сотрудников правоохранительных органов и специалистов в области права [1 — 7, 11, 12, 14]. Нам видится перспектива наиболее полного рассмотрения половых преступлений в интегративном, комплексном подходе к ним.

В практике эксперта-сексолога особое значение имеет классификация сексуальных расстройств, поскольку она напрямую определяет пределы его компетенции. Именно сексуальные расстройства, приобретающие юридическое значение, будут составлять компетенцию и границы экспертного сексологического исследования. В связи с этим, выбор наиболее исчерпывающей классификации — важная в методологическом плане задача. Трудности классификации сексуальных расстройств отмечают все специалисты. Так, К. Имелинский [4] указывает, что большинство из них основано на неоднородных критериях, когда этиологические критерии сочетаются с симптоматическими, объективные — с субъективными, а критерии, относящиеся к сексуальным расстройствам, смешиваются с генеративными. Сложности при

© В.В. Седнев, И.А. Бабюк, И.И. Маковский, 2004

разработке систематики сексуальных расстройств обуславливаются также тем, что при этом должны учитываться как минимум две оси.

Классификация сексуальных расстройств по К. Имелинскому [4]:

I. Сексуальные дисфункции

А. Индивидуальные:

- 1) нарушения течения полового акта;
- 2) нарушения оргазма;
- 3) нарушения либидо.

Б. Обоюдные:

- 1) сексуальная дисгармония;
- 2) диспареуния;
- 3) сексуальная аверсия.

II. Сексуальные девиации

- 1) сексуальные отклонения;
- 2) сексуальные извращения.

III. Симптоматические дисфункции и девиации

- 1) при психических заболеваниях;
- 2) при соматических заболеваниях.

Данный вариант классификации, в частности, включает сексуальные расстройства в целом, а не только психосексуальные нарушения, что соответствует современной концепции развития сексологии, учитывающей стирание жестких границ между психосексуальными нарушениями и сексуальными расстройствами.

В странах бывшего СССР учитывают классификацию сексуальных расстройств Г.С. Васильченко [3, 4], в основу которой положен патогенетический принцип, заключающийся в том, что у сексологического больного могут встречаться не один, а несколько синдромов, имеющих различную давность, различные сроки формирования и тяготеющих к разным фазам становления всего расстройства в целом. Отдельные синдромы, включаясь в структуру единого сексуального расстройства, взаимодействуют по-разному.

Рассматриваемая классификация, основанная на мультидисциплинарной концепции сексопатологии, реализует не только патогенетический принцип своего построения, но, по существу, включает в каждый из диагностируемых синдромов два вида парциальных этиологических факторов: этиологические моменты, спровоцировавшие возникновение синдрома, и патогенетическое воздействие синдрома на сексуальное расстройство в целом. Указанные особенности данной классификации непосредственно связаны с тактикой лечебного воздействия. Они же определяют и принципиальные организационные и обучающие требования к сексопатологу, а также расширяют рамки его компетенции в экспертной практике.

Американская национальная классификация психических расстройств DSM-III-R (1980) — первая официальная номенклатура, выделившая особый диагностический класс для сексуальных проблем [15]. Он подразделен на 4 части:

- 1) расстройства половой идентичности (ставшая на тот момент абсолютно новой категорией);
- 2) парафилии (ранее обозначавшиеся как сексуальные девиации);
- 3) психосексуальные дисфункции (ранее — психофизиологические урогенитальные реакции/расстройства);

4) резидуальный класс других психосексуальных расстройств, включавший среди прочих эгодистоническую гомосексуальность.

Той же структуры и тех же принципов придерживается и Международная классификация болезней — 10-й пересмотр (МКБ-10), которая отражает попытку изолированного рассмотрения психосексуальных расстройств. В МКБ-10 сделан особый акцент на неорганическом генезе данных расстройств, клиническая картина которых может быть идентичной подобным нарушениям, в основе которых, однако, лежат органические факторы [8]. С позиций современной сексологии такая попытка вряд ли может считаться обоснованной, хотя она неизбежна при желании сохранить сексуальную патологию, в главе, посвященной психическим расстройствам. Можно считать, что МКБ-10 охватывает лишь часть сексуальных расстройств, а именно, те из них, которые в отечественной сексопатологии отнесены к расстройствам психической составляющей.

Анализ структуры данных классификаций свидетельствует об отсутствии в них группы аномальных состояний, объединяющих нарушения сексуального, в том числе психосексуального, развития как такового. Данные нарушения, не являясь собственно расстройствами, занимают особое место в экспертной сексологической практике. Другой проблемой является то, что существующие классификации, следуя определенной группировке различных психосексуальных расстройств, почти не учитывают их корреляцию, что в клинической картине может выражаться в сочетании нарушений из разных таксономических категорий.

Обобщив собственный клинический опыт, З. Старович разработал и применил следующую классификацию сексуальных нарушений [11], которая, по нашему мнению, в большей мере приближена к требованиям криминологии и криминалистики:

1. Расстройства сексуальных потребностей

а) нарушения либидо: гиполибидомия; гиперлибидомия;

б) препятствия в реализации сексуальных потребностей: сексуальные комплексы; партнерские сексуальные проблемы; патологическая ревность; синдром провоцируемой измены; сексуальные состояния страха; сексуальные фобии; острые сексуальные состояния страха; культурно обусловленные сексуальные состояния страха; синдром околосонных сексуальных иллюзий; синдром Кехрера;

в) преддисфункциональный синдром.

2. Нарушения течения сексуальной жизни

а) у мужчин: нарушения эрекции; неполная эрекция; отсутствие эрекции; нарушения эякуляции; чересчур преждевременная эякуляция; преждевременная эякуляция; слишком ранняя эякуляция; задержка эякуляции; отсутствие эякуляции; сперматорея; болезненная эякуляция; эякуляция без оргазма; эякуляторный рефлекс («эякуляция без эякуляции»);

б) у женщин: нарушение комплекса сексуальной готовности; вагинизм; фригидность;

в) у мужчин и женщин: комплекс сексуальной неприспособленности; непорочное супружество (виргогамия); сексуальная аверсия; диспареуния; сексуальная анестезия.

3. Нарушения оргазма

а) синдром мнимой аноргазмии;

- б) аноргазмия;
- в) диссоциация оргазма;
- г) оргазм без эрекции.

4. Нетипичные сексуальные отклонения

- а) патологический аутоэротизм: ананкастный аутоэротизм; синдром Хевлок-Эллиса; стойкий заместительный аутоэротизм; синдром сексуальной асфиксии;
- б) орализм;
- в) анализм;
- г) гомосексуализм;
- д) бисексуализм;
- е) инцест;
- ж) сексуальное насилие;
- з) проституция.

5. Нарушения половой аутоидентификации

- а) транссексуализм;
- б) синдром неразличения сексуального объекта.

6. Девиантные тенденции.

7. Сексуальные девиации

а) по объекту сексуального влечения: фетишизм; пигмалионизм; нарциссизм; аутомоносексуализм; апотемнофилия; гетерохромофилия; ретифизм; экскрементофилия; некрофилия; трансвестизм; цисвестизм; гомесвестизм; педофилия; геронтофилия; зоофилия;

б) по способу реализации сексуальных потребностей: садизм; вампиризм; флагелляция; салиромания; мазохизм; танатофилия; эксгибиционизм; кандаулезизм; фроттаж; вуайеризм; апотемнофилия; клизмофилия;

в) сложные сексуальные девиации.

Автор указывает, что в случаях сексуальных девиаций чаще всего сталкиваются с симптомом (например, психического заболевания) или с синдромом. Сексуальная девиация может быть проявлением и нервной реакции, вызванной, например, определенной позой сексуального партнера в процессе совершения полового акта.

Приведенная классификация, впрочем, как и подавляющее большинство других классификаций, не отображает фон, на котором произошло развитие данного расстройства (функциональный или органический), определение которого порой представляет значительные трудности, но его установление имеет существенное значение как в клинической, так и в экспертной сексологической практике.

В отличие от зарубежных сексопатологов, отдающих предпочтение в основном симптоматологическим классификациям, отечественные специалисты, как правило, руководствовались иным подходом: разработанные ими классификации последних десятилетий являются синдромологическими, хотя некоторые из них (например, классификация расстройств потенции Л.Я. Мильмана) отмечены значительным влиянием симптоматологического подхода. С начала 60-х годов широкое распространение получила анатомо-феноменологическая классификация, предложенная И.М. Порудоминским в 1957 г. В соответствии с этой классификацией половое бессилие делится на такие группы: кортикальная (церебральная) импотенция; спинальная (кортикоспинальная) импотенция; импотенция как

следствие заболевания половых органов (нейрорецепторная); эндокринная импотенция; импотенция вследствие механических препятствий.

В специальной научной литературе мнения об этой классификации, особенно о составляющей ее смысловое ядро «спинальной форме импотенции», к которой относится, как считает автор, не менее 50 % нарушений, диаметрально разошлись [9].

Классификация, предложенная И.М. Литером, близка к классификации И. М. Порудоминского: вместо кортикальной импотенции введена психогенная, вместо кортикоспинальной — нейрогенная, вместо нейрорецепторной — рецепторная и добавлена соматогенная форма. Подобная синонимическая замена не дает оснований относить данную классификацию к разряду этиологических.

Известна классификация В.В. Кришталея, где все расстройства делятся на три основные разновидности: первичную, вторичную и псевдоимпотенцию, в рамках которых выделяются различные формы.

I. Первичные расстройства потенции: паторефлекторная форма; дисрегуляторная форма; абстинентная форма; конституционально-генетическая форма.

II. Вторичные (симптоматические) расстройства потенции: при функциональных расстройствах центральной нервной системы; при органических поражениях нервной системы; при эндокринных заболеваниях; при урологических заболеваниях; при соматических заболеваниях.

III. Псевдоимпотенция: формы с предъявлением к себе чрезмерных требований; формы с приписыванием себе воображаемых изъянов; формы с неадекватной личностной реакцией на физиологические колебания сексуальных проявлений; формы с преобладанием неправильного поведения или связанные с сексуальными дефектами у женщин.

Классификация Л.Я. Мильмана, основанная на учении о неврозах, включает в себя:

- половые расстройства при органических поражениях полового аппарата, препятствующих совершению полового акта;
- половые расстройства при органических поражениях центральной нервной системы;
- половые расстройства при заболеваниях желез внутренней секреции;
- функциональные половые расстройства в результате нарушения высшей нервной деятельности;
- спинальную импотенцию — при истощении спинальных центров эрекции и эякуляции.

В отделе сексопатологии Киевского института урологии и нефрологии профессором И.Ф. Юндой была разработана, а позднее профессором И.И. Горпинченко дополнена нозологическая классификация копулятивных расстройств.

Согласно этой классификации, распространенной формой половых расстройств у мужчин является так называемая психогенная моносиндромная половая дисфункция. Как видно из названия, в основе ее возникновения чаще всего лежит психотравмирующая ситуация.

При диэнцефальной половой дисфункции причинами расстройства являются различные внешние факторы: ионизирующее излучение, вибрация, шум и другие (экзогенная диэнцефальная дисфункция) или эндогенные нарушения: болезни

печени, почек, длительные инфекционно-воспалительные заболевания, сопровождающиеся интоксикацией (эндогенная дизэнцефальная дисфункция). Она характеризуется снижением либидо и нарушением оргазма.

Социальная половая дисфункция характеризуется резким снижением либо полным отсутствием как адекватных, так и спонтанных эрекций при сохранении либидо и оргастических ощущений. Причинами развития этой формы половой дисфункции являются органические повреждения спинальных половых центров. При различного рода урологических заболеваниях (хроническом простатите, уретрите, везикулите, колликулите и др.) могут возникать сексологические расстройства, проявляющиеся относительным ускорением эякуляции и стертостью оргастических ощущений. В чистом виде эта форма сексуального расстройства входит в картину генитально-рецептивной половой дисфункции.

Сосудистая половая дисфункция характеризуется снижением или отсутствием как адекватных, так и спонтанных эрекций при сохранении остальных фаз копулятивного цикла. Она делится на артериальную, венозную и артериовенозную копулятивные дисфункции.

Для эндокринной половой дисфункции характерны снижение либидо и ослабление как спонтанных, так и адекватных эрекций. Причинами развития этой формы сексуального расстройства являются различного рода эндокринопатии.

Выделяют первичную эндокринную половую дисфункцию, возникающую на фоне первичного гипергонадотропного гипогонадизма, и вторичную, развивающуюся на фоне гипогонадотропного гипогонадизма, а также нарушения метаболизма других гормонов.

При инволютивной форме сексуальной дисфункции наблюдаются изменения выраженности либидо, снижение адекватных и спонтанных эрекций, оргастических ощущений, увеличение длительности полового акта, уменьшение сексуальной активности. Эта форма развивается у лиц геронтологического возраста на фоне патологического климакса. Сопровождается она снижением работоспособности, ослаблением интеллекта, памяти, раздражительностью.

Смешанная половая дисфункция встречается у 40 — 50 % всех сексологических больных. Она не имеет типичных сексопатологических черт и может проявляться как изолированным симптомом (например, относительным ускорением эякуляции), так и расстройством всех составляющих копулятивного цикла (либидо, эрекция, эякуляция, оргазм).

Целью нашей разработки было создание прикладной, многоосевой классификации не столько половых расстройств, сколько половых преступлений, позволяющей совершить переход от чисто сексологического исследования к криминально-сексологическому, осуществляемому, как представляется, в перспективе совместно специалистами в области криминалистики и сексологии в ходе расследования конкретного преступления.

В качестве рабочей классификации половых преступлений, ориентированной на потребности юридической практики, нами предлагается, с учетом современных многоосевых, междисциплинарных подходов, следующая политаксонная классификация, которая предусматривает выделение таких таксономических единиц: мотивационной, психопатологической (сексиатрической), криминалистической и иминологической.

Мотивационная ось предполагает выделение четырех типов половых преступлений:

1. Совершенное с целью получения полового удовлетворения.
2. Совершенное с целью выражения злобы и/или ненависти.
3. Совершенное с целью демонстрации власти, самоутверждения.
4. Совершенное из садистических побуждений.

Психопатологическая (сексиатрическая) ось предполагает использование относительно традиционного деления перверсий на сопряженные с нарушением полового удовлетворения по объекту или по способу. Нарушение по объекту связано с отклонением в сфере выбора объекта половой страсти (например, дети, люди пожилого и старческого возраста, животные, трупы, вещи). Нарушения по способу связаны с отклонением в форме удовлетворения половой страсти (например, эксгибиционизм, в том числе сопряженный с публичной мастурбацией; подглядывание за обнаженными людьми — вуайеризм, визионизм, за испражняющимися — скоптофилия).

Криминалистическая ось предполагает выделение вида совершения половых преступлений в условиях очевидности либо неочевидности, наличия или отсутствия факта сокрытия материальных и нематериальных следов преступления, противодействия расследованию.

Криминологическая ось предполагает выделение преступных типов: случайного, закономерного, злостного (с учетом переходных вариантов) и криминологических типов преступления: хаотичный, дезорганизованный, организованный, высокоупорядоченный (с учетом переходных вариантов).

Для иллюстрации изложенного выше приводим ряд примеров из практики:

1. Гражданин М., 22-х лет, совершил изнасилование, в том числе противоестественным образом, и убийство женщины 52 лет. При его освидетельствовании было констатировано гетерогеронтофильное садистическое поведение. В предлагаемой классификации данное преступление можно отнести к совершенному с целью удовлетворения половой страсти, с нарушением как по объекту (геронтофилия), так и по способу (садизм), в условиях очевидности, без сокрытия следов преступления, закономерным преступным типом в виде дезорганизованного преступления.

2. Совершеннолетние Б., А., Ч. и В. совершили групповое изнасилование 15-летней гражданки Т. При рассмотрении материалов уголовного дела и освидетельствовании как потерпевшей, так и обвиняемых данное преступление было отнесено к совершенным с целью демонстрации власти и самоутверждения, с нарушением по объекту (эфебофилия) и по способу (оральные и анальные половые акты), в условиях очевидности, с попыткой сокрытия следов преступления (заставляли потерпевшую струей воды промывать половые органы, прямую кишку и желудок), закономерным (Б. и А.) и случайным (Ч. и В.) преступными типами в виде организованного правонарушения.

3. Гражданин А., 52-х лет, ранее судимый за растление малолетних лиц, у себя на дому неоднократно просматривал с несовершеннолетним П. порнофильмы. В ходе просмотра А. клал руку на половые органы П. При рассмотрении материалов уголовного дела и освидетельствовании указанных лиц, данное преступление может быть отнесено к совершенным А. с целью получения полового удовлетворения, с

нарушением по способу (как форма визионизма и фроттеризма), с нарушением объекту (гомозефобия), в условиях очевидности, без попытки сокрытия след преступления, злостным преступным типом, в виде организованно правонарушения.

Предложенная классификация достаточно успешно используется авторами в качестве практической экспертной деятельности, так и преподавания основ сексологии в юридических факультетах.

Список использованной литературы

1. *Антонян Ю.М.* Психология убийства. — М.: Щит, 1997. — 208 с.
2. *Васильченко Г.С.* Общая сексопатология. — М.: Медицина, 1977. — 488 с.
3. *Васильченко Г.С.* Сексопатология. — М.: Медицина, 1990. — 576 с.
4. *Имелинский К.* Сексология и сексопатология. — М.: Медицина, 1986. — 424 с.
5. *Кон И.С.* Введение в сексологию. — М.: Медицина, 1988. — 319 с.
6. *Крафт-Эбинг Р.* Половая психопатия, с обращением особого внимания на извращение полов чувства. — М.: Республика, 1996. — 591 с.
7. *Лев-Старович З.* Нетипичный секс. — М., 1995. — 250 с.
8. *Международная классификация болезней (10-й пересмотр).* Классификация психически поведенческих расстройств. — СПб.: АДИС, 1994. — 300 с.
9. *Новоженков Ю.И.* Статус-секс и эволюция человека. — Свердловск, 1991. — 306 с.
10. *Ситковская О.Д.* Психология уголовной ответственности. — М.: Норма, 1998. — 285 с.
11. *Старович З.* Судебная сексология. — М.: Юрид. лит., 1991. — 350 с.
12. *Ткаченко А.А., Введенский Г.Е., Дворянчиков Н.В.* Судебная сексология. — М.: Медицина, 2001. — 560 с.
13. *Шишков С.Н.* Формы использования психиатрических познаний на предварительном следствии (практическое пособие). — Железногорск, 1996. — 193 с.
14. *Шостакович Б.В.* Половые преступления против детей и подростков. — М., 1992. — 102 с.
15. *Diagnostical and statistical manual of mental disorders.* — 3 rd rev.ed. — Washington: APA, 1987. — 468 с.

УДК 343.148 (476)

Н. А. Диденок, *главный эксперт Государственного экспертно-криминалистического центра МВД Республики Беларусь*

А. М. Щитников, *начальник отделения Государственного экспертно-криминалистического центра МВД Республики Беларусь*

В. И. Старовойтов, *заместитель начальника отдела Государственного учреждения «Экспертно-криминалистический центр МВД Российской Федерации»*

ПРОИЗВОДСТВО СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ЗАПАХОВЫХ СЛЕДОВ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

Проанализирована практика производства судебной экспертизы запаховых следов человека в Республике Беларусь на основе нормативной и организационно-методической баз. Рассмотрены источники индивидуального запаха человека, техника работы с запаховыми следами, средства и субъекты ольфакторного исследования. Приведен список задач, решаемых экспертизой пахучих следов человека.

Ключевые слова: анализ, запаховый след, ольфакторная информация, идентификационные исследования, собака-детектор.

В 1996 г. в Государственном экспертно-криминалистическом центре МВД Республики Беларусь создано отделение одорологии, основной задачей которого является идентификация человека по запаховым следам с использованием специально подготовленных собак. Информация о происхождении запаховых следов, изъятых с мест происшествий, может быть использована как для получения розыскных данных — проверки соответствующей оперативной версии, так и на стадии предварительного расследования и в судебном разбирательстве.

Деятельность отделения одорологии¹ ГЭКЦ основывается на методических рекомендациях и практическом опыте аналогичной структуры, действующей в Государственном учреждении «Экспертно-криминалистический центр МВД Российской Федерации». Данная методика зарекомендовала себя как систему научно обоснованных приемов анализа запаховой информации с мест изъятия, дающую достоверные результаты как по оценкам научных работников, так и практиков — следователей прокуратуры и МВД. Методика апробирована Институтом эволюционной морфологии и экологии животных Российской академии наук, имеется большой практический опыт ее использования в раскрытии преступлений. За последнее время подобные лаборатории открыты в экспертно-

¹ Российские криминалисты отказались от использования термина «одорология», считая его ненаучным [1, 2]. По их аргументации исследованию подлежит не «запах» ("odor") — ощущение, формируемое психикой применяемых собак, а вызывающие эти ощущения материальные носители — запаховые следы. Метод также предлагается именовать не «одорологическим», по объекту, а «ольфакторным», по инструменту исследования, так как восприятие запахов происходит через обоняние (по аналогии с другими научными методами в специальных исследованиях: например, хроматографические, спектральные, физико-химические).

криміналістических подразделений МВД Республики Татарстан, ГУВД Алтайского края и Волгоградской области. В декабре 2001 г. Центральная экспертная комиссия МВД России по передовому опыту рассмотрела практику МВД Республики Татарстан по эффективному использованию ольфакторной¹ информации с мест преступлений в борьбе с преступностью. Положительный опыт рекомендован для внедрения другими МВД, ГУВД, УВД субъектов Российской Федерации.

По материалам органов внутренних дел и прокуратуры Республики Беларусь за время работы отделения одорологии проведено около 2100 экспертиз и исследований, из них в 2002 г. — 380, в 2003 г. — 408. Результаты многих из них использовались при судебном рассмотрении уголовных дел и являлись весомыми доказательствами в изобличении преступников.

Следует отметить, что уголовно-процессуальное законодательство Республики Беларусь никоим образом не препятствует обнаружению, сбору, фиксации запаховых следов на местах происшествий, а также проведению других следственных действий, необходимых для идентификационного исследования с использованием запаховых следов. Так, предметы и следы пребывания человека, источники его запаховых следов, обнаруживаются и изымаются в процессе следственного осмотра, выемки или обыска, проводимых в соответствии со ст. 203—205, 208—212 УПК Республики Беларусь. Лицо, производящее расследование, проводит осмотр мест происшествия (освидетельствование, обыск, выемку) в целях выяснения обстановки происшествия, выявления вещественных доказательств, иных обстоятельств имеющих значение для дела (к ним может относиться и образование запаховых следов преступника или других лиц (потерпевший, свидетель), причастных расследуемому событию).

Перечень названных в ст. 88, 96 УПК Республики Беларусь доказательств распространяется и на запаховые следы с мест проведения следственных действий. Изъятие предметов-носителей запаховых следов или собранных с них проб фиксируется следователем (дознавателем) в протоколе следственного действия, где, согласно существующим требованиям, отражается и удостоверяется соответствующими подписями процедура сбора и упаковки изымаемых запаховых проб или вероятных носителей запаховых следов человека.

Анализ изъятых со следов запаховых проб выполняют в условиях сравнительного исследования с запаховыми образцами от проверяемых по делу лиц. Ст. 234 УПК Республики Беларусь, регламентирующая получение образцов для сравнительного исследования, не дает исчерпывающего перечня возможных образцов. Индивидуализирующие человека пахучие вещества из его пота и крови как постоянная характеристика продуктов жизнедеятельности клеток его организма с соблюдением требований ст. 234 УПК Республики Беларусь могут быть получены от подозреваемого или обвиняемого, а при необходимости — и от свидетеля или потерпевшего. При этом применяемая методика получения сравнительных проб учитывает требования охраны чести, достоинства и здоровья лица, от которого отбираются запаховые образцы.

В свете современного методического обеспечения, опирающегося на научные разработки [3—8], снимаются многие вопросы, дискутировавшиеся на протяжении последних трех с лишним десятилетий. Материальность, индивидуализирующая

¹ Здесь и далее по тексту слова «пахучий», «запаховый», «ольфакторный» употребляются как качественная характеристика объектов; принимаемая обонянием; используются как синонимы.

особенность пахучих следов субъекта, обеспечение надежности его определения по следам, отработанность приемов, исключающих ущемление достоинства человека при ольфакторном исследовании, контроль над пахучими помехами и функциональным состоянием собак-детекторов — эти положения уже редко у кого вызывают сомнения. А если возникают трудности проведения исследования в связи с запаховыми помехами (парфюмерия, табак, пища, ГСМ и т.д.), то и их разрешают специальными приемами в лабораторных исследованиях [9, 10].

Специальным испытанием нейтрализуют и влияние пахучих помех, не учтенных при подготовке объектов к анализу. В качестве исходного для запоминания и поиска собакам дают нюхать запаховый образец, полученный от нейтрального человека (не причастного к происшествию), а подлежащие исследованию пробы и дубликат пробы с заданным запахом располагают среди расставленных для сравнения объектов. Если в процессе выявления этой нейтральной пробы заметны повышенный интерес собак-детекторов, настороженность по отношению к подлежащей исследованию пробе, ее заменяют новой, свободной от мешающих включений, или используют только как исходную для запоминания собаками-детекторами при получении задания к поиску [11].

В целом, гарантии успешного применения методики исследования запаховых следов состоят в получении от собак четких, воспроизводимых и адекватных сигналов. Для этого одновременно используют несколько **СИСТЕМ КОНТРОЛЯ** над правильностью сигналов, воспринимаемых от собак:

- ведут контроль *повторным тестированием* исследуемой пробы при изменении ее расположения среди множества (восьми) вспомогательных объектов;
- воспроизводят получаемые результаты поочередно с *группой собак-детекторов*, учитывая их индивидуальные особенности; вероятностно-статистический расчет (исходя из принятой погрешности 0,1 по каждой собаке) показывает, что для точности результата, определяемой величиной 0,99999, требуется получить однозначный результат с применением трех-четырех собак [12];
- используют непосредственный контроль за правильностью результата с помощью *контрольных проб (эталонов)*, принятый в инструментальном и химическом анализе: в каждом применении собаки-детектора ее функциональное состояние и настроенность на поиск заданного запаха проверяют выявлением специально готовящегося объекта, обладающего предложенным к поиску запахом (обнаружение эталонной пробы).

Кроме названных систем контроля, этим же целям служит выработка у собак в процессе дрессировки навыка стереотипного функционального поведения, а также использование в идентификационном исследовании чистых (заведомо лишенных помех) запаховых образцов, получаемых от проверяемых лиц (обычно это образцы крови).

Источники индивидуального запаха человека, элементы их собирания

Возможность криминалистического использования запаховых следов человека основывается на феномене их индивидуальности для каждого субъекта, обусловленном особенностями обменных процессов организма, стабильными на протяжении десятков лет его жизни. Непрерывно выводимые из организма пахучие метаболиты достаточно устойчивы и во внешней среде; они удерживаются некоторое

время на предметах, с которыми человек находился в контакте. Они могут быть собраны, а затем использованы в идентификации конкретного человека — источника запаховых следов.

Следователь и иные субъекты собирания доказательств по уголовному делу для технического осуществления связанных с этим мероприятий привлекают, обычно, специалистов, сведущих в данных вопросах. Ниже представлены элементы собирания источников ольфакторной информации, в которых могут эффективно использоваться познания экспертов, специализирующихся в области исследования запаховых следов человека.

Процедура собирания запаховых следов человека имеет свою специфику по сравнению с действиями в отношении других вещественных источников информации и предполагает проведение нескольких последовательно осуществляемых мероприятий, которые отображены на структурной схеме.

Источниками индивидуализирующего запахового фактора человека служат пахучие вещества его пота и крови. В других выделениях и секретах человеческого организма пахучих веществ, на которые ориентируются собаки при узнавании конкретного индивида, не выявлено [13]. В этой связи в качестве индивидуализирующего источника не используют образцы рвотной массы, мочи, кала, выделений носа, слюны, выдыхаемого воздуха. Ольфакторную информацию о субъекте чаще всего получают при проведении оперативных мероприятий, следственных действий, включая отбор сравнительных запаховых образцов от проверяемого лица (лиц), что необходимо для сопоставления с пахучими пробами, изъятыми в процессе следственного действия.

Ольфакторная информация, характеризующая объекты-следоносители, может вначале использоваться на месте происшествия для применения служебно-розыскной собаки «по горячим следам», после чего запаховые пробы с предметов и следов (в том числе и выявленных розыскными собаками) собирают и сохраняют для последующего лабораторного исследования. Выполнение первой задачи не препятствует осуществлению второй; и вообще, внимание к запаховым следам не означает отказа от использования следов других видов (подобный перекося отмечался в середине девяностых годов в работе польских следователей). Прерогатива получения с объекта следа того или иного вида остается за следователем.

Решаемые задачи

Запаховые пробы со следоносителей собирают в процессе проведения оперативно-розыскных мероприятий и следственных действий для решения следующих задач:

- выявление наличия (или отсутствия) запаховых следов человека на изъятых с места происшествия следоносителях;
- выявление запаховых следов конкретных лиц на предметах, предоставляемых для исследования;
- определение общности источника происхождения запаховых следов собранных в разное время и в различных местах;
- установление наличия запаховых следов проверяемого лица на изъятых предметах;

Элементы обнаружения, изъятия и исследования запаховых следов человека

Обнаружение вероятных носителей запаховых следов человека

Обнаружение носителей следов в процессе осмотра, освидетельствования, выемки, обыска и других следственных действий

Выявление запаховых следов человека

Следственное (выявление следов с использованием обоняния собак при проведении следственных действий)
Экспертное (выявление в процессе проведения судебной экспертизы)

Фиксация вещественных источников вероятных запаховых следов человека

Техническая (консервация носителей запаховых следов)
Документальная (словесное, графическое, фото-, кино-, видео- запечатление)

Изъятие вещественных источников и запаховых следов человека

Приобщение к материалам дела обнаруженных вероятных носителей ольфакторной информации
Сбор (извлечение) запаховых следов человека с объектов

Упаковка, транспортировка

Защита запаховых следов человека от рассеивания и загрязнений (алюминиевая фольга, стеклянные банки)

Хранение носителей запаховых следов человека

Организация хранения (при материалах дела или в экспертном учреждении)
Создание условий для сохранности запаховых следов человека (стеклянные банки, отрицательная температура)

Структурная схема процесса обнаружения, изъятия и исследования запаховых следов человека

- выявление наличия запаховых следов потерпевшего на похищенных вещах;
- установление происхождения запаховых следов с волос, следов крови потожировых следов от проверяемого лица;
- выявление размещения пострадавших в автотранспортном средстве до момента аварии;
- определение факта местопребывания лиц, интересующих оперативные службы и следствие;
- установление запаховых следов проверяемого по делу лица на предметах выброшенных им в момент задержания;
- уточнение обстановки, сложившейся на месте происшествия, по оставленным запаховым следам;
- определение мест пребывания участников происшествия и характера их действий в расследуемом событии по оставленным запаховым следам;
- выявление общности нескольких уголовных дел путем сравнения изъятых носителей запаховых следов с запаховыми образцами, полученными от подозреваемых, обвиняемых и других проверяемых лиц;
- проверка розыскной или следственной версии в отношении конкретных лиц и их действий, обстоятельств и отдельных эпизодов происшествия;
- негласное определение причастности конкретного лица к происшедшему событию;
- установление запаховых следов проверяемых лиц на оружии, боеприпасах орудиях и средствах преступления, предметах преступного посягательства и других предметах, с которыми преступник мог быть в контактном взаимодействии и оставить на них свои запаховые следы.

При решении вопроса об изъятии запаховых проб необходимо учитывать состояние окружающих условий и оценивать возможные сроки сохранения запаховых следов на тех или иных объектах.

Сохраняемость запаховых следов на предметах и их пригодность для последующего исследования напрямую связана с временными и атмосферными факторами, физиологическим состоянием и гигиеническими привычками человека-следообразователя.

Наиболее пригодны для идентификационного исследования объекты-носители запаховых следов, находившиеся в тесном и длительном контакте с телом человека такие как:

- пятна сухой крови, волосы — способны сохранять запаховые следы человека десятки лет;
- личные вещи (заношенные нестиранные предметы одежды, обуви), предметы личного обихода (расчески, носовые платки, очки, наручные часы и др.) — в зависимости от условий следообразования и сохранения удерживают запаховые следы человека от нескольких дней до нескольких лет.

Менее пригодны запаховые следы, образовавшиеся при кратковременном контакте человека с предметами (ручка двери, кнопка звонка и т. п.) — сохраняются несколько часов, в зависимости от условий следообразования и особенностей воздействия факторов внешней среды.

Не пригодны к исследованию следы, образованные одномоментным касанием человека; предметы-следоносители, покрывшиеся плесенью; трупная кровь, взятая в течение 2 ч с момента смерти.

Лабораторному дослідженню запахів слідів людини не перешкоджає посипання їх тютюном, перцем (раздражники дихальних шляхів собаки), а також заливання їх горюче-мазочними, лікарськими засобами, їдовими, зоологічними та іншими пахучими дошками. Можливість негативного впливу таких дошок враховується методиками біосенсорного дослідження і, як правило, усувається або нівелюється при його проведенні.

Найбільш поширені в дослідницькій практиці об'єкти-слідознакочителі і орієнтовочна продовжителітьність збереження ними запахів людини приведені в таблиці.

Орієнтовочна збереженість запахів слідів на об'єктах в залежності від особливостей предметів-слідознакочителів і умов слідозабори

Об'єкти-носители запахів слідів людини	Період утримання запахів слідів на предметах (об'єктах)
Воздушная масса (пахучие следы в воздухе)	До часа
Рельефные следы, оставленные человеком в новой обуви, ношенной им до трех суток	Не выявляются
Рельефные следы (на почве, на траве, на снегу), оставленные человеком в ношенной обуви или без обуви	До суток
Предметы моментального соприкосновения с человеком (отодвинутые, опрокинутые и т.д.)	Не выявляются
Предметы, короткое время (менее 30 мин) находившиеся в контакте с человеком (орудие преступления, окурки и т.д.)	До суток
Труп: — запахів слідів іншої людини — власний запах померлого	До часа До двух суток
Пучок засаленных волос: — індивідуальний запах людини, від якого відбулися волоси — волоси в руці або на тілі трупа	До нескольких лет До нескольких суток
Высохшее пятно крови человека: — індивідуальний запах людини — запахів слідів, законсервовані плямою чужої крові (сміщення крові кількох осіб)	Несколько месяцев, лет Несколько месяцев
Личные вещи регулярного пользования (предметы одежды, расческа, ремень и т.д.): — індивідуальний запах людини, до якого належать предмети — запахів слідів іншої людини при короткотривалому (до 30 мин) контакті — запахів слідів іншої людини при тривалому (2 — 3 дня) контакті	До нескольких месяцев, лет До часа До суток
Предметы со следами плесени, с явными признаками гниения, обугленные, высушенные при высокой температуре	Следы уничтожены
Пробы воздуха, собранные над запахівми следами с помощью шприцов, пакетов, флаги из полимерных материалов и других приборов для отбора запаха	Не обнаруживаются (мало пахучих веществ; адсорбция веществ на стенках сосудов и улетучивание через полимерную пленку)
Совместно упакованные предметы, требующие сопоставления по запахівм следам	Смешиваются (совместная упаковка объектов недопустима)

Средства и техника отбора запаховых проб

Приборных методов для выявления химического комплекса в оставляемых человеком следах в настоящее время не разработано. Из исследований некоторых ученых известно, что чувствительности и избирательности технических датчиков недостаточно для восприятия и анализа сложных по составу и низким концентрациям химических композиций, представленных в следах человека. Количество пахучих компонентов в следах, оставляемых человеком на объектах, на 3 порядка ниже уровня, требуемого для работы современных приборов (хромато-масс-спектрометры, хроматографы) [16, 17].

Наибольшую доказательственную значимость представляют непосредственно объекты-носители запаховых следов человека, а не пахучие пробы с них, так как запаховая проба — только часть образующих след пахучих веществ, собранная на хлопковую салфетку при ее контакте с объектом-следоносителем. Поэтому пахучие следы человека, предполагаемые на предметах, желательно изымать вместе с этими предметами. И только если такое невозможно, осуществляют сбор запаховых проб

Подготовку средств изъятия, сбор и упаковку запаховых проб со следов человека и предметов-запахоносителей проводят с использованием резиновых перчаток, пинцетов, предупреждая возможность загрязнения собираемых проб посторонними пахучими веществами (включая и запаховые следы участников следственного действия).

В плотно закрытых стеклянных банках запаховые пробы могут сохраняться в течение нескольких лет, оставаясь пригодными для исследования, а в упаковке из фольги — до полугода.

Способы сбора пахучих веществ со следов человека опираются на одно или несколько физических свойств, их образующих. На местах проведения следственных осмотров (в полевых условиях) рекомендуется применять следующие методы [18]:

- *аппликация* — плотный, длительный контакт хлопковых салфеток с пахучими следами на предмете;
- *продувка* — вытягивание веществ с объекта и перенесение на хлопковую ткань потоком воздуха.

В лабораторных условиях для извлечения запаховых следов с объектов-следоносителей могут быть применены и другие методы (перенесение пахучих веществ с тканого предмета на хлопковую ткань горячим паром; испарение пахучих следов на водяной бане в условиях вакуума; экстракция — смывание пахучих веществ органическими растворителями).

Ниже рассмотрен наиболее отработанный способ сбора пахучих веществ аппликацией хлопковых салфеток со следоносителем. Способ аппликации основан на диффузии пахучих веществ потожировых следов человека. При наложении в тесном контакте со следоносителем чистых хлопковых салфеток возникает градиент (перепад) концентрации содержащихся на них пахучих веществ. В процессе постепенного выравнивания концентрации молекулы пахучих веществ со следоносителя перемещаются на хлопковые (байковые) салфетки.

Для получения запаховой пробы *сухой* объект-следоноситель (в месте предполагаемого нахождения запаховых следов человека) рекомендуется *слегка* увлажнить из пульверизатора (распыляют воду 1-2 раза вверх над предметом), затем предмет обортывают или накрывают лоскутом (лоскутами) чистой хлопковой байки

поверх нее — алюминиевой фольгой в два слоя. Фольгу тщательно обжимают, обеспечивая плотный контакт ткани с предметом.

Для накопления достаточного для исследования количества пахучих веществ *время контакта байки с предметом-следоносителем должно быть не менее одного часа*. Увеличение времени контакта следоносителя и байки до нескольких часов способствует более полному сбору пахучих веществ и успешной идентификации субъекта по его запаховым следам.

Запаховые следы человека с явных их носителей (предметы одежды, нож, след обуви, сиденье автомобиля) и с выявленных логическим путем (вероятные следы), отбирают непосредственно с объектов (а не из воздуха над ними(!)). Их получают с тех участков поверхности следоносителей, с которыми участники происшествия вероятнее всего находились в контакте.

Следует учитывать, что применение способа аппликации сопряжено с непосредственным контактом хлопковых салфеток и объекта-следоносителя. Это может привести к потере возможно имеющихся дактилоскопических следов, утрате находящихся на следоносителе микрочастиц, изменению их локализации. С накладываемыми салфетками могут быть привнесены и посторонние микровключения. Учитывая, что при сборе ольфакторной пробы с вдавленного следа обуви рельеф следа будет разрушен (и наоборот: при изготовлении гипсовой отливки уничтожается пахучий след), следователь должен решить, какие признаки (трасологические или ольфакторные) более информативны при данных конкретных обстоятельствах. Та и другая возможности реализуются одновременно лишь при наличии нескольких аналогичных следов.

Способ аппликации рекомендуется к применению в случаях, когда целиком объект-следоноситель по каким-либо причинам невозможно отправить в лабораторию.

Запаховые пробы из **следов крови** извлекают только в лабораторных условиях. При этом следы крови с места преступления (как и образцы крови, полученные от проверяемых лиц) изымают по общим правилам, установленным для получения образцов крови для судебно-биологической экспертизы (на марлевый тампон, который затем *полностью* просушивают при комнатной температуре), далее отдельно упаковывают в банки или алюминиевую фольгу.

Извлечение пахучих веществ, индивидуализирующих человека, из малогабаритных источников запаха также проводят только в лабораторных условиях.

Для упаковки собранных запаховых проб лоскуты байки снимают с предметов-следоносителей и помещают отдельно в банки со стеклянными или металлическими крышками, либо заворачивают в три-четыре слоя алюминиевой фольги, края которой для предотвращения потерь пахучих веществ загибают и плотно обжимают.

Пакеты из полимерной пленки и полимерные крышки, бумага для упаковки запаховых проб и объектов, на которых могут находиться запаховые следы, *непригодны*, так как не обеспечивают герметичности и пропускают пахучие вещества.

Все действия по изъятию и упаковке объектов-носителей запаховых следов должны производиться с использованием резиновых перчаток и чистых пинцетов. Эта работа отражается в протоколе осмотра места происшествия по общим правилам, с указанием средств и способа сбора запаховых следов, времени их образования, обнаружения, наличия сопутствующих запахов и других существенных обстоятельств.

Получение сравнительных образцов для идентификационного исследования

Сравнительные образцы индивидуализирующих субъекта пахучих веществ отбирают гласно, руководствуясь ст. 234 УПК Беларуси, или негласно, в процессе использования оперативных возможностей аппаратов уголовного розыска регулируемых Законом Республики Беларусь «Об оперативно-розыскной деятельности» и специальными нормативными актами.

Пригодность сравнительных запаховых образцов, характеризующих субъекта проверяемый на причастность к происшествию, определяется следующими **критериями надежности**:

- *достоверность* происхождения пахучих образцов от проверяемого лица;
- *достаточность* концентрации пахучих веществ;
- *чистота* образцов — отсутствие посторонних запаховых включений и подавляющее преобладание запаховых веществ с тела проверяемого субъекта;

Чистые сравнительные образцы исключают объединение сопоставляемых с ними проб, изъятых с мест происшествий, по случайным, не связанным с данным субъектом компонентам.

Отбор сравнительных запаховых образцов с кожных покровов у лиц, подлежащих проверке, проводят работники, не принимавшие непосредственного участия в процедуре изъятия вещей и сбора запаховых проб на месте происшествия. Это необходимо, чтобы запаховые следы конкретного работника по случайным причинам не попали одновременно в состав проб с места происшествия и в состав пахучих образцов от проверяемых лиц. В противном случае могут быть получены ошибочные результаты в процессе идентификационного исследования объединение сопоставляемых запаховых проб может произойти по запаху работника, их изымавшего.

В качестве источника запаховых веществ, индивидуализирующих субъекта необходимо **предоставлять образцы его сухой крови** (до 10 капель из пальца или 1-2 мл из вены) на марлевых стерильных тампонах. Многолетний опыт идентификационных исследований показывает, что образцы крови — это наиболее чистый и свободный от посторонних примесей источник индивидуального запаха субъекта.

Для обеспечения гарантий соблюдения этических норм, сохранения здоровья лица, от которого отбираются сравнительные образцы крови, данная процедура осуществляется в условиях медицинского учреждения с привлечением медработника. Во избежание загнивания, кровь тщательно высушивается при комнатной температуре без применения нагревательных приборов и непосредственно после взятия; затем упаковывается в фольгу либо стеклянную банку.

При положительных результатах идентификационного исследования, вывод о выявлении запаховых следов проверяемого лица в исследуемых пробах может быть **категорическим** только в случае предоставления образцов его крови. При использовании в качестве сравнительных образцов запаховых проб с тела проверяемого лица выводы в этом случае могут быть сформулированы только в вероятной форме.

Вместе с образцами крови для сравнительного исследования рекомендуется в качестве вспомогательных предоставлять и запаховые образцы с тела проверяемого лица. Их отбирают с участков кожных покровов, не имеющих очевидных загрязнений.

(парфюмерные и прочие пахучие препараты, запаховые следы других лиц на ладонях проверяемого субъекта и т.д.). Оптимальным является отбор запаховых образцов с кожных покровов в области запястий, шеи, плеча. Вместо пахучих образцов с тела возможно предоставление личных ношенных (нестиранных) вещей проверяемого (майка, рубашка, носовой платок).

Организация лабораторного исследования изъятых запаховых проб

Эффективность экспертного биосенсорного метода исследования запаховых следов человека с применением специализированных собак-детекторов и комплектов, используемых в тестировании запаховых проб, зависит от своевременного и методически правильного выполнения трех взаимосвязанных **задач**:

- сбор и консервация запаховых проб с предметов и следов, имеющих отношение к происшествию;
- отбор сравнительных образцов у лиц, проверяемых на причастность к данному происшествию;
- обеспечение необходимых условий для проведения стационарного идентификационного исследования.

Некачественное выполнение любого из названных мероприятий делает невозможным использование метода в целом.

Процессуальный статус исследования запаховых следов

Ряд авторитетных криминалистов разделяет мнение, что придать доказательственное значение результатам лабораторного исследования запаховых следов допустимо, но расходятся в суждении о форме процессуального их выражения [1, 3, 4, 7, 19, 20].

Результаты исследования запаховых следов, проводимого в ГЭКЦ МВД Беларуси, оформляются в соответствии с установленными правовыми формами (заключение эксперта, справка эксперта). Юридическим основанием производства экспертизы запаховых следов человека («одорологической» экспертизы) служит постановление (определение) о ее проведении, вынесенное дознавателем, следователем либо судом (судьей). При отсутствии постановления результаты исследования запаховых проб оформляются справкой эксперта и процессуальной силы не имеют. Определяющим признаком исследования запаховых следов как криминалистической экспертизы служит решаемость в его рамках задач индивидуальной идентификации.

Сравнение субъектов в ольфакторном исследовании проводится не непосредственно, а по полученным от них запаховым образцам (комплексам запаховых веществ, полученным из их крови и с тела). Во внимание принимается главным образом качественная характеристика запаховых объектов. Изучение совокупности диагностических (видовая, половая характеристики, фоновые компоненты запаховых комплексов) и индивидуализирующего признаков запаховой пробы означает, по существу, исследование закономерностей взаимоотношения и связи свойств запахового объекта. По аналогии с физико-химическими методами судебных исследований достаточным для индивидуализации субъекта служит обнаружение в исследуемом объекте единственного признака — запаховых следов, характеризующих данный конкретный организм.

Таким образом, функции сбора и исследования запаховых объектов с мест происшествий должны возлагаться на сотрудников экспертно-криминалистических подразделений: только в специализированных лабораториях экспертно-криминалистических учреждений могут быть подготовлены квалифицированные специалисты, вооруженные знаниями в области криминалистики и кинологии, методиками исследования запаховых следов человека и практическим опытом их применения в соответствующих ситуациях.

Список использованной литературы

1. *Моисеева Т.Ф.* О некоторых проблемах криминалистической одорологии // Материалы криминалистических чтений: Информ. бюл. — М.: Акад. упр. МВД России, 2001. — №14. — С. 13—16.
2. *Сергиевский Д.А., Старовойтов В.И.* Понятия «запах» и «запаховые следы» в криминалистике // Материалы криминалистических чтений: Информ. бюл. — М.: Акад. упр. МВД России, 2001. — №15. — С. 36—42.
3. *Снетков В.А., Старовойтов В.И.* Криминалистическое значение запаховой характеристики человека (методологический аспект) // Вопросы теории криминалистики и экспертно-криминалистические проблемы: Сб. науч. тр. — М.: ВНИИ МВД СССР, 1990. — С. 3—15.
4. *Методические и процессуальные аспекты криминалистической одорологии:* Сб. науч. тр. — М.: ЭКЦ МВД России, 1992. — 88 с.
5. *Индивидуализирующие вещества в запаховых следах человека / Э.П.Зинкевич, Т.Ф. Моисеева, В.И. Старовойтов и др.* // Экспертная практика и новые методы исследования: Информ. сб. — М.: ВНИИ судебной экспертизы, 1993. — Вып. 11. — С. 6—13.
6. *Летучие компоненты выделений поверхности кожи человека / Э.П.Зинкевич, Е.С. Бродский, Т.Ф. Моисеева и др.* // Сенсорные системы. — М.: Наука, 1997. — Т.11, № 1. — С. 42—52.
7. *Schoon G. A.* First Assessment of the Reliability of an Improved Scent Identification Line-up // J. of Forensic Sciences. — 1998. — 43 (1). — P. 70—75.
8. *Моисеева Т.Ф.* Методология комплексного криминалистического исследования потожировых следов человека: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — М: Акад. упр. МВД России, 2002. — 56 с.
9. *Установление некоторых диагностических признаков человека по запаховым следам: Метод. рекомендации / Т.В. Стегнова, К.Т. Сулимов, В.И. Старовойтов и др.* — М.: ЭКЦ МВД России, 1996. — 16 с.
10. *Гриценко В.В., Обидин А.Б., Старовойтов В.И.* Влияние фактора времени на образование, сохранность и возможность исследования запаховых следов человека: Метод. рекомендации. — М.: ЭКЦ МВД России, 2000. — 40 с.
11. *Сулимов К.Т., Старовойтов В.И.* Использование запаховой информации с мест происшествий в раскрытии и расследовании преступлений. — М.: ВНИИ МВД СССР, 1989. — 48 с.
12. *Собко Г.М.* Вероятностно-статистическое обоснование достоверности одорологической идентификации // Вопросы теории судебной экспертизы. — М.: ВНИИСЭ, 1977. — №31 — С. 142—177.
13. *Сулимов К.Т., Старовойтов В.И.* Метод криминалистической одорологии как составная часть комплексных исследований объектов биологического происхождения // Экспертная практика. — М.: ВНИИ МВД СССР, 1989. — № 27. — С.36—41.
14. *Старовойтов В.И., Сулимов К.Т., Гриценко В.В.* Запаховые следы участников происшествия: обнаружение, сбор, организация исследования: Метод. рекомендации. — М.: ЭКЦ МВД России, 1993. — 23 с.
15. *Информационно-методическое письмо по изъятию следов запаха человека на местах происшествий и отбору образцов индивидуальных запахов проверяемых лиц / А. М. Щитников, А. В. Погорельская, Н.А. Диденко.* — Минск: ГЭКЦ МВД РБ, 1996. — 2 с.
16. *Выгналек И.О.* Криминалистическая одорологическая идентификация: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Пер. с чеш. Торг.-пром. палата Москвы. Отд. переводов. — Прага, 1985. — 23 с.
17. *Ганшин В.М., Фесенко А.В., Чебышев А.В.* От электронных моделей к «электронному носу»: Новые возможности параллельной аналитики // Специальная техника. — М., 1999. — № 1—2.
18. *Физико-химические и биосенсорные методы в собирании пахучих следов и установлении пола человека: Метод. рекомендации / В.И.Старовойтов, Т.Ф. Моисеева, Д.А. Сергиевский и др.* — М.: ГУ ЭКЦ МВД России, 2002. — 47 с.
19. *Методика собирания и использования следов запаха при расследовании преступлений / П.Д. Биленчук, Е.Д. Лукьянчиков, М.Я. Сегай и др.* // Криминалистика и судебная экспертиза. — К., 1989. — Вып. 39. — С. 36—43.
20. *Селиванов Н.А., Старовойтов В.И.* Установление человека по запаху на предварительном следствии и законность. — 1991. — №11.

УДК 343.14:340.12

Д.О. Савицький, кандидат юридичних наук,
заступник начальника кафедри Національної академії
внутрішніх справ України

А.А. Потребчук, головний спеціаліст Державного
науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру МВС України

СУТЬ І ЗНАЧЕННЯ ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Висвітлено теоретичні проблеми кримінально-процесуального доказування. Відображено гносеологічну суть доказування як різновиду людського пізнання дійсності, що являє собою дієвий, пізнавальний процес з'ясування істини у справі, її елементи: збирання (формування), перевірку й оцінку доказів та їх процесуальних джерел.

Ключові слова: суб'єкт, пізнання, кримінально-процесуальне доказування, гносеологічна суть, діалектика.

Необхідність глибоких і різноманітних політичних оцінок, викликаних змінами, що відбуваються в процесі становлення сучасної правової держави, вимагає реформування та поновлення всього законодавчого процесу, адже без визначення загальних положень неможливо зрозуміти конкретні явища. Від того, яке ми будемо суспільство, залежать й основні ідеї створення фундаменту кримінально-процесуального законодавства та повноцінного його застосування в практичній діяльності правоохоронних органів.

Юриспруденція як наука вивчає правову реальність, тобто діяльність людей, яка потребує правового регулювання; вона також регулює і правові відносини в суспільстві. Юридичні проблеми трансформують у пізнавальні програми, внаслідок чого здійснюють їх теоретичне опанування відповідно до соціальних явищ, що існують в суспільстві. Сутнісну основу права складає система характеристик правової діяльності, їх соціальна та історична обумовленість, реальні зв'язки між ними, відповідність дії правових чинників економічним, політичним, культурним, моральним і психологічним факторам, які визначають середовище життєдіяльності права.

Обставини, що мають значення для правильного вирішення справи в кримінальному процесі, встановлюють кримінально-процесуальним доказуванням. Гносеологічна суть кримінально-процесуального доказування полягає в тому, що воно є різновидом людського пізнання дійсності.

Пізнання — засвоєння чуттєвого змісту, що переживається або випробовується, положення речей, становищ, процесів з метою відшукування істини. Пізнанням називають як процес, який правильніше буде назвати «пізнавання», так і результат цього процесу [1].

На нашу думку, важливості набуває проблема суб'єктивно-емпіричного пізнавання. Кожен суб'єкт правової діяльності тлумачить закон так, як він його розуміє, дотримуючись при цьому загально розроблених і визначених положень. Процес правового пізнання, у більшості випадків, виступає як суб'єктивне усвідомлення існуючих правових положень, однак він узагальнений історико-політичним розвитком

© Д.О. Савицький, А.А. Потребчук, 2004

держави і суспільства, рівнем професійної підготовки суб'єкта, а також зазнає впливу економічних, політичних та психологічних аспектів суспільного буття. Тому процес пізнання неможливо розглядати без вивчення тих явищ, які незалежно від дослідника впливають на його свідомість [2].

Кримінально-процесуальне доказування, як слушно зазначає М.М. Михеєнко, не є науковим пізнанням у тому розумінні, що не ставить собі за мету пізнання закономірностей розвитку природи й суспільства, але в плані встановлення окремих фактів, явищ дійсності воно має багато спільного з науковим пізнанням, насамперед з історичним [3].

У теорії доказів є різні думки щодо можливості та значення чуттєвого, безпосереднього пізнання у кримінально-процесуальному доказуванні. Одні автори, такі як Р.С. Белкін, А.І. Вінберг [4], визнають можливість такого пізнання, підкреслюючи при цьому його обмежене значення при провадженні слідчих дій (наприклад, огляд, відтворення обстановки та обставин події), спрямованих на виявлення тих чи тих предметів, явищ, що можуть бути доказами у справі.

Інші вважають, що оскільки предмет пізнання при доказуванні — злочин, подія минулого, суб'єкт доказування позбавлений можливості сприймати його безпосередньо [5]. Ф.М. Фаткуллін вважає, що доказування в кримінальному процесі є тільки опосередкованим пізнанням [6]. З цього приводу В.М. Савицький зазначає: «Ніяким іншим шляхом, окрім збирання, перевірки та оцінки доказів, не можна достовірно пізнати велику сукупність фактів, з яких складається злочин, тому що всі ці факти належать минулому і недоступні чуттєвому, безпосередньому пізнанню осіб, що досліджують злочин» [7, с.146].

Дійсно, подія злочину в момент його розслідування перебуває в минулому і факти, що її складають, не можуть бути об'єктом безпосереднього сприйняття особою, яка проводить дізнання, слідчим, судом. Однак подія злочину не вичерпує собою предмет доказування, і з неможливості його безпосереднього сприйняття при збиранні, перевірці та оцінці доказів ще не можна робити висновок про неможливість безпосереднього сприйняття предмету судового дослідження взагалі. Ряд фактів, що входять до складу предмету доказування (крім події злочину), доступні для безпосереднього сприйняття їх особою, яка проводить дізнання, слідчим та судом. Деякі з них можуть бути віднесені: наслідки злочину; ознаки скоєння злочину даною особою; знаряддя та засоби вчинення злочину; обставини, що сприяли вчиненню злочину; обставини щодо особи злочинця [8].

Усі ці факти належать до категорії доказів, і визнання їх чуттєвого пізнання має, на нашу думку, принципове значення, як підтвердження загальності процесу пізнання.

На наш погляд, чуттєве, безпосереднє пізнання окремих доказових фактів особою, яка проводить дізнання, слідчим або судом, постійно супроводжується мисленням. Воно має відбуватися в межах передбачених законом слідчих і судових дій і знаходити відображення в протоколах цих дій, інакше не матимемо юридичного значення і буде пізнанням непроцесуальним. «Ігнорування кримінально-процесуальної форми пізнання приховує в собі можливість безповоротної втрати доказового матеріалу» [9, с. 25].

Суб'єкт доказування, який встановлює за допомогою доказів обставини справи, також, як і в інших сферах людської діяльності, переходить від чуттєвого сприйняття (окремих фактів, ознак, властивостей тих чи тих об'єктів, що відіграють роль доказів) до логічного осмислення сприйнятого, раціонального мислення. При цьому важливо підкреслити, що за допомогою безпосереднього пізнання неможливо повністю встановити жодної з обставин, що входять до предмету доказування у справі. Кожну з цих обставин і всю їх сукупність, тим більше істину в справі, можна встановити лише

за допомогою раціонального пізнання, мислення, тому в цілому кримінально-процесуальне доказування є опосередкованим пізнанням.

Різні погляди процесуалістів існують також з приводу того, чи є кримінально-процесуальне доказування синонімом пізнання та дослідження у кримінальному процесі, чи зазначені поняття мають різний зміст. Так, Ф.М.Фаткуллін, М.С. Строгович вважають, що кримінально-процесуальне доказування та пізнання істини у кримінальному процесі — одне і те саме. Автори ж «Теорії доказательств...» [10] вважають, що вони не збігаються, і що кримінально-процесуальне доказування є вужчим, ніж пізнання та дослідження, бо доказування не вичерпує всіх шляхів пізнання у кримінальному судочинстві. Деякі відомості, що відносяться до справи, можуть бути одержані також непроцесуальним шляхом із непроцесуальних джерел, відображені в непроцесуальній формі і використовуватись як «орієнтуюча інформація».

Г.Ф. Горський, Л.Д. Кокорев, П.С. Елькінд розглядають зміст кримінально-процесуального доказування ширше. Вони розрізняють два його види: доказування як дослідження фактичних обставин, тобто діяльність відповідних органів і осіб щодо збирання, перевірки й оцінки доказів, та доказування як обґрунтування висновків осіб, які здійснюють кримінально-процесуальне доказування [11].

Найбільш переконливі, на нашу думку, аргументи з цього приводу наведені М.М. Михеєнком, який стверджував, що непроцесуальна пізнавальна діяльність, що передує або супроводжує кримінально-процесуальне доказування, не має правового значення, бо вона виходить за рамки кримінального процесу. Встановлення істини у кримінальному процесі та пізнання, результати якого мають юридичне значення, здійснюються лише у процесуальній формі. Тому, коли йдеться про гносеологічну сутність кримінально-процесуального доказування як особливої різновидності пізнання дійсності, то ми повинні ототожнювати доказування і пізнання.

При цьому кримінально-процесуальне доказування як дослідження являє собою сплав практичних дій і мислення, фізичної та розумової діяльності учасників кримінально-процесуальної діяльності. Його елементами є збирання (формування), перевірка й оцінка доказів та їх джерел. На практиці ці елементи злиті воедино, тісно й нерозривно поєднані один з одним [12].

Як вже було зазначено, метою доказування є встановлення істини у справі. Ця істина найчастіше за все іменується матеріальною чи об'єктивною.

Істина — це адекватне відображення об'єкта суб'єктом, що відтворює об'єкт саме таким, яким він існує незалежно від свідомості суб'єкта пізнання; це теоретична форма розв'язання суперечності між суб'єктом та об'єктом у процесі пізнання [13].

Розглянемо погляди на діалектику онтологічної (об'єктивної) і гносеологічної істини.

У Аристотеля є думка, що істинність знання перевіряється через його співвідношення з предметом. Але це ж не всі його міркування. В іншій частині роздумів він проголошує, що річ може сама по собі ставати істинною або хибною, відповідаючи або не відповідаючи своїй суті (у Гегеля «своєму поняттю»). За Аристотелем, виходить, що істинне пізнання — пізнання істини, або істинності, чи хибності речей [14].

Істинними знання будуть лише тоді, коли в людській свідомості істинний об'єкт відображений як істинний, а хибний — як хибний. У протилежному випадку знання будуть хибними.

Істинність або хибність знання про річ та істинність або хибність самої речі різні та різняться. Вони не лише різняться, а діалектично пов'язані між собою. Матеріалісти при цьому визнають примат об'єктивної істинності речі над гносеологічною істинністю знання про неї. За Аристотелем можна говорити і про деякі умови формування

істинного знання. По-перше, сам суб'єкт пізнання повинен бути істинним фізично і духовно, тобто здоровою людиною зі спрямованістю на пізнання об'єктивної істини. Йдеться при цьому про онтологічну істинність суб'єкта пізнання. Якщо суб'єкт пізнання має патологічні вади органів відчуття і мислення та у випадку, коли результат пізнання заздалегідь передбачений упередженостями та пристрастями, він вже не буде істинним суб'єктом пізнання. Безперечно, істинність знань значною мірою залежить від цієї онтологічної істинності або хибності суб'єкта пізнання. Істинність знань, безумовно, залежить від істинності суб'єкта пізнання.

По-друге, істинність знань залежить від того, чи досягнув об'єкт своєї істинності, чи набув він істинного виду. Отже, щоб знати істину об'єкта, потрібно, щоб сам об'єкт вже був істинним. Але і це ще не все. Щоб знання було істинним, недостатньо мати лише істинні суб'єкт і об'єкт.

По-третє, повинен бути істинним і шлях, що веде до істинності знань: методи засоби і под. Вимірювання в кілограмах, літрах, метрах для визначення кількості доброти і милосердя в суспільстві буде явно хибним засобом. Тут інструменти пізнання не відповідають своєму об'єкту і суб'єкту.

І по-четверте, істинними повинні бути також форми і засоби вираження, зберігання і трансляції знань [15].

Конкретні реалії і механізми визначення істинності і хибності об'єкта, суб'єкта та шляху пізнання можуть бути найрізноманітнішими. Визначення об'єктивної істинності наприклад, речей, подій, процесів, зв'язків, робить логічно бездоганим твердження, що істина пізнання — пізнання істини або істинності об'єктів. При такому підході знання не буде потребувати визначення «об'єктивного» для ствердження значущості цінності своєї істинності. Про об'єктивність знань можна говорити лише в контексті, що вони являються моментами об'єктивної соціальної реальності, але ніяк самими по собі — ні за формою, ні за змістом.

Істинна річ — це така, яка відповідає своїй суті. Якщо існує «примушування, яке суперечить природному», то розвиток відхиляється від своєї істинності. І такі положень, що свідчать про наявність у Аристотеля онтологічного уявлення про істину багато. Річ істинна, якщо відповідає внутрішній причині буття. А буття речі істинне, якщо відповідає формі і незалежне від сторонніх причин і властивостей. Річ хибна, коли у неї відсутня природна, обов'язкова якість. Річ істинна, якщо відповідає своїй сутності або є необхідним наслідком його основної природи, якщо відповідає своїй формі як джерелу свого руху і своєї мети. Причому, істина та природа речей містять джерело свого руху безпосередньо в собі.

Як результат суб'єктивної діяльності людини, істина в той же час за своїм змістом відтворює дійсність і тим самим не залежить від суб'єкта. З іншого боку, як характеристика знання і завжди існуюча в суб'єктивній формі, вона характеризує знання не з його суб'єктивного боку, а з точки зору його об'єктивного змісту. Об'єктивною істиною визнається такий зміст людських знань про дійсність, який не залежить ні від суб'єкта, ні від людини, ні від людства. При цьому, як справедливо наголошував М.М. Михеєнко, «істина, встановлена у кримінальному процесі, є абсолютною істиною конкретного факту, яка включає в себе повне, вичерпне, точне, неспростовне встановлення слідчим і судом всіх юридично значущих фактів, що входять до предмету доказування у справі в межах, необхідних для виконання визначених законом завдань кримінального судочинства, і їх точну, повну, неспростовну правову оцінку» [16, с. 12]. Думку про те, що до змісту істини у кримінальному процесі входять не тільки фактичні обставини справи, а й їх юридичну оцінку, відстоював і П.Ф. Пашкевич [17].

На нашу думку, істина у кримінальному судочинстві може вважатися абсолютною, якщо виходити із завдань доказування, коли необхідно встановити не нескінченну різноманітність сторін, властивостей, ознак, фактів і явищ, а лише те, чого вимагає закон, коли пізнання цих фактів, явищ обмежується лише тим, чого вимагає предмет доказування. А він вимагає з'ясування в кожній кримінальній справі, незалежно від виду досудового провадження: події злочину (часу, місця, способу та інших обставин вчинення злочину); вини обвинуваченого у вчиненні злочину і мотивів злочину; обставин, що впливають на ступінь тяжкості злочину, а також обставин, що характеризують особу обвинуваченого, пом'якшують або обтяжують покарання; характеру і розміру шкоди, завданої злочинцем, а також розмірів витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння (ст. 64 КПК), причин і умов, які сприяли вчиненню злочину (ст. 23 КПК). Для окремих категорій справ ці обставини конкретизують, наприклад, для кримінальних справ щодо неповнолітніх — у ст. 433 КПК.

Таким чином, можна дійти висновку, що доказування являє собою дієвий, пізнавальний процес з'ясування істини у справі. Його суть полягає у збиранні (формуванні), перевірці та оцінці доказів і їх процесуальних джерел.

При цьому під збиранням доказів та їх процесуальних джерел слід розуміти врегульовану кримінально-процесуальним законом діяльність особи, яка проводить дізнання, слідчого, прокурора, судді і суду щодо виявлення і фіксації в процесуальних документах і додатках до них матеріальних та ідеальних слідів злочину або іншої події як доказової інформації. Перевірка доказів — діяльність, спрямована на підтвердження (спростування) інформації, що міститься в них. Перевірити доказ — це зібрати дані, на основі яких можна зробити висновок про його достовірність і допустимість. Оцінка ж доказів і їх процесуальних джерел являє собою розумову, логічну діяльність суб'єктів доказування, врегульовану в певних межах нормами кримінально-процесуального права, що супроводжує кожен крок осіб і органів, які здійснюють кримінальний процес.

Список використаної літератури

1. *Философский энциклопедический словарь*. — М.: ИНФРА-М, 2000. — С. 349.
2. *Ахмедов М.Б.* Критерии истины в процессе познания уголовного закона: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 1990. — 192 с.
3. *Михеенко М.М., Нор В.П., Шибіко В.П.* Кримінальний процес України: Підруч. для юрид. вищ. закл. освіти і ф-тів. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К.: Либідь, 1999. — С. 116.
4. *Белкин Р.С., Винберг А.И.* Криминалистика и доказывание. — М.: Юрид. лит., 1969. — С. 13.
5. *Строгович М.С.* Материальная истина и судебные доказательства. — М.: Наука, 1955. — С. 228.
6. *Фаткуллин Ф.Н.* Общие проблемы процессуального доказывания. — 2-е изд., доп. — Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1976. — С. 16.
7. *Савицкий В.М.* Государственное обвинение в суде. — М., 1971. — 291 с.
8. *Дубинський А.Я.* Щодо предмету доказування в радянському кримінальному процесі // Рад. право. — К., 1983. — №1. — С. 59.
9. *Попелюшко В.О.* Предмет доказування в кримінальному процесі (кримінально-процесуальні та кримінально-правові аспекти) / Національний ун-т «Острозька академія». — Острог, 2001. — 196 с.
10. *Теория доказательств в советском уголовном процессе* / Под ред. Н.В.Жоги́на. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Юрид. лит., 1973. — С. 298.
11. *Горский Г.Ф., Кокорев Л.Д., Элькин П.С.* Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. — Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1978. — С. 206.
12. *Михеенко М.М.* Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — С. 101.
13. *Філософія: Навч. посіб.* / І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко, І.В.Бойченко та ін.; За ред. І.Ф.Надольного. — К.: Вікар, 1997. — С. 267.
14. *Аристотель.* Сочинения: В 4 т. — М., 1976. — Т.1. — С. 95, 186, 250.
15. *Хазиев В.С.* Истинность социального объекта и познание. Обновление общества: проблемы и перспективы: Тез. докл. — Уфа, 1990. — С. 84—88.
16. *Михеенко М.М.* Теоретические проблемы доказывания в советском уголовном процессе: Дис. ... д-ра юрид. наук. — К., 1984. — 198 с.
17. *Пашкевич П.Ф.* Объективная истина в уголовном судопроизводстве. — М.: Госюриздат, 1961. — С. 12.

УДК 343.542.1

С.В. Хільченко, кандидат юридичних наук, заступник начальника Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України у Вінницькій області

ДО ПИТАННЯ ПРО ПЕРСПЕКТИВИ СТВОРЕННЯ ГАЛУЗІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ, ЯКА Б ДОСЛІДЖУВАЛА ПОРНОГРАФІЧНІ ПРЕДМЕТИ

Порушено проблемне питання необхідності створення такої галузі криміналістичної техніки, яка б розробляла засоби та методи судово-експертного дослідження порнографічних предметів з метою встановлення фактів й обставин їх виготовлення та поширення.

Ключові слова: об'єкт, художня цінність, порнографологія, мистецтвознавча експертиза, галузь.

З появою нових можливостей у галузі кіно- і відеоіндустрії, комп'ютерних технологій все частіше розповсюджуються предмети порнографії. Нині в багатьох пунктах з продажу друкованих видань, відеопродукції чи комп'ютерних програм можна придбати вироби порнографічного характеру у вигляді книг, фотографій, плакатної поліграфічної продукції, відеокасет чи комп'ютерних компакт-дисків. За поширення (ввезення, виготовлення, збут, розповсюдження) подібних предметів в Україні несуть кримінальну відповідальність (ст. 301 КК України).

Судово-слідча практика в Україні при розслідуванні подібного виду кримінальних справ йде шляхом проведення мистецтвознавчих експертиз з метою визначення, чи належать досліджувані предмети до порнографічних. При цьому, як правило, якщо досліджують кіно- і відеофільми, то в якості експерта залучають спеціалістів у галузі кіно- і відеомистецтва; якщо картини і малюнки — спеціалістів у галузі живопису та образотворчого мистецтва і т.д. [1].

Дійсно, для справи часто може мати значення, чи являє вилучений об'єкт художню цінність, чи є він твором мистецтва. Але питання не вирішується альтернативно: або мистецтво, або ж порнографія. Існує велика кількість предметів, які несуть сексуальну інформацію, але не належать ні до творів мистецтва, ні до порнографії (науково-медичні посібники, фільми, побутові фотознімки, комерційна реклама).

Порнографічним, крім того, може бути і предмет мистецтва (наприклад, так званого «масового» мистецтва) і предмет, створений в іншій галузі: тексти, насичені науковою термінологією, знаряддя для сексуальних маніпуляцій. Хоча звучання термінів майже однакове, слід розрізнати «вироби мистецтва», тобто об'єкти, художню цінність яких загальновідома і зафіксована кваліфікованими фахівцями, і «предмети мистецтва» — предмети, виконані з урахуванням видів, стилів мистецтва у відповідній техніці і под. Культурна цінність останніх може бути досить низькою або ніякою. Твори подібного роду можуть розцінюватися мистецтвознавцями навіть як «антихудожні», але водночас вони залишаються естетичними феноменами. У цьому плані питання «порнографія чи ні», завжди зводиться до питання «хороше мистецтво чи погане», а це

вже стосується етичної і естетичної оцінки. Але розуміння людьми, у тому числі і мистецтвознавцями, краси і потворності, вульгарності й оригінальності є індивідуальним і неповторним. Невипадково у мистецтвознавстві існують десятки шкіл і напрямів, невинно тут цінується більше за все, оригінальність критичного підходу до твору. Оцінка, дана об'єкту дослідження одним спеціалістом у галузі мистецтвознавства, може суттєво відрізнятись від оцінки іншого. Тому дослідники справедливо вважають, що подібна методологія не може виправдати себе при вирішенні питань, які мають значення у кримінальних справах [2].

Не можна погодитися з думкою авторів, які зазначають, що «сам термін «порнографія» відображає тільки мистецтвознавчу категорію, яка не розробляється іншими галузями науки» [3]. Перш за все ця категорія кримінально-правова, криміналістична (саме виготовлення порнографії, як нами зазначено вище, несе кримінальну відповідальність), а нестача наукових досліджень на цю тему в даний час швидко поповнюється. У мистецтвознавстві серйозних розробок на тему порнографії не було і не передбачається через те, що такі дослідження не входять саме до мистецтвознавства.

Криміналістична техніка, як система наукових положень й відповідних технічних засобів і методів, що застосовують з метою розкриття злочинів, займається зокрема тим, що постачає судово-слідчу практику експертними методиками дослідження речових доказів. Переважна більшість цих методик алгоритмізують вирішення класифікаційних завдань щодо віднесення об'єктів до класу предметів, визначених кримінальним законодавством. Так, криміналістична експертиза вирішує питання про те, чи є даний об'єкт холодною зброєю, наркотичною речовиною, боєприпасом. При цьому криміналістичне дослідження, як правило, не зводиться до вирішення єдиного питання, а виявляє ціле коло пов'язаних з об'єктом дослідження фактів, які мають доказове значення.

У науковій криміналістичній літературі [4, 5] вже давно порушується питання про необхідність створення такої галузі криміналістичної техніки, яка б розробляла засоби та методи судово-експертного дослідження порнографічних предметів з метою встановлення фактів, обставин їх виготовлення й поширення. У рамках даної галузі знань, яку дослідники пропонують називати *судовою порнографологією*, могли б розроблятися методики вирішення не тільки класифікаційних, а й ідентифікаційних та діагностичних завдань. Так, у слідчо-судовій практиці нерідко виникають проблеми встановлення фактів використання при виготовленні порнографічних предметів інших подібних виробів, способів виготовлення порнографічних предметів, ступеня їх завершеності, встановлення часу, місця виготовлення виробу, факту приналежності декількох порнографічних виробів до однієї групи, серії, до одного цілого і т.ін. Усі ці обставини, як правило, також потребують використання спеціальних знань у галузі криміналістики.

Ймовірно така пропозиція створення нової галузі зустрине низку заперечень, зокрема, прибічники проведення мистецтвознавчих експертиз з дослідження порнографічних предметів будуть вважати за неприпустимість проведення подібних досліджень юристами. Однак, у даному випадку потрібно чітко розуміти різницю між базовою освітою і спеціальністю експерта, між криміналістикою й іншими класами судової експертизи, у протилежному випадку незаконними будуть і судово-балістична, і почеркознавча, і трасологічна експертизи, адже вони, як правило, проводяться юристом-правознавцем, який набув спеціальності судового експерта.

Відомий радянський науковець-криміналіст В.С. Мітричев справедливо зазначав, що при визначенні специфіки криміналістичного експертного дослідження перш за все слід виходити з того, що вітчизняна криміналістика як наука має справу з типовими

явищами, обставинами і матеріальними об'єктами, що трапляються в практиці розслідування кримінальних справ тієї чи тієї категорії. Саме з практичних потреб дослідження цього роду об'єктів і склалися такі галузі або напрями криміналістичних техніки, як судове почеркознавство, техніко-криміналістичне дослідження документів, судова балістика і судова трасологія [6]. Подібними є обставини виникнення порнографології: у неї свої об'єкти, завдання, які визначаються судово-слідчою, а не мистецтвознавчою або психологічною практикою; у неї свої методи, прийом дослідження, нехай певною мірою запозичені з інших галузей, але пристосовані перш за все для проведення порнографологічних досліджень. Науковцям відома і така закономірність, що в міру накопичення криміналістичної експертної практики метод дослідження набувають все більш специфічного криміналістичного характеру. Отже, даному випадку говорити про підміну криміналістикою інших наук у справі розробки способів та методів дослідження речових доказів не доводиться.

На думку білоруського криміналіста-науковця А. В. Дулова, зміст криміналістики постійно збільшується за рахунок включення до поля зору нових об'єктів, знаряд тощо. Так, розслідування крадіжок призвело й до необхідності дослідження знаряд, які використовуються для проникнення у сховище (вивчення специфічного елементу структури даного виду злочинів). Поява нових видів злочинів потягла за собою необхідність вивчення у криміналістиці нових об'єктів (наприклад, вогнепальної зброї, транспортних засобів, документів) [7]. Погоджуємося, що подібним чином вирішується справа і з вивченням у криміналістиці порнографічних предметів.

Розвиток криміналістичної науки показує, що багато галузей криміналістичних техніки з великими труднощами завойовували собі право називатися криміналістичними. Достатньо звернутися хоча б до історії визнання криміналістичної експертизи матеріалів, речовин та виробів, яка отримала право на існування у межах криміналістики багато років після свого фактичного виникнення. Застосування наукових методів, які зовсім з іншою метою використовуються природничими науками, давало деяким ученим формальний привід розглядати дослідження речових доказів як «суто» хімічні, фізичні, біологічні. Випускалося з поля зору, що завдання тут зовсім інші й оцінювати отримані дані можна тільки з криміналістичних позицій.

Відстоюючи існування відносно молодих галузей криміналістичних знань А.Р. Шляхов і Ф.Є. Давудов пропонували провести уявний експеримент, виключивши з класу криміналістичних усі судові експертизи, засновані на даних інших наук. Протягом цього криміналістика позбавиться не тільки криміналістичної експертизи матеріалів, речовин та виробів, а й балістики, почеркознавства, дактилоскопії. Залишаться лиш обліково-реєстраційні дослідження [8].

Криміналістичний характер судової порнографології при уважному підході досить очевидний, ні одна з існуючих галузей знань спеціальним вивченням порнографічних предметів не займається, методів і методик їх дослідження не розробляє. Це перш за все пов'язано з тим, що порнографічні вироби практично не мають некримінальної сфери використання. Вже сам факт виготовлення порнографічних предметів є протиправним діянням. Подібні об'єкти можуть мати науковий інтерес тільки як предмети злочину, вид речових доказів з кримінальних справ. Зброя, наркотики, вибухові речовини — типові об'єкти криміналістичного дослідження, хоча вони знаходять застосування перш за все у трудовій діяльності — мисливській, військовій справі, медицині, геології. Порнографічні вироби потребують не меншої уваги криміналістів, тим більше, що вони є виключно продуктом злочинної діяльності [9].

Судовий експерт-трасолог у практичній діяльності виступає як знавець закономірностей, більш того, найтонкіших нюансів, пов'язаних з будовою рук, ніг, зубів, одягу, знарядь й інструментів, транспортних засобів, вузлів і петель, замків і пломб, застосовує логічні, фізичні, хімічні, математичні методи дослідження, спирається на історичні відомості, відомості з матеріалознавства, товарознавства тощо. Це здатний опанувати один фахівець, оскільки вказані відомості і методи систематизовані, пристосовані для вирішення конкретних судово-експертних завдань. Таким чином поставлена справа і в інших галузях криміналістичної техніки, так повинно бути і в судовій порнографології.

Існуюча практика залучення як експертів з дослідження порнографічних предметів авторитетних посадових осіб, кандидатів і докторів наук (фахівців, досить високооплачуваних) не може стати масовою. Адже цим людям неможливо залишити свою основну роботу і постійно виступати в якості експертів. Тільки, наприклад, на ознайомчий перегляд однієї відеокасети, а їх у багатьох підозрюваних вилучають десятки та сотні, потрібно 3—4 год. Неважко уявити, якої шкоди, причому не лише матеріальної, зазнає суспільство, коли для проведення експертизи від своєї основної роботи відволікаються лікарі, журналісти, психологи, педагоги та інші фахівці. Доходить до того, що до проведення експертиз порнографічних предметів починають залучати академіків [10].

При призначенні судової експертизи слідчий і суд обмежені процесуальними строками, у більшості випадків у них немає можливості займатися пошуками поодиноких фахівців, здатних на достатньому рівні провести комплексне дослідження об'єктів, які вони раніше, по суті, не вивчали. Фактично за відведений час експерти мають самостійно розробити методiku дослідження і відразу ж її впровадити, при цьому немає ніякої гарантії, що критерії оцінки, вироблені однією комісією, будуть абсолютно збігатися з критеріями, виробленими іншою, а це може звести нанівець усю роботу, завдати додаткових витрат і втрати часу на проведення повторних експертиз. Особи, які призначили судову експертизу, завжди зацікавлені в тому, щоб вона була проведена в стислі строки, на достатньому науково-методичному рівні, досвідченим у вирішенні цього питання експертом, та ще й до того кваліфікація якого офіційно підтверджена.

Слід також враховувати, що при проведенні зазначених вище досліджень, як правило, потрібне використання відтворюючої техніки, вимірювальних пристроїв, фотообладнання, сучасної комп'ютерної техніки тощо. Наприклад, дослідження відеозаписів, зображень на магнітних чи оптичних носіях неможливе без комплексу відповідної апаратури, якої зазвичай ні суд, ні слідчий не мають.

Не менш важлива і та обставина, що при проведенні експертизи порнографічних предметів, передача і демонстрація яких іншим особам заборонена, особливого значення набуває режим роботи з речовими доказами, їх зберігання; неприпустимо, щоб методика дослідження, її хід і зміст ставали предметом широкого обговорення, тим більше, що це звичайно пов'язано з отриманням інформації про інтимне життя громадян.

Український криміналіст-науковець І.П. Кононенко справедливо зазначав, що найефективніше дослідження речових доказів, здійснення відповідних науково-методичних розробок проводиться тільки у спеціалізованих експертних закладах [11]. З урахуванням відносно низької якості експертиз, що проводять позаштатні експерти, вчені, справедливо постає питання про те, щоб зосередити у державних судово-експертних закладах усі види експертиз, упорядкувати позаштатних експертів з тим, щоб вони отримували завдання і направляли висновок правоохоронним органам тільки через адміністрацію судово-експертних закладів [12].

Поглиблене вивчення різних груп об'єктів, які виступають як елементи структур злочину, може здійснюватися тільки за допомогою судово-експертних закладів, де постійно досліджуються групи об'єктів, знярядь вчинення злочинів, накопичується інформація про них. Саме тут створюється об'єктивна можливість поглибленого дослідження складних за своїми властивостями речових доказів. Поглиблене дослідження відповідно розширює і його цілі, з'являється можливість встановлювати технологію виготовлення об'єкта, визначати особливості зберігання, його давність, особливості функціонування тощо [7, с. 5].

Слід підкреслити, що віднесення питання про те, чи є той чи той предмет порнографічним, до розряду завдань, які вирішуються криміналістичною експертизою, ні в якому разі не зменшує значення таких галузей знання як медицина, мистецтвознавство та ін. Досягнення цих наук не можуть не використовуватися як під час створення методик порнографологічного дослідження, так і при проведенні експертиз даного роду. Варто лише враховувати, що при проведенні порнографологічної експертизи не потрібне знання зазначених наук у повному обсязі. Експерту потрібно знати тільки те, що може практично знадобитися, у свою чергу допомогти відібрати це необхідне може тільки експертна практика.

Судовий експерт, якому буде доручено у майбутньому проведення порнографологічного дослідження, зобов'язаний знати теорію криміналістики, процесуальне законодавство (з питань судової експертизи) та кримінальне (з питань боротьби з поширенням порнографічних предметів), теоретичні положення судової порнографології (володіти необхідними відомостями про закономірності утворення та функціонування порнографологічних предметів, їх види, структуру, властивості, поняття і ознаки), знати теорію порнографологічної класифікації, ідентифікації та діагностики, порядок проведення порнографологічних експертиз й їх види. Судовий експерт повинен мати достатній багаж знань про різні зразки, різновиди порнографологічних предметів, зокрема, уміти орієнтуватися не тільки у криміналістичній, а й в інших літературі, де містяться відомості, які відносяться до вказаних об'єктів.

Компетенція експерта-порнографолога визначає те коло питань, які можуть ставитися на вирішення експертизи; компетентність же конкретного фахівця залежить від характеру наявних у нього знань і навичок. Слід зауважити також, що у більшості випадків під час проведення порнографологічної експертизи повинні використовуватися консультації різних фахівців, як це має місце і при проведенні інших криміналістичних експертиз. Не виключені й різного роду комплексні експертизи, що засновані на застосуванні спеціальних і загальнонаукових знань. Однак у будь-якому випадку сама експертна оцінка може бути тільки криміналістичною. Підтримуємо думку науковців, які вважають, що немає ніякої необхідності створювати «єдиний авторитетний експертний заклад» [13] спеціально для проведення експертизи порнографічних предметів: сьогодні в Україні достатньо розвинута система судово-експертних закладів.

Відповідно до Закону України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. судовими експертами в Україні можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Це фахівці державних спеціалізованих установ і відомчих служб, які проводять судові експертизи, мають вищу освіту, пройшли відповідну підготовку та атестацію як судові експерти певної спеціальності. В експертних закладах Міністерства юстиції України та Міністерства внутрішніх справ фахівці (з вищою юридичною чи іншою вищою освітою) набувають право

самостійного проведення дослідження і підпису висновків тільки після теоретичного та практичного навчання, здачі спеціальних іспитів експертно-кваліфікаційній комісії. Такий порядок є доцільним і для підготовки експертів-криміналістів у галузі судової порнографології, здатних одноосібно проводити комплексні за своїм характером криміналістичні дослідження. Їх можна було б готувати, надаючи додаткову спеціалізацію співробітникам експертних закладів, які мають вищу юридичну або іншу гуманітарну чи природничо-наукову освіту.

Звичайно, про масову підготовку експертів-порнографологів говорити сьогодні ще зарано, завдання поки що полягає у тому, щоб розробити теорію судової порнографології, визначити її місце в системі інших галузей криміналістичної техніки, закласти основи методики судової порнографологічної експертизи.

Найбільш загальним фактором, який детермінує формування нових видів та підвидів судових експертиз, виступають потреби слідчої і судової практики. Цей фактор починає діяти, по-перше, за умови досить частого виникнення у судочинстві питань, які потребують для свого вирішення спеціальних знань, і, по-друге, якщо ці питання за своїм змістом не збігаються з питаннями, як правило, вирішуваними тією чи тією галуззю знань в її прикладному застосуванні [14].

Судово-слідча та експертна практики свідчать про нагальність задоволення потреби у розробці нового виду експертизи — порнографологічної та підготовку кваліфікованих експертних кадрів у цій галузі.

Однак слід зазначити, що нині ще триває суперечка між вченими різних спеціальностей з приводу того, що слід вважати порнографією і кому слід займатися експертизою таких об'єктів. Спрощений, нерідко дилетантський підхід до проведення подібних експертиз не може сприяти ні встановленню істини по кримінальних справах, ні зростанню авторитету правоохоронних органів. Аналіз положення справ сьогодні не дозволяє сподіватися на те, що злочин, передбачений ст. 301 КК України, відіме сам собою. У даному випадку на майбутнє потрібно враховувати зріст міжнародних зв'язків, збільшення культурного обміну, загострення невирішених проблем статевого виховання й освіти, стрімке поширення серед населення копіювальної та відтворюючої техніки. Упровадження в побут відеотехніки за останні двадцять років змусило багатьох переглянути свої погляди на суспільну небезпеку розповсюдження порнографії, призвело до змін у правозастосовчій практиці. Проте, крім зазначених нових проблем, залишаються й старі, пов'язані з поширенням порнографічних видань, саморобним виготовленням порнографічних виробів і текстів, а сучасний прогрес, наприклад ієсвітня комп'ютерна мережа «Інтернет», дає змогу поширити ці вироби або тексти з неймовірною швидкістю на будь-яку кількість споживачів.

Г.М. Нагорний, на нашу думку, справедливо зазначав, що цілком правомірно говорити про зародження нових наук вже тоді, коли ті або ті уявлення перестають вкладатися» у рамки існуючих наук або тоді, коли починається узагальнення і систематизація емпіричного матеріалу, який не можна віднести до будь-якої із знуючих наук [15]. У зв'язку з цим правомірно постає питання про зародження нової алузі криміналістичної техніки — судової порнографології.

Розробка теорії судової порнографології, впровадження в практику відповідної рiminalістичної експертизи будуть сприяти й підвищенню ефективності профілактики лочинів, передбачених ст. 301 КК України. Слідча та експертна практики виявляють оло конкретних об'єктів, за розповсюдження яких настає кримінальна відповідальність; акти їх вилучення безумовно створять превентивний ефект. У ході проведення судово-

експертних досліджень, узагальнення практики можуть встановлювати організаційно-технічні умови, які сприяють виготовленню і поширенню порнографії, а допоможе своєчасно реагувати на подібні негативні факти.

Під час виготовлення саморобних порнографічних предметів часто-густо здійснюється копіювання різними особами того ж самого оригіналу (ілюстрації порновидання, порнографічного фотознімку, тексту, відеозапису, запису на комп'ютерному компакт-диску тощо). Маючи на обліку виготовлені в одній місцевості копії, вилучені оригінали, можна отримувати матеріал для версій про злочинні зв'язки виготівників і поширювачів порнографії. Доречним у зв'язку з цим буде створення судово-експертних закладах натуральних колекцій, які одночасно можуть виконувати функції своєрідної кримінальної реєстрації.

Створення та поповнення інформаційних фондів щодо порнографології, а на основі автоматизованих інформаційно-пошукових систем, безумовно, допоможе виявленню тенденцій розповсюдження тих чи тих порнографічних предметів наприклад, відеозаписів фільмів конкретного найменування, які мають єдине джерело походження, у різних регіонах України.

Отже, вважаємо, що нагальною потребою сьогодення є створення нової перспективної галузі криміналістичної техніки — судової порнографології.

Список використаної літератури

1. Ахмадуллин А. Ответственность за распространение порнографических материалов или предметов // Законность. — 1999. — № 11. — С. 42.
2. Кондранин С.А. Роль судебной экспертизы в раскрытии преступлений, предусмотренных ст. 228 РСФСР // Реализация уголовной ответственности: уголовно-правовые и процессуальные проблемы. Межвуз. сб. статей. — Куйбышев: Куйбышев. гос. ун-т, 1987. — С. 176, 182.
3. Похмелкин А. «Преступная» видеопродукция // Соц. законность. — 1988. — № 11. — С. 43.
4. Кондранин С.А. Проведение криминалистической экспертизы — гарантия объективности исследования обстоятельств дела по ст. 228 УК РСФСР // Проблемы социальной справедливости в отраслевых юридических науках. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1988. — С. 129—131.
5. Кондранин С.А. О необходимости криминалистического исследования порнографических изделий // Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1989. — Вып. 8. — С. 118—125.
6. Митричев В.С. Криминалистическая экспертиза материалов, веществ и изделий. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1980. — С. 6.
7. Дулов А.В. Криминалистика — методологическая основа развития научных исследований в судебно-экспертных учреждениях // Вопросы криминалистики и судебной экспертизы. — Минск, 1989. — Вып. 8. — С. 4.
8. Шляхов А.Р., Давудов Ф.Е. Гносеологические проблемы криминалистической экспертизы материалов, веществ и изделий из них (КЭМВИ) // Вопросы судебной экспертизы. — Баку, 1982. — Вып. 23. — С. 8—9.
9. Кондранин С.А. Проблемы использования специальных познаний при расследовании и судебном рассмотрении дел о преступлениях, предусмотренных ст. 228 УК РСФСР. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1988. — 15 с.
10. Кон И.С. Запрещать или объяснять? // Аргументы и факты. — 1987. — №31. — С. 5—6.
11. Кононенко И.П. О преимуществах производства судебных экспертиз в экспертных учреждениях // Криминалистика и судебная экспертиза. — К., 1978. — Вып. 17. — С. 8—15.
12. Селиванов Н. А. О необходимости усиления правовых гарантий соблюдения принципов судебной экспертизы // Соц. законность. — 1986. — №3. — С. 58.
13. Джинджолия Р.С. Уголовно-правовые меры борьбы с преступным использованием порнографических предметов пропагандирующих культ насилия и жестокости: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 1988. — С. 17.
14. Надгорный Г.М. Уголовно-процессуальное законодательство о судебной экспертизе и понятие специальных знаний // Криминалистика и судебная экспертиза. — К., 1981. — Вып. 22. — С. 17.
15. Надгорный Г.М. К вопросу о формировании судебно-экспертных отраслей знаний // Криминалистика и судебная экспертиза. — К., 1978. — Вып. 17. — С. 21.

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.146

Н.И. Клименко, доктор юридических наук,
профессор Киевского национального университета
имени Тараса Шевченко

ВИДЫ И ВОЗМОЖНОСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ МИКРООБЪЕКТОВ

Показана возрастающая роль микробиологии в процессе расследования преступлений и рассмотрения уголовных дел. Поднята проблема широкого внедрения в практику современных методов исследования микрообъектов и подготовки специалистов техническим приемам работы с ними

Ключевые слова: микробиология, микрообъекты, вещественные доказательства, экспертиза, заключение.

Криминалистика, призванная служить юридическим наукам и практике в целях эффективного расследования и предупреждения преступлений, в последние годы обогатилась новыми методами, техническими приемами и средствами, основанными на достижениях современных естественных и технических наук. Они позволяют производить исследование микрообъектов, изучаемых микробиологией — отраслью криминалистической техники¹.

Изучение следственной практики показывает, что микрообъекты выступают как вещественные доказательства по преступлениям самых различных видов: убийствам, изнасилованиям, телесным повреждениям, разбойным нападениям, автотранспортным происшествиям и т.д.²

Часто простой контакт или механическое взаимодействие потерпевшего и преступника между собой либо с объектами материальной обстановки места происшествия приводит к тому, что какие-либо микрочастицы с одного из них перемещаются на другой. Установление экспертом однородности (одинаковости) волокон, обнаруженных на одежде обвиняемого, орудиях совершения преступления, и волокон, из которых состоит материал одежды потерпевшего, дает возможность получить косвенное доказательство причастности обвиняемого к расследуемому преступлению. Поэтому экспертиза вещественных доказательств — микрообъектов — играет все возрастающую роль в процессе предварительного расследования

¹ Микробиология представляет собой систему знаний о работе с микрообъектами (их обнаружении, изъятии, фиксации, исследовании и использовании).

² В следственном управлении прокуратуры Украины с 1996 по 2000 гг. изучено около 500 дел разных категорий.

преступлений и рассмотрения уголовных дел в суде. Особенности обнаружения и определения свойств микрообъектов — это работа, которая не всегда доступна неспециалистам. Экспертное исследование — важный этап использования микрообъектов как вещественных доказательств, получения той информации носителями которой они являются. Заключение эксперта, в соответствии со ст. 6 УПК Украины, является самостоятельным источником доказывания, а установленные в процессе производства экспертизы фактические данные имеют доказательственное значение для расследования преступлений [1].

В зависимости от использования различных видов специальных знаний выделяют разновидности судебных экспертиз. Наиболее распространенными являются следующие экспертизы микрообъектов:

1. Криминалистическая.
2. Биологическая.
3. Медицинская.
4. Комплексная медико-криминалистическая [2, 3].

Объектами **криминалистической** экспертизы являются различные микровещественные доказательства: документы, следы, различные предметы, на которых они обнаружены, а также изделия, материалы и вещества (почва, лакокрасочные покрытия автомобилей, горючие, смазочные, лакокрасочные материалы, волокнистые материалы и изделия из них, лекарственные, наркотические вещества и т.д.).

В процессе проведения трасологических исследований принимаются во внимание не только форма, размеры, цвет, структура, но и количественное сочетание неоднородных микрочастиц в сравниваемых группах (одна изъята с места происшествия, другая — с места жительства или работы подозреваемого).

Волосы, волокна, шерсть животных традиционно являются объектами судебно-медицинской экспертизы, однако для трасолога они также могут представлять интерес прежде всего с целью определения механизма их отделения. Вопрос о том, отрезаны, оторваны или отделены каким-либо иным способом волосы (волокна) нередко имеет существенное значение для расследования конкретного преступления¹.

Трасологическое исследование мазков, пятен, капель смазочных масел имеет лишь вспомогательное значение, которое позволяет определить некоторые обстоятельства механизма происшествия. Например, по форме капель смазочного масла, упавших на дорогу из картера проехавшего автомобиля, можно судить о направлении и скорости его движения. Форма брызг крови может указывать на место причинения телесного повреждения, высоту, с которой падали капли крови. Часто эти вопросы решаются на месте происшествия с помощью трасолога, участвующего в его осмотре в качестве специалиста.

Трасологическое исследование, не требующее разрушения микрообъектов, должно проводиться прежде, чем химическое, биологическое и иные виды исследований. Для трасологического исследования микрообъектов, изучения их внешних признаков применяются микроскопические методы. Используются различные микроскопы: бинокулярные, стереоскопические, сравнительные (МБС-

¹ Микроскопическое изучение концов волос человека, отрезанных бритвой или острым ножом, показывает, что они имеют ровные плоские поверхности сечений. Край волос, остриженных с помощью остро отточенных ножниц, обычно представляют собой две плоские площадки, пересекающиеся под прямым углом. Край волос, отрезанных тупыми ножницами, сплющены. Такие волосы имеют неровную поверхность сечения, а края их сплющены.

МС-52, МСК-1), металлографические, измерительные, поляризационные, электронные и др.

В рамках проведения криминалистических экспертиз также исследуются волокнистые материалы и изделия из них (микрочастицы волокон, тканей, ниток и других подобных объектов). Экспертное исследование волокон проводится давно. Однако общая методология и единая криминалистическая методика исследования таких объектов стали формироваться лишь в последнее десятилетие.

Волокнистые материалы и изделия из них могут быть объектами исследования судебно-медицинских, товароведческих, судебно-биологических исследований. При этом решаются вопросы, относящиеся к предмету названных видов экспертиз. Однако в рамках производства перечисленных видов экспертиз не обеспечивается глубокое комплексное исследование волокнистых материалов и изделий из них, не разрешаются те многие вопросы, на которые может и успешно дает ответ криминалистическая экспертиза волокнистых материалов и изделий из них. При проведении указанных исследований используются такие инструментальные методы, как инфракрасная электрометрия, масс-спектрометрия, атомно-адсорбционный анализ.

Исследования волокнистых материалов требуют разнообразных знаний в области общей химии, текстильного материаловедения, современной аналитической химии. Они необходимы уже на стадии установления родовой (групповой) принадлежности. Еще большее значение эти знания приобретают при установлении тождества идентифицируемого объекта волокнистой природы. Криминалистическая экспертиза волокнистых материалов и изделий из них решает вопросы преимущественно идентификационного характера, в том числе направленные на установление тождества индивидуально-конкретного изделия, источника его происхождения или принадлежности части целому. Поэтому экспертное исследование волокнистых материалов и изделий из них относится к специальному виду криминалистической экспертизы (КЭМВИ), базирующейся на методологических основах криминалистики и опирающейся на научные и методические основы других областей знаний.

Криминалистическая экспертиза вещественных доказательств успешно производится во всех НИИСЭ, а также во многих НИЛСЭ Министерства юстиции Украины и подразделениях экспертной службы МВД Украины. Результаты исследований микрообъектов наиболее полно описаны в работах [4—6].

Судебно-биологическая экспертиза специализируется на исследовании отдельных видов биологических объектов — некоторых видов животных и растений. Поэтому в каждом конкретном случае следователь должен решать вопрос о выборе соответствующего экспертного учреждения.

Древесина (неизмененная и измененная), древесный уголь, частички изделий, кора деревьев направляются на биологическую экспертизу при расследовании поджогов, дорожно-транспортных происшествий, хищений (проникновение через деревянные преграды), изнасилований для установления их однородности или неоднородности. Семена, корни, стебли, листья и цветочная пыльца могут быть вещественными доказательствами при расследовании дел об отравлениях, криминальных абортах, изнасилованиях. Частицы сена, соломы, волосы животных исследуются при расследовании хищений сена или снопов, убийств или изнасилований. Зерно и продукты его переработки (мука, комбикорм, отруби, дерть,

фуражная мука) чаще всего являются объектами исследования при расследовании хищений зерна. При расследовании дел о распространении наркотиков исследуются сильно измельченные растения: табак, махорка, мак, гашиш.

Прочие объекты растительного происхождения (пчелиный мед, горчица, перец, томат) встречаются в виде пятен на одежде и иных предметах при расследовании различных преступлений.

Объектами **медицинской** экспертизы микрочастиц и так называемых следов наложений являются клетки поврежденных органов и тканей тела человека (кости, хрящи, волосы), микроследы выделений организма человека (спермы, крови, мочи, пота), которые удается обнаружить на орудиях повреждения, одежде нападавшего и пострадавшего. Такие экспертизы проводятся в областных бюро судебно-медицинской экспертизы системы Министерства здравоохранения Украины.

Как правило, клетки ткани чаще всего обнаруживаются на окровавленных орудиях повреждения, причем, чем больше на них крови, тем больше вероятность их обнаружить. Иногда клетки ткани могут быть выявлены и при отсутствии крови.

Назначая экспертизу следов наложений, необходимо помнить, что исследование для обнаружения клеток должно предшествовать анализу на кровь и на групповые факторы, в процессе которого предмет со следами крови тщательно обмывают. Клетки живой ткани и текстильные волокна часто «запекаются» в пятна крови и выделить их оттуда без соскабливания практически невозможно. Поэтому при всестороннем исследовании некоторые из вопросов (о механизме образования следов крови, об определении вида и конкретного экземпляра орудия преступления по следам на одежде, теле, костях потерпевшего и др.) относят к компетенции комплексной медико-криминалистической экспертизы [7].

В тех случаях, когда микрочастицы представляют собой трудноразличимое сочетание различных по природе микрообъектов (например, подногтевое содержимое, волокна с клеточными элементами человеческого организма пропитанные кровью), следует назначать комплексные **медико-криминалистические** экспертизы. Они решают вопросы, связанные с идентификацией человека, например, такие:

1. Является ли микрочастица с наслоением красного цвета частью ногтевой пластинки пальца руки потерпевшей (подозреваемой) А.?

2. Находился ли определенный участок тела человека (трупа) в контакте с конкретным предметом (оружием, транспортным средством)?

3. Каково было взаиморасположение человека и транспортного средства?

Для решения подобных вопросов используются методы судебной медицины, трасологии, криминалистического исследования веществ и материалов.

Проведение комплексной медико-криминалистической экспертизы поручается двум учреждениям (судебно-медицинскому и криминалистическому) или одному из них, если в нем имеются эксперты, которым предоставлено право производства судебно-медицинских и криминалистических экспертиз. Последовательность этапов комплексного исследования определяется стабильностью микроследов. Первыми исследуются менее стабильные, затем — более стабильные. При назначении таких экспертиз следователю полезна консультация со специалистом.

Например, по делу об убийстве В. следователь изъял нож у родственника убитого и назначил комплексное исследование наложений. Эксперты нашли на ноже в большом количестве волокна ткани одежды убитого, а также однородные клетки те

тканей организма, которые располагались по ходу раневого канала. После ознакомления с заключением эксперта подозреваемый Х. сознался в совершенном преступлении.

Следователь должен определять виды, объем и содержание необходимых экспертиз, последовательность их проведения, осуществлять подготовку материалов для эксперта и выносить постановление о назначении экспертизы [8].

Практика показывает, что последовательность проведения различных экспертиз одного и того же объекта сказывается на результатах исследований. Например, часто одежду направляют сначала на судебно-медицинскую экспертизу, а затем на экспертизу волокнистых материалов и изделий из них. Однако при производстве первой экспертизы волокна-наложения на одежде и орудиях часто утрачиваются, а пятна крови, слюны и других выделений человеческого организма достаточно хорошо сохраняются на объекте-носителе и не исчезают при производстве криминалистической экспертизы. Кроме того, при производстве некоторых экспертиз имеется возможность существенного изменения микрообъектов, загрязнения объекта-носителя посторонними наложениями.

В том случае, если производство экспертизы микрообъектов поручают двум и более экспертам, состоящим в штате различных экспертных учреждений, необходимо определить, какое экспертное учреждение должно возглавить организацию деятельности комиссии экспертов, куда в первую очередь должны быть направлены вещественные доказательства и иные материалы.

Одно из условий успешного проведения экспертного исследования — своевременное изъятие следователем микрообъектов и их объектов-носителей, а также правильное оформление и подготовка материалов для предстоящей экспертизы.

Материалы, направляемые на экспертизу, состоят из материальных объектов и связанных с ними исходных данных. Объекты экспертизы представляют собой объекты с наличием микрочастиц и предметы — материальные источники микрочастиц.

Для направления на экспертизу отбираются предметы, вещи (их части), от которых, по мнению исследователя, могли отделиться микрочастицы (одежда, обувь, транспортные средства и др.).

Изъятие этих объектов производится в ходе проведения следственных действий с соблюдением относящихся к ним процессуальных требований. Предметы для экспертного исследования (частицы краски окрашенного изделия, осколки стекла, пластмассы, металлические частицы, волокна и т.д.) следует представлять в том виде, в каком они были изъяты. Так, для сравнения с обнаруженными частицами лакокрасочного покрытия нужно направлять само окрашенное изделие, а не соскобы краски, как это иногда делается. При соскабливании нарушается структура покрытия, изменяются следы-отслоения. При направлении на экспертизу какой-то части предмета последний должен сохраняться до окончания исследования, чтобы в случае необходимости можно было направить эксперту дополнительные материалы.

Для изъятия образцов необходимых для сравнения веществ и материалов (например, цемент, известь, каменный уголь, минеральные удобрения, горюче-смазочные материалы), образцов почвы (массой 100 — 200 г) на открытой местности с места возможных контактов объектов, а также вокруг места происшествия (в

пределах 50–100 м) не обойтись без умения использования специальных приемов. Поэтому изъятие вещественных доказательств должно проводиться с помощью специалистов (криминалиста, товароведа, специалиста по криминалистическому исследованию почвы).

Получение образцов (волос, ногтевых пластин, крови, слюны и т.д.) у определенных лиц, вовлеченных в процесс расследования, осуществляется в ходе проведения следственного действия, предусмотренного ст. 199 УПК Украины. Образцы должны быть надежно упакованы в заранее приготовленные жесткие или мягкие чистые упаковочные средства с достоверительными надписями, которые опечатываются и заверяются подписями участников следственного действия [8].

Наряду с отбором материальных объектов, следователь проводит работу по сбору и оценке исходных данных, необходимых для эксперта. Эти данные помогают при производстве экспертизы связывать установленные признаки микрообъектов с конкретными обстоятельствами дела и обосновывать ответы на поставленные вопросы.

Исходные данные — это факты, отобранные из материалов дела (выписки из протоколов осмотра, допросов, предварительные исследования и т.д.).

Главное — определение задания, направления и объема предстоящих исследований. Необходимо стремиться охватить экспертным исследованием все объекты и их части, которые могли вступать в контакт в ходе подготовки, совершения преступления и сокрытия его следов. Важно так сформулировать задание эксперту, чтобы он отобрал только то, что интересует следствие. Так, при расследовании дела об аварии транспортного средства на разрешение экспертизы был поставлен вопрос: имеются ли на одежде членов экипажа транспортного средства какие-либо микрочастицы? На одежде имелось множество частиц, наслоившихся в момент аварии — кусочки древесины от деревьев, в которые врезалось транспортное средство, частички почвы, материала конструкции и внутренней обивки салона. Эти микрочастицы с немалыми трудностями были обнаружены и изъяты экспертом. Однако оказалось, что следователя интересовал только вопрос о том, имелись ли на одежде экипажа транспортного средства микрочастицы взрывчатого вещества, которым, согласно выдвинутой версии, оно было подорвано.

В подобных случаях эксперты затрачивают много труда и средств на обнаружение и фиксацию микрообъектов, не имеющих значения для расследования дела.

Кроме вопросов идентификационного и сравнительно-группового характера, следователь может ставить перед экспертом любые иные вопросы о фактах, связанных с микрообъектами (наличии микрообъектов, их природе, распространении, особых свойствах — самовоспламеняемости, токсичности и др.). Для решения таких вопросов следователь может назначать не только криминалистическую и судебно-медицинскую экспертизу, но и экспертизы других видов (товароведческую, фармакологическую и т.д.) [9, 10].

Иногда целесообразно ставить перед экспертом вопрос о том, имеются ли у микрообъектов и представленного образца вещества одинаковые или различные свойства, не конкретизируя их, так как отбор необходимых для сравнения свойств требует специальных знаний.

Редко следователи ставят вопрос об определении места локализации обнаруженных микрообъектов и конфигураций их скопления, хотя эти сведения от важное значение при доказывании способа совершения преступления.

Следует иметь в виду, что одним из условий успешного проведения экспертного исследования микрообъектов является полнота образцов. Несоблюдение этого требования приводит к невозможности применения всех необходимых методов их экспертного исследования, а следовательно, отражается на его результатах.

Дальнейшее развитие научных методов исследования, совершенствование необходимых для этой цели приборов и технических приспособлений в ближайшем будущем приведет к повышению роли и значения использования микрообъектов в следственной и судебной практике. Научно-технический прогресс оказывает постоянное воздействие на совершенствование криминалистических средств и методов выявления латентных следов: квантовые генераторы, электронные микроскопы (просвечивающие и растровые), установки для фотографирования в поле токов высокой частоты, газовые и аминокислотные анализаторы, лазерные микроспектроанализаторы, атомно-абсорбционные спектрофотометры, наборы для тонкослойной хроматографии и др. Актуальной задачей является оснащение следственного аппарата разработанными в последние годы техническими средствами для манипулирования с микрообъектами, приборами для их выявления, изъятия и материалами для упаковки.

Широкое внедрение в практику современных методов исследования микрообъектов в расследовании преступлений во многом зависит также от обучения следователей и иных специалистов техническим приемам и методам работы с микрообъектами, от подготовки квалифицированных кадров правоохранительных органов.

Список використаної літератури

1. *Уголовно-процессуальный кодекс Украины*: Науч.-практ. коммент. / Ю. П. Аленин, Е. Н. Гицулянова, Ю. А. Гурджий и др.; Общ. ред.: В. Т. Маляренко, Ю. П. Аленин. — Х.: Одиссей, 2003. — 959 с.
2. *Клименко Н.И., Бовсуновский В.М.* Микрообъекты — вещественные доказательства. — К.: МОЮП УРСР, 1984. — 95 с.
3. *Клименко Н.И.* Использование микрообъектов при расследовании преступлений / Киев. гос. ун-т. — К., 1984. — 93 с.
4. *Об использовании микрочастиц при расследовании преступлений*: Информ.-метод. письмо. — М., 1977. — 25 с.
5. *Каминский М.Н.* О практике использования микрочастиц по делам об убийствах. — М., 1973. — 85 с.
6. *Технико-криминалистические средства собирания и опыт исследования микрообъектов*: Метод. рекомендации. — М., 1983. — 41 с.
7. *Дяченко Н.М.* Актуальні проблеми використання ДНК-аналізу в процесі розкриття та розслідування злочинів. Сучасні судово-експертні технології в кримінальному і цивільному судочинстві: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. — Х.: Національний ун-т внутр. справ, 2003. — С. 28—31.
8. *Инструктивное письмо о назначении и подготовке материалов для производства судебных экспертиз микрочастиц и микроследов веществ.* — М., 1975. — 27 с.
9. *Вандер М.Б., Маланьина Н.И.* Судебная микрология. — Саратов, 1988. — 94 с.
10. *Кириченко А.А.* Криминалистическая микрология. — Днепропетровск, 1993. — 387 с.

УДК 340.64 : 611.781: 539.24

А. С. Лісовий, доктор медичних наук, професор
Київської медичної академії післядипломної освіти

Т. М. Івасишин, старший експерт Державного
науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру МВС України

М. Б. Зарецький, старший експерт Науково-
дослідного експертно-криміналістичного центру при
Г© МВС України в Київській області

ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЛОССЯ ОСІБ, ЯКІ ВЖИВАЮТЬ НАРКОТИКИ, МЕТОДОМ ЕМІСІЙНОГО СПЕКТРАЛЬНОГО АНАЛІЗУ

Викладено результати лабораторного дослідження методом емісійного спектрального аналізу зразків волосся людей, які вживають наркотичні речовини. Встановлено певні параметри і співвідношення вмісту мікроелементів у волоссі людини залежно від його кольору, тривалості прийому наркотиків та їх природи.

Ключові слова: морфологічні особливості, поліморфізм волосся, мікрофотометрування, мінімальна репрезентативна маса, суха мінералізація.

Найважливішим завданням судової експертизи є ототожнення речових доказів із конкретною особою. Для цього вкрай необхідно створити комплексну методик групової та індивідуальної ідентифікації низки речових доказів, зокрема волосся людини. Але донедавна експертна практика ще не мала можливості конкретизувати індивідуума за волоссям. Це пояснювалося:

- досить малою кількістю ознак для порівняльного вивчення, що характеризують лише морфологічні особливості волосся;
- подібністю морфологічних ознак волосся різних осіб;
- морфологічним поліморфізмом волосся з голови та інших частин тіла в одній людини;
- суб'єктивністю оцінки якісної, а інколи й кількісної характеристики ознак порівняння;
- відсутністю статистичного підтвердження вірогідності експертних висновків.

Починаючи з 50-х років ХХ ст., в цьому напрямі різними науковими й експертними установами здійснюються дослідження волосся людини та деяких тварин фізичними й фізико-хімічними методами [1—3].

Перші праці, присвячені рефрактометричному та динамометричному дослідженню волосся людини, з'явилися у 1957—1960 рр. Було встановлено, що величини коефіцієнта заломлення світла, міцність на розрив та еластичність (розривного подовження) волосся у людей різні, специфічні для кожної особи і мають регіональні особливості.

У 1960 р. В.А. Татаренко опубліковано результати вимірів оптичної щільності нативного волосся людини. У них доведено, що ступінь пропускання світла волоссям людини відображує їхні індивідуальні особливості, навіть за подібної морфологічної

картини, а мікрофотометрування не менш ніж п'яти волосин із зразка дає змогу в деяких випадках заперечувати їх належність конкретній особі.

У 1968 — 1969 рр. проводились дослідження з непрямого визначення питомої маси волосся гравіметричним методом [2]. Автори довели, що питома маса волосся має значний фізіологічний розкид, що, без сумніву, відображає його індивідуальні властивості.

Нині в Україні активно слугуються методом ДНК-аналізу, який дає змогу з великим ступенем ймовірності ідентифікувати конкретну особу. Але й він має певні вади, однією з яких є потреба в наявності «живої» цибулини; за відсутності її не можна досліджувати волосся цим методом.

Свого часу широкого застосування набув метод емісійного спектрального аналізу, який дає можливість виявити у волоссі людини низку макро- та мікроелементів, якісні й кількісні співвідношення яких можуть мати значення для експертного висновку [1].

Дослідження, що проведено нами методом емісійно-спектрального аналізу та математичної обробки отриманих даних, дає змогу визначати осіб, які перебувають у стані наркотичної залежності.

Об'єктом аналізу було волосся 38 осіб віком від 16 до 38 років. З них 22 вживали маковий екстракт у добовій дозі від 0,5 до 2 г сухої речовини від 4 місяців до 9 років (14 чоловіків та 8 жінок); 6 — вживали героїн у добовій дозі від 0,5 до 2 г сухої речовини від 0,5 до 2 років (2 чоловіки та 4 жінки), контрольним було волосся п'яти чоловіків та п'яти жінок, які ніколи не вживали наркотичні речовини.

Дослідний матеріал (5—10 волосин) відбирали з тім'яної частини волоссяного покриву якомога ближче до шкіри. Потім готували вилучене волосся до хімічного аналізу. Основне завдання етапу пробопідготовки — скорочення генеральної проби до мінімальної репрезентативної маси, що дозволяє виконувати хіміко-аналітичне дослідження. Пробопідготовка (доаналітичне оброблення проб) умовно передбачає: відбір до генеральної проби; утворення лабораторної (кінцевої) проби, з якої буде виготовлено аналітичні препарати; створення колекційної проби, яка буде зберігатися для ймовірних майбутніх лабораторних досліджень. Оброблення всіх проб починається з первинного висушування до повітряно-сухого стану.

Мінімальну репрезентативну аналітичну пробу для аналізу визначають з урахуванням концентрації хімічної речовини, що досліджується, а також методу визначення. Розмір цієї проби залежить і від нерівномірності розподілу в ній речовини, цікавої для дослідження (критичної речовини) по довжині волосся. За типом нерівномірності розподілу критичної речовини проби можна поділити на рівномірні, нерівномірні, вельми нерівномірні, вкрай нерівномірні. Під час аналітичного опробування мінімальна надійна маса проби $Q = 10$ г, що забезпечує її репрезентативність за найбільшої довжини d , мм. Вона визначається за формулою скорочення Річардса-Чеччота:

$$Q = Kd^3,$$

де K — емпіричний коефіцієнт пропорційності (від 0,02 до 1).

Волосся промивали методом трясіння. Після цього матеріал тричі промивали у лійці Бюхнера душем з дистильованої води. Промитий матеріал обтирали фільтрувальним папером, а потім вміщували в чашку Петрі та просушували в сушильній шафі за температури 50 °С протягом 35 — 40 год. Після висушування досліджуваний матеріал поділяли на дві пропорційні частини. Одну частину зважували та відправляли на мінералізацію. Другу частину зважували та досушували за

температури 105 °С до сталої маси — це колекційна проба, що має зберігатися в скляній банці, закритій гумовим корком. Першу частину матеріалу теж висушують до сталої маси, а потім піддають озоленню методом сухої мінералізації для подальшого визначення в пробі вмісту алюмінію, кадмію, кобальту, хрому, міді, заліза, літію, мангану, стронцію, титану.

Спосіб сухої мінералізації ґрунтується на повному розкладанні органічних речовин спалюванням проби тканини рослинного або тваринного походження в електричній печі за умови контрольованого температурного режиму. Висушену речовину зволожують розчином азотної кислоти в бідистильованій або деіонізованій воді (1:1) розрахунку 1 см³ на 10 г речовини. Через годину чашку Петрі з наважкою ставлять на електроплитку, висушують та обережно обвуглюють, не допускаючи сильного диміння. Після припинення виділення диму чашку поміщують в електропіч, що відрегульована раніше на температуру 250 °С. У печі мінералізацію слід проводити поступово (на 50 °С через кожні 30 хв), підвищуючи температуру до 450 °С. За цієї температури мінералізація триває до отримання сірої золи.

Чашку із золою виймають з електропечі через 10 — 15 год озолення, охолоджують до кімнатної температури та зволожують вміст по краплях мінімальною кількістю розчину азотної кислоти.

Випарюють кислоту насухо на водяній бані з подальшою витримкою в сушильній шафі за температури до 140 °С. Після охолодження чашку з наважкою знову поміщують в охолоджену електропіч, поступово доводять температуру до 300 °С, витримують протягом 0,5 год. Такий цикл повторюють кілька разів. Мінералізація вважається закінченою, коли зола стає білого або злегка забарвленого кольору, без обвуглених частинок. За наявності обвуглених частинок повторюють обробку зольним розчином азотної кислоти.

Сам аналіз виконують методом атомно-емісійної спектроскопії в індуктивній зв'язаній плазмі (АЕС ІЗП) на приладі Plasmagant-110. Метод забезпечує чутливість $n \cdot 10^{-9} \%$ за температури атомізації 10 000 °С та високої роздільної здатності (1 нм). Такі параметри зводять до мінімуму матричний ефект та значно спрощують вимоги до мінералізації.

Середні результати досліджень наведено в таблиці.

Нагромадження мікроелементів у волоссі людини

Досліджуване волосся	Вміст мікроелементів, мкг/г									
	Al	Cd	Co	Cr	Cu	Fe	Li	Mn	Sr	Ti
Чоловіків	35,44	2,43	1,8	5,93	4,13	39,52	0,2	3,6	39,6	3,88
Жінок	36,08	2,29	1,7	8,98	1,35	40,27	0,2	3,23	36,4	1,45
Контрольної групи	0,1	0,8	0,4	3	0,5	34,9	0,02	7,5	0,1	1,4
Наркоманів (середні значення)	22,1	11,7	0,7	3,4	1,1	19,9	0,3	2,5	25,5	1,9
Жінок, які вживали героїн	38	1,8		0,9	0,7	10,5	0,33	3,7	37,9	4,8
Жінок, які вживали екстракт маку	18,8	1,7	0,9	4,2	1,3	9,1	0,2	2,3	23,3	2,3

Відмінність нагромадження мікроелементів у 1,5 рази прийнята за значущу.

Аналіз результатів показав, що у віковій категорії від 16 до 38 років, до якої належать донори зразків, коливання нагромадження мікроелементів можна визнати незначним. Однак темне та світле волосся (надалі т/с) нагромаджує деякі мікроелементи неоднаково. Так, якщо світле волосся, порівняно із темним, нагромаджує в два рази більше Cu, Li, а Ti — в чотири рази більше, то Al, Fe, Sr у цьому ж світлому волоссі в 1,3—1,5 рази менше порівняно із темним волоссям. При цьому значення нагромадження Al, Fe, Sr є найбільшими для двох кольорів волосся. Значення коефіцієнтів т/с показують, що відмінними є коефіцієнти нагромадження Cu, Sr, Ti. Якщо розглянути нагромадження мікроелементів у волоссі з урахуванням статі, то помітно, що тенденція збільшення чи зменшення кількості мікроелементів майже не залежить від статі: як жіноче, так і чоловіче волосся найбільше нагромаджують Al, Fe, Sr (жіноче — від 35,4 до 39,6, чоловіче — від 36,0 до 40,2 мкг/г), а найменше — Li (0,2 мкг/г).

Вміст мікроелементів у волоссі осіб, котрі вживали наркотики, порівняно з контрольною групою — осіб, які не вживали наркотики, показало суттєве переважання (20 — 100 разів) нагромадження Li та Al. При цьому більшою мірою нагромаджує зазначені мікроелементи волосся особи, яка вживала героїн. Аналіз нагромадження мікроелементів у волоссі осіб, що вживали наркотики, з огляду на категорії статі показав, що у волоссі чоловіків достеменно переважає нагромадження Cu, Al та Ti, нагромадження Fe залишається незмінним.

Нагромадження мікроелементів волоссям жінок, які вживали наркотики, відбувається неоднаково для тих, хто вживав героїн, та для тих, хто вживав екстракт маку. Достеменно встановлено концентрування Cu і Ti та втрата Cr, Fe, Mn волоссям тих, хто вживав героїн. Для тих, хто вживав екстракт маку, характерне концентрування Cu та втрата Mn (див. таблицю).

Середні значення нагромадження Sr по відношенню до контрольної групи для осіб, які вживали героїн (коефіцієнт г/к = 1,90), та для осіб, що вживали екстракт маку (коефіцієнт м/к = 1,50), майже однакові.

Отже, на основі проведених досліджень можна констатувати наступне:

1. Для визначення осіб, які вживали наркотики, ефективним методом дослідження є порівнювання кількості нагромадження вмісту Li та Al, виявлених емісійно-спектральним аналізом.
2. Відкладення певної кількості мікроелементів у волоссі людей, які вживали наркотичні речовини, залежить від кольору волосся та статі людини.
3. Для досліджень потрібна невелика кількість матеріалу, що значно спрощує сам процес експертизи.

Список використаної літератури

1. Крюков В.Н., Мелентьев А.Б., Новиков П.И. О проблемах тестирования на наркотические вещества по анализу волос // Судебно-медицинская экспертиза: Науч.- практ. журн. — М., 1999. — №3. — С. 18—20.
2. Пиголкин Ю.И., Богомолов Д.В., Шерстюк Б.В. Судебно-медицинская диагностика хронической наркотической интоксикации по морфологическим данным // Судебно-медицинская экспертиза: Науч.- практ. журн. — М., 2000. — № 6. — С. 41—45.
3. Павлова А.З. Особенности микроструктуры волос у детей // Вестн. дерматологии и венерологии: Науч.- практ. журн. — М., 1993. — №4. — С. 15—18
4. Івасишин Т.М., Рибальченко В.К. Метод емісійного спектрального аналізу вмісту хімічних елементів у волоссі людини // Вісн. Київ. ун-ту: Пробл. регуляції фізіол. функцій. — К., 2001. — № 7. — С. 32—34.

УДК 62-533.4

С. Л. Коваль, кандидат юридических наук,
научный директор ООО «Центр речевых технологий»,
г. Санкт-Петербург

Г. Н. Зубов, руководитель отдела ООО «Центр
речевых технологий», г. Санкт-Петербург

ВЛИЯНИЕ ШУМООЧИСТКИ НА РЕЗУЛЬТАТЫ ПОСЛЕДУЮЩЕГО ИДЕНТИФИКАЦИОННОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Изложены результаты многолетней работы специалистов «Центра речевых технологий» по разработке и практическому использованию алгоритмов, методов, программных и аппаратных средств шумоочистки и повышения разборчивости речевых сигналов.

Ключевые слова: звуковой сигнал, шумоочистка, идентификационные исследования, фонограмма, спектральная фильтрация.

На практике записанный или передаваемый с помощью различных технических средств звуковой сигнал в той или иной степени отличается от исходного, оригинального. Это связано с тем, что обычно в прослушиваемом речевом сигнале в той или иной степени присутствуют шумы и искажения, оказывающие негативное влияние на его качество и разборчивость. Поэтому достаточно часто возникает потребность в проведении специальной обработки, или, иными словами, шумоочистки звукового сигнала, главной целью которой является доведение качества и разборчивости записанной на фонограмме речи до уровня, приемлемого для ее последующего комфортного прослушивания и понимания.

Очевидно, что процедура шумоочистки изменяет исходный звуковой сигнал, в силу чего у некоторых специалистов возникают сомнения в возможности проведения идентификационных исследований дикторов по фонограммам, прошедшим процедуру шумоочистки.

Исходя из содержания обычно используемых алгоритмов и средств шумоочистки, можно вполне обоснованно утверждать, что влияние шумоочистки на исходный речевой сигнал вполне сопоставимо с влиянием на него стандартных средств звукозаписи и звукопередачи. На практике использование несовершенных средств звукозаписи и передачи звукового сигнала приводит к искажениям полезного сигнала. Но это не считается основанием для отрицания принципиальной возможности идентификации дикторов по фонограммам их устной речи. Поэтому логично полагать, что идентификационное исследование возможно и после контролируемых специалистом преобразований сигнала, приводящих к устранению или снижению негативного (для данного вида исследований) влияния шумов и искажений.

Утверждение о том, что процедуры шумоочистки и идентификации несовместимы, является некорректным еще и по причине того, что шумоочистки «вообще» не бывает. Она всегда связана с конкретными преобразованиями сигнала и конкретными

параметрами и установками использованных методов, которые могут быть полезными или недопустимыми, но только для конкретных случаев последующего использования сигнала в рамках тех или иных конкретных процедур идентификации. Это верно в отношении всех способов и алгоритмов шумоочистки, в том числе адаптивной фильтрации. Ни об одном методе преобразования сигнала нельзя утверждать категорически, что его использование «вообще» недопустимо перед последующим экспертным исследованием фонограммы.

Общим подходом к оценке допустимости использования экспертом шумоочистки или, обобщенно, средств и способов обработки фонограммы можно признать следующее:

1. Выделение параметров и свойств речевого сигнала, которые будут использоваться в последующей заданной экспертной процедуре измерения, исследования, идентификации.
2. Составление представления о том, как применяемое средство и способ преобразования сигнала изменяют или могут изменить именно эти параметры и свойства речевого сигнала.
3. Выбор таких установок и режимов работы средств преобразования сигнала, которые не оказывают существенного влияния на измеряемые параметры сигнала либо могут быть учтены внесением соответствующих поправок в результаты и/или методы измерения.

Наиболее важными критериями пригодности фонограмм для проведения идентификационных исследований являются соотношение сигнал/шум, разборчивость реплик, степень выраженности спектральных признаков речи, а также достоверность и качество отображения в фонограмме индивидуальных признаков речи конкретного диктора. Довольно часто улучшить качество звука на фонограмме с точки зрения трех первых критериев можно только при использовании тех или иных средств и методов шумоочистки. Вероятно, у ряда экспертов вызывает сомнение соответствие фонограмм, прошедших шумоочистку, последнему критерию. Попытаемся в наиболее общем виде дать ответ на вопрос: при каких условиях применение шумоочистки допустимо, а в каких случаях может привести к недопустимому, с точки зрения последующего идентификационного исследования, искажению исходного речевого сигнала.

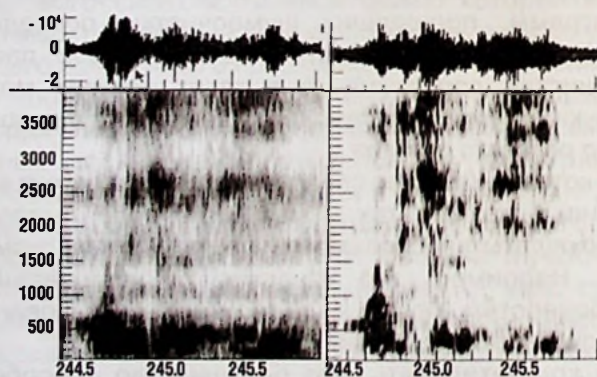
Базовое правило, которому должен следовать эксперт, состоит в том, что в случае малейшего сомнения в результатах измерений после выполнения процедур шумоочистки эти результаты необходимо проверять на исходном, не прошедшем обработку сигнале. Например, это относится к установленным форманто-спектральным особенностям речи, к содержанию установленных реплик, к услышанным индивидуальным признакам голоса.

Можно уверенно констатировать, что большинство способов и алгоритмов шумоочистки при их грамотном использовании сохраняют существенную для идентификации диктора информацию. Такое утверждение касается, прежде всего, алгоритмов спектральной фильтрации, двухканальной адаптивной фильтрации и адаптивного спектрального выравнивания, удаления шума на основе спектральных эталонов. Для алгоритмов адаптивной фильтрации любого типа это обычно заведомо справедливо в случае, когда характеристики фильтра фиксированы, либо в случае установки значения постоянной времени изменения характеристик фильтра существенно выше характеристической постоянной времени речевого сигнала.

Например, значение постоянной времени должно быть больше 1-2 с для программных средств шумоочистки (Sound Cleaner или SIS), или скорость адаптации не должна превышать 20 с для автономных устройств типа «Золушка-97». В случае установки постоянной времени фильтра менее 1 с возможны существенные искажения речевого сигнала, связанные с тем, что некоторые речевые компоненты могут восприниматься фильтром как помеха и, соответственно, «выдавливаться». Такого рода искажения легко заметить при прослушивании, а характер и степень искажений оценить по широкополосным спектрограммам речевого сигнала до и после процедуры шумоочистки.

Поясним более детально. Постоянные по характеристикам фильтры вносят в сигнал искажения, которые либо несущественны для последующих измерений, либо могут быть легко учтены с помощью соответствующих поправок. Субъективное качество речи после постоянных фильтров меняется. Однако если фильтр построен корректно, и речь после фильтрации стала более нормативной по своим основным характеристикам, то оценки идентификационно значимых признаков голоса и речи становятся более стабильными и достоверными. Это происходит, например, за счет размаскировки речи, обеспечения более комфортных условий слухового восприятия преобразованного сигнала.

Кроме того, следует отметить, что, согласно современным научным воззрениям, восприятие речи в основном опирается на динамические, быстро изменяющиеся свойства сигнала и обычно слабо зависит от постоянной характеристики канала звукопередачи, если она относительно нормативна. Обычно для большей стабильности слухового сравнения голосов на двух различных фонограммах из следует сводить к одному типу представления обработанного сигнала. Например, перед слуховым сравнением рекомендуется выполнять процедуру инверсной фильтрации исследуемых фонограмм, как показано на рисунке.

Осциллограмма и динамическая спектрограмма сигнала до и после инверсной фильтрации

Переменные по свойствам адаптивные фильтры могут внести в динамику свойства сигнала нежелательные изменения, что требует их более осторожного и умелого применения. Адаптивные фильтры называются так в силу того, что они самостоятельно настраивают, или адаптируют, собственные параметры по характеристикам сигнала. Для большинства таких фильтров предполагается, что

Устраняемая фильтром помеха меняется медленнее, чем речевой сигнал. Фильтр пытается устранить все компоненты звука, которые меняются медленнее заданного порога. В зависимости от структуры адаптивного фильтра удаляются: стационарные или медленно меняющиеся гармонические, регулярные помехи (классический одноканальный адаптивный фильтр); широкополосные шумы (адаптивный широкополосный фильтр); устраняются неравномерности АЧХ канала звукозаписи (адаптивный инверсный фильтр). Обычно все измеряемые и используемые экспертом признаки речевого сигнала связаны с реализацией отдельных звуков и характерными изменениями сигнала при переходе от звука к звуку. В свою очередь, адаптивный фильтр при большой постоянной времени адаптации на протяжении каждого слова и даже короткой фразы своих свойств не меняет, то есть не вносит изменений в динамику спектров. Однако ненормативная речь (например, пение) требует скорректированного подхода к выбору методов и параметров средств шумоочистки.

Отметим, что степень влияния той или иной процедуры шумоочистки на последующие идентификационные исследования зависит от конкретного метода идентификации. Так, автоматизированная система «Диалект» («Фонексия») в рамках процедуры интегрального анализа использует средние значения энергии сигнала в различных спектральных полосах и другие, близкие к ним по природе, спектральные характеристики. В связи с этим применение даже простых эквалайзеров с относительно большими перепадами вносимой спектральной коррекции АЧХ, а также любых адаптивных и неадаптивных фильтров именно для данной процедуры идентификации может существенно изменить результат измерений. Однако и при использовании данной системы умелое и грамотное применение средств шумоочистки может существенно повысить надежность получаемых результатов.

Следует подчеркнуть, что изменения, которые речевой сигнал претерпевает в процессе шумоочистки, являются вполне предсказуемыми и управляемыми и могут быть проконтролированы и учтены оператором или экспертом.

В заключение необходимо отметить, что одной из важнейших задач исследования фонограмм, эффективность решения которой непосредственным образом зависит от результатов шумоочистки, является текстовая расшифровка, или установление основного содержания зашумленных фонограмм. Проблемы, возникающие при выполнении этой технически и психологически сложной задачи, и методы ее решения требуют отдельного рассмотрения.

УДК 343. 346.2 : 004.925.8

А.А. Дубинин, начальник отдела
Научно-исследовательского экспертно-
криминалистического центра при ГУ МВД
Украины в Автономной Республике Крым

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПЭВМ ПРИ ВЫПОЛНЕНИИ ГРАФИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ МЕХАНИЗМА ДТП, СВЯЗАННОГО С ОГРАНИЧЕННОЙ ВИДИМОСТЬЮ ПЕШЕХОДА

Рассматривается методика исследования механизма наезда на пешеходов, обзорность которых была ограничена, с помощью компьютерного моделирования, позволяющего повысить точность исследования.

Ключевые слова: автотехническая экспертиза, наезд, торможение, обзорность, место столкновения, «привязка» объектов.

В практике расследования ДТП довольно часты случаи назначения автотехнических экспертиз по обстоятельствам происшествия, связанным с выходом пешехода из-за препятствия, ограничивающего обзорность и пересекающего проезжую часть под углом к продольной оси дороги. Доля таких происшествий составляет около 20 % от общего количества наездов на пешехода, поэтому этот вид ДТП выделен в отдельную категорию [1, с. 112]. Особенностью экспертного исследования данной категории происшествий является сложность и трудоемкость определения удаления транспортного средства от места наезда в момент объективно возможного обнаружения пешехода из-за препятствия, ограничивающего обзорность. Это обусловлено тем, что на возможность обнаружения пешехода влияет большое количество элементов дорожно-транспортной ситуации (их взаимное расположение, размеры, скорости движения участников ДТП, направление движения; кроме того, пешеход в отличие от автомобиля может двигаться по сложной траектории и резко изменять темп и направление своего движения).

В экспертной практике исследования наездов на пешеходов, вышедших на полосу движения транспортного средства из-за препятствия, ограничивающего обзорность в настоящее время, в основном, применяется аналитический метод, который позволяет решить вопрос о технической возможности предотвратить наезд лишь в том случае, когда пешеход в процессе перехода не изменял темп и направление движения, и не останавливался на проезжей части [2, с. 102]. В случае, когда пешеход появился в поле зрения водителя из-за движущегося транспортного средства, сложно учесть наличие следов торможения автомобиля до места наезда, что значительно усложняет процесс исследования. Помимо указанных выше ограничений, аналитический метод имеет еще один существенный недостаток, который состоит в громоздкости и сложности используемых при расчетах формул. Например, в наиболее простом случае, когда наезд произошел без торможения, для определения удаления автомобиля от места наезда в момент объективно возможного обнаружения пешехода из-за передней части попутного транспортного средства необходимо решить уравнение с большим числом переменных величин [1, с. 122]. Решение такого уравнения не исключает вероятность появления арифметической ошибки, что при выполнении исследования недопустимо.

На практике довольно часты случаи, когда пешеход переходит проезжую часть не под прямым углом к полосе транспортного средства и, обнаружив движущийся на него автомобиль, останавливается или начинает бежать. При таких обстоятельствах решение вопроса о технической возможности у водителя предотвратить наезд с помощью аналитического метода невозможно. В этом случае существующая методика предлагает эксперту решать вопрос графическим методом с помощью построения масштабных схем [3, с. 311]. В то же время методические рекомендации предупреждают, что выводы при таком методе исследования недостаточно точны из-за большой погрешности измерительных инструментов (линеек, транспортиров и т.д.) [3, с. 318].

Чтобы проиллюстрировать пример несовершенства измерительного инструмента, используемого при построениях, достаточно сопоставить между собой измерительные шкалы разных линеек. Результат, как правило, впечатляет — на расстоянии 20 см разность в показаниях шкал различных линеек составляет от 0,5 до 1,5 и даже 2 мм. Если учесть, что длина схем, выполненных в масштабе 1:100, обычно составляет 40 — 60 см, то величина этой погрешности становится весьма ощутимой. Кроме того, не следует забывать о постоянно возрастающей накопленной погрешности измерения, причиной возникновения которой является то, что каждое измерение какого-либо размера или угла выполняется с определенной погрешностью. По мере увеличения количества измерений (например, при выполнении больших схем) общая погрешность будет постоянно накапливаться и увеличиваться. Наличие таких погрешностей подтверждает и анализ экспертной практики. Большое влияние на точность построения оказывает и масштаб, в котором выполняется схема, и умение эксперта выполнять чертежи.

Устранение перечисленных неточностей и погрешностей возможно при использовании метода компьютерного графического моделирования. Для этого достаточно иметь даже не масштабную, но достаточно подробно выполненную схему к протоколу осмотра места происшествия, а также исходные данные о скорости движения транспортного средства, характера движения пешехода и их расположении относительно препятствия, ограничивающего обзорность, которым могут быть как неподвижные предметы (высокий забор, угол дома, автомобиль или троллейбус, стоящий на проезжей части), так и транспортные средства, движущиеся в попутном или встречном направлении.

В ходе исследования на подготовительном этапе в соответствии с протоколом осмотра места ДТП и схемой к нему выполняется графическая модель места ДТП и на нее наносятся статические элементы дорожно-транспортной ситуации (здания, неподвижный транспорт, элементы проезжей части, дорожная разметка и т.д.). Кроме того, в соответствии с направлением движения участников ДТП до наезда, необходимо нанести направляющие линии, вдоль которых будет производиться перемещение графических моделей пешехода и автомобиля. Если пешеход изменил направление движения, то на схеме должно быть отражено место, где он его изменил, и его дальнейший путь.

Затем по несложным формулам рассчитывается удаление автомобиля и пешехода от места столкновения за одинаковые промежутки времени, например, в интервале от 1,0 до 2,5 с с шагом 0,1 с (1,0 с; 1,1 с; 1,2 с и т.д.). Чтобы упростить операцию, можно использовать любую программу от широко известного «Автоматического рабочего места эксперта-автотехника «НАСТ» до MathCADa, которые отлично справляются с различными задачами такого рода.

После выполнения подготовительных операций необходимо установить графические модели участников ДТП вдоль направляющих, характеризующих их

направление движения на удалении, соответствующем одинаковым промежуткам времени движения до наезда (например, 2,5 с). В этом положении определяется возможность видеть пешехода с места водителя из-за препятствия ограничивающего обзорность. Если видимость пешехода ограничена, то графические модели сближаются на расстояние, соответствующее одинаковым промежуткам времени (например, 0,1 с) и аналогичным образом определяется видимость. Когда участники ДТП попадут в положение, из которого открывается видимость пешехода, сближение прекращается и определяется расстояние от места наезда автомобиля, совершившего наезд, которое и является удалением автомобиля от места наезда в момент объективно возможного обнаружения пешехода [3, с. 317].

Все построения выполняются с использованием графического редактора CorelDRAW. Удобство использования упомянутого программного продукта объясняется тем, что помимо стандартного набора функций, свойственного для любого другого графического редактора (имеется в виду масштабирование, возможность изменения толщины линии и т.д.), он дает возможность выполнять построения в определенном предварительно заданном масштабе, а также проводить измерение расстояний и углов непосредственно на экране монитора, причем результат измерения выводится на экран в том же масштабе, в котором проводятся построения. Кроме того, он позволяет использовать направляющие, к которым впоследствии будет осуществлена «привязка» объектов и вдоль которых будут перемещаться графические модели. Использование «привязки» объектов к направляющим позволяет значительно увеличить точность построений за счет того, что направляющая устанавливается один раз на подготовительном этапе и в дальнейшем не перемещается. Таким образом, полностью устраняется накопленная погрешность, которая возникает при многочисленных измерениях и перемещениях объектов.

Точность построений также может быть повышена за счет использования в ходе построений масштабирования. Например, если вся схема выполнена в масштабе 1:10, то размещение объектов можно проводить, увеличив их в 10 раз до масштаба 1:10.

Применяемая в настоящее время методика графического моделирования предполагает использование условных обозначений (например, автомобили, и т.д. по правилу, обозначаются прямоугольниками, пешеходы — точкой). ПЭВМ при построениях дает возможность использовать детально прорисованные графические модели, что значительно повышает наглядность схем. Благодаря детально прорисованным изображениям транспортных средств, прицепов, пешеходов, деревьев, дорожных знаков, схема становится похожей на фотографию места происшествия, выполненную с помощью аэрофотосъемки. Следовательно, схемы, выполненные с помощью ПЭВМ, более доступны для понимания лицам, не обладающим специальными познаниями.

Таким образом, применение ПЭВМ при исследовании ДТП, связанных с наездом на пешехода, вышедшего из-за препятствия, ограничивающего обзорность, дает возможность эксперта получить новый, более совершенный инструмент исследования, который позволяет повысить точность исследования, а также поднять качество выполненного экспертного заключения на более высокий уровень.

Список использованной литературы

1. Иларионов В.А. Экспертиза дорожно-транспортных происшествий. — М.: Транспорт, 1989. — 250 с.
2. Экспертное исследование наездов на пешеходов. — М.: ВНИИСЭ, 1983. — 155 с.
3. Судебная автотехническая экспертиза. Ч. 2. Теоретические основы и методики экспертного исследования при производстве автотехнической экспертизы: Пособие для экспертов-автотехнических специалистов и судей. — М.: ВНИИСЭ, 1980. — 481 с.

УДК 531.55 : 681.7.069.24

Ф.В. Синяков, заместитель начальника
Научного экспертно-криминалистического центра
при УМВД Украины в Херсонской области

Е.Л. Герасимов, начальник отделения
Научного экспертно-криминалистического центра
при УМВД Украины в Херсонской области

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЛАЗЕРНОГО УКАЗАТЕЛЯ ДЛЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЛИНИИ ПОЛЕТА СНАРЯДА

Рассмотрен метод лазерного моделирования для определения линии полета снаряда на небольшие расстояния. Показаны приемы определения визирной оси в пулевых и дробовых повреждениях, описано явление деривации, влияющее на установление места выстрела. Приведен способ использования лазерного указателя для моделирования явления рикошета.

Ключевые слова: лазерное моделирование, траектория, деривация, рикошет, плоскость стрельбы.

При осмотре места происшествия (ОМП) по делам, связанным с применением огнестрельного оружия, одной из наиболее актуальных, первоочередных задач является установление места, с которого производился выстрел (выстрелы), для обнаружения и изъятия вещественных доказательств (следов обуви, микрообъектов, стреляных гильз и т.д.), выдвижения и проверки следственных версий, объективной проверки показаний обвиняемых, потерпевших, свидетелей об обстоятельствах совершения преступления. Полученная информация может быть использована следователем с целью направления действий работников уголовного розыска, кинолога с собакой для раскрытия преступления по горячим следам.

В настоящее время в криминалистике, в большинстве случаев, для определения направления выстрела применяется метод визирования, описанный в работах С.Д. Кустановича [1, с. 252], А.В. Самодурова, Е.Д. Кузьменко, А.В. Моисеева [2, с. 59], Э.А. Разумова, Н.П. Молибоги [3, с. 437]. Он производится посредством шнуров, трубок, стержней, фотоаппаратов, теодолитов и др.

Однако визирование не позволяет достаточно точно и объективно устанавливать траекторию полета снаряда на дальних дистанциях, особенно при наличии одной исходной точки — «слепого» повреждения.

Альтернативным методом определения направления выстрела является лазерное моделирование. Рассмотренные ранее способы моделирования [4, с. 3] базируются на использовании громоздких газовых лазеров, работающих от сетевого напряжения 220 В. Сложности, связанные с эксплуатацией газовых лазеров, препятствовали широкому их применению и разработке новых методов лазерного моделирования направления полета снаряда (пули).

В конце 90-х годов на рынке Украины появился бытовой лазер (лазерный указатель) на диэлектрических кристаллах (рубине), который генерирует излучение на длине волны 0,63 — 0,68 мкм (красная линия). Лазер представляет собой предмет

цилиндрической формы размерами 70,1x13,3 мм (рис. 1). Элементами питания служат три батарейки 1,5 В типа СЦ 0,18 производства России или типа А76, АG-13 иностранного производства. Достоинством лазерного указателя являются малые размеры прибора и светового пятна, создаваемого на отражающей поверхности. На расстоянии 10 м диаметр светового пятна составляет 10 мм, на расстоянии 5 м — 5 мм. Создаваемая лазером точка видна днем на расстоянии до 50 м, ночью — до 500 м.

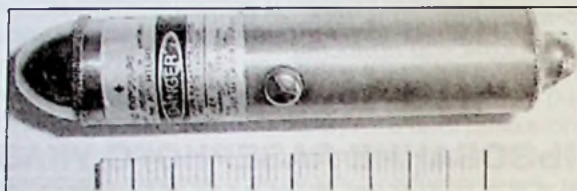

Рис.1. Лазерный указатель (лазерная указка)

Данный лазер нашел широкое применение в технике при проведении **дефектации** подъемно-транспортного оборудования, оценки состояния инженерных **сооружений**, при строительстве и т.д.

Вопросы применения рассматриваемого прибора в криминалистических **целях**, к сожалению, не получили должного развития в литературе. В нашей статье предлагаются рекомендации по использованию лазера для определения **линии полета снаряда** (визирования).

Траектория полета (снаряда) пули состоит из двух ветвей: начальной, или восходящей, и конечной — нисходящей, между которыми находится **вершина траектории** (рис. 2). Длина восходящей ветви к нисходящей имеет **соотношение**, примерно, 3 : 2.

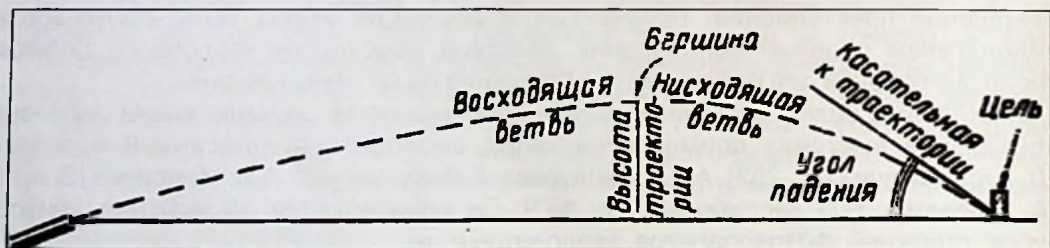

Рис. 2. Элементы траектории полета пули

Траектория полета снаряда (пули) на небольших расстояниях (50 — 200 м) практически является прямолинейной, поэтому линия полета может быть воспроизведена с использованием лазерного указателя без каких-либо дополнительных расчетов с достаточной для экспертизы точностью.

Если имеются два достаточно удаленных друг от друга повреждения, нанесенных одним снарядом, или при наличии огнестрельного канала в преграде, с высокой степенью точности становится возможным определение места, откуда произведен выстрел. Прежде всего, необходимо по характеру пробойн установить, с какой стороны произведен выстрел, т. е. определить входное и выходное отверстия.

Сопоставив ось лазерного указателя с линией, соединяющей выходное и входное повреждения с использованием лазерного луча, определяем линию полета снаряда (визирную ось).

В случае слепого повреждения или сквозного повреждения в преграде толщиной более 8 мм для определения визирной оси в канал повреждения помещается прямолинейный стержень (щуп), к которому прикладывают лазерный указатель таким образом, чтобы их оси были параллельны, как показано на рис. 3.

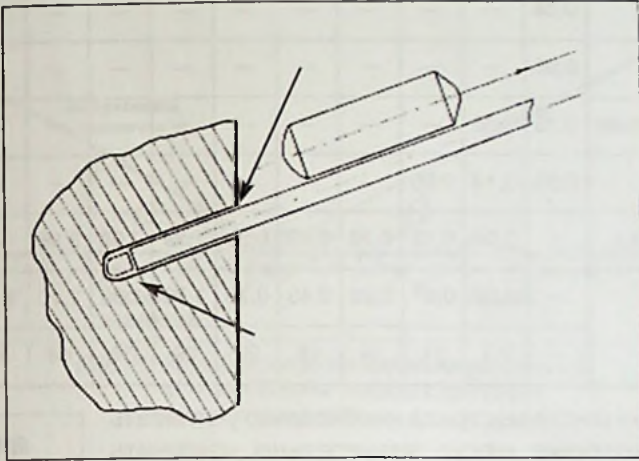

Рис. 3. Схема определения визирной оси в случае слепого повреждения

При наличии дробовых повреждений преграды с незначительной протяженностью огнестрельных каналов угол выстрела может быть установлен с использованием формы повреждений от дробовой осыпи по методу Смусина [5, с. 196].

Для определения визирной оси дробового выстрела лазерный указатель помещается в центральную часть повреждений (в случае, если дробовая осыпь на преграде отобразилась частично, то в предполагаемый центр) таким образом, чтобы угол между преградой и осью лазера совпадал с углом выстрела.

Если в результате визирования установлено, что выстрел произведен снизу вверх, т. е., что продолжение визирной оси за входное отверстие на некотором расстоянии от входного отверстия упирается в грунт (пол), то наиболее вероятным местом выстрела обычно будет то, которое соответствует на этой оси высоте примерно 140 — 130 см от уровня грунта. Если продолжение визирной оси за входное отверстие является восходящей линией — исследуют все точки пересечения ее с местными предметами, например, деревьями. Следует иметь в виду, что при таком направлении линии полета снаряда (пули) выстрел может быть произведен с очень большого расстояния, и определяемая линия оказывается, таким образом, нисходящей ветвью траектории полета пули.

При стрельбе на большие дистанции, что имеет практическое значение главным образом для винтовок и карабинов, высота траектории достигает весьма значительных величин. Так, при стрельбе из винтовки на 800 м высота траектории достигает почти 3 м, а при стрельбе на 2000 м она равна 88 м. Соотношения высоты траектории полета пули к расстоянию, с которого произведен выстрел, приведены в табл. 1 [1].

Соотношение высоты траектории полета пули к расстоянию, из которого произведен выстрел

Наименование образцов оружия	Дистанция стрельбы, м												
	50	100	200	300	400	500	600	700	800	900	1000	1100	1200
Пистолет «ТТ»	0,04	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Револьвер «Наган»	0,05	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Малокалиберный пистолет	0,15	0,30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ТОЗ-8	0,03	0,14	0,65	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Карабин образца 1944 г.	—	0,04	0,12	0,26	0,49	0,84	1,34	2,08	3,06	—	—	—	—
Винтовка образца 1891/1930 гг.	—	0,02	0,07	0,20	0,43	0,76	1,20	1,80	2,70	3,90	3,50	—	—
Свыше 1000 м	—	7,7	11	14	18	23	29	36	44	53	63	75	88

При определении места выстрела необходимо учитывать и ряд условий, которые могут значительно изменить траекторию. Вследствие одновременного воздействия на пулю вращательного движения и силы сопротивления воздуха происходит отклонение пули в сторону от плоскости стрельбы, которое называется **деривацией**. Установлено, что пуля всегда отклоняется в сторону вращения (рис. 4).

Траектория полета пули также зависит от температуры воздуха и наличия ветра. Повышенная температура несколько увеличивает дальность полета пули, пониженная — уменьшает. Наличие даже небольшого бокового ветра заметно отклоняет траекторию в сторону от плоскости стрельбы. Так, боковой ветер, дующий под углом 90° к плоскости стрельбы со скоростью 4 м/с, отклоняет пулю, выстреленную из карабина образца 1944 г. при дистанции стрельбы 1000 м на 3,6 м, а при дистанции 2000 м — даже на 17 м в сторону от линии прицеливания [1].

Для определения места выстрела, произведенного с большого расстояния, после производства визирования и установления угла падения пули необходимо построение масштабных схем в двух проекциях с учетом точного расположения повреждений и прилегающих объектов.

Лазерный указатель может успешно быть использован и для моделирования явления **рикошета** — отражения пули от преграды. Целью моделирования при обнаружении мест рикошета является поиск пули при известном

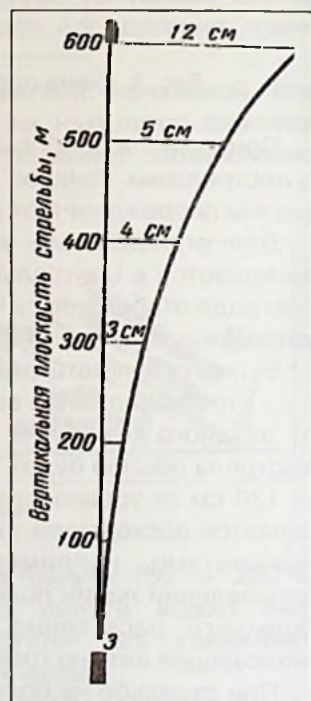

Рис. 4. Схема деривации пули (выстрел произведен из карабина образца 1944 г.)

направлении выстрела или решение обратной задачи — установление направления места выстрела при наличии пули.

Для моделирования указанного выше явления используется обычное зеркало, которое устанавливается в месте обнаруженных следов рикошета. В таком случае поставленная задача решается, в зависимости от свойств преграды и снаряда изменением угла встречи лазерного луча с плоскостью зеркала (рис. 5).

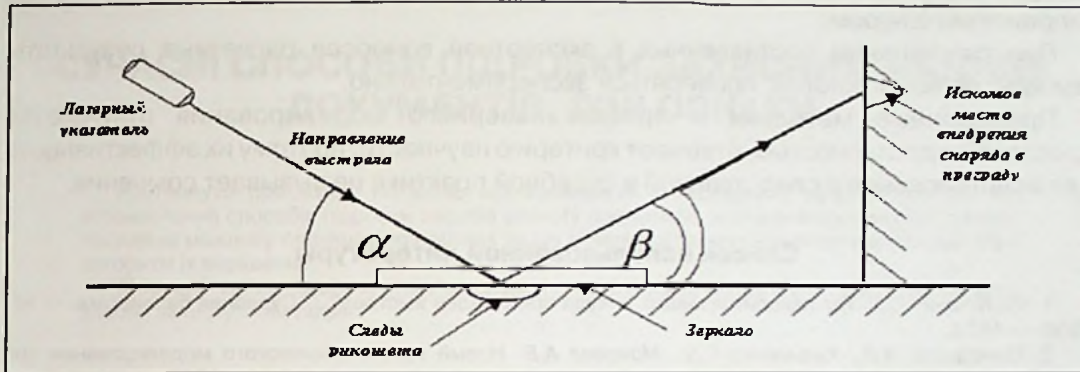

Рис. 5. Моделирование явления рикошета:

α — угол встречи снаряда с преградой;

β — угол отражения

Для положительного решения задачи целесообразно использовать экспериментальные данные углов встречи и отражения, полученные И.А. Чулковым [6, с. 54] и приведенные в табл. 2.

Таблица 2

Соотношения углов встречи и отражения

Оружие Угол встречи	Пистолет Макарова		Револьвер «Наган» образца 1895 г.		Пистолет Марголина		Винтовка ТОЗ-8М	
	дуб тополь	сталь	дуб тополь	сталь	дуб тополь	сталь	дуб тополь	сталь
5°	7—8 5—7	до 1	8—10 5—8	2—3	7—8 5—7	1—2	7—8 5—7	1—2
10°	10—15 10—12	1—2	13—15 8—12	3—4	7—8 5—7	2—3	7—8 5—7	1—3
15°	20—25 18—20	2—3	16—18 14—17	3—5	7—8 5—7	3—5	7—8 5—7	2—6
20°	25—35 22—30	2—3	22—25 20—25	6—7	7—8 5—7	3—6	7—8 5—7	4—7
25°	25—40 внедр.	2—4	25—30 27—28	6—9	7—8 5—7	8—10	7—8 5—7	8—10
30°	внедр. внедр.	3—5	28—35 25—30	7—10	7—8 5—7	10—12	7—8 5—7	7—11
35°		фрагм.	35—40 внедр.	10—12	7—8 5—7	фрагм.	7—8 5—7	фрагм.
40°			внедр. внедр.	10—15	7—8 5—7		7—8 5—7	

Использование лазерного указателя не исключает визирования при помощи капронового шнура или других методов. В случаях, когда дистанция выстрела составляет более 10 м, использование лазера значительно уменьшит погрешности определения направления выстрела.

Рекомендуется после определения направления выстрела с использованием лазерного указателя для наглядности (при фотофиксации) повторить визирование с капроновым шнуром.

При разрешении поставленных в экспертизе вопросов расчетные результаты должны, по возможности, проверяться экспериментально.

Приведенные методики и приемы лазерного моделирования отличаются простотой и доступностью, отвечают критерию научности, поэтому их эффективность для использования в следственной и судебной практике не вызывает сомнения.

Список использованной литературы

1. Кустанович С.Д. Где находится место, откуда произведен выстрел? // Судебная баллистика. — М., 1956. — 407 с.
2. Самодуров А.В., Кузьменко Е.Д., Моисеев А.В. Новый прием оптического моделирования при установлении дистанции выстрела // Криминалистика и судебная экспертиза. — К., 1991. — №49. — 239 с.
3. Разумов Э.А., Молибога Н.П. Осмотр места происшествия: Методика и тактика / Ред. кол. МВД Украины. — К., 1994. — 671 с.
4. Григорьев Г.А. Методика лазерного моделирования траектории полета пули // Экспертная техника: Актуальные вопросы судебно-баллистической экспертизы. — М., 1990. — №111. — 98 с.
5. Лисицын А.Ф. Определение угла и расстояния выстрела, произведенного под острым углом к преграде // Судебно-медицинская экспертиза при повреждениях из охотничьего гладкоствольного оружия. — М., 1985. — 235 с.
6. Чулков И.А. Установление направления и места выстрела по следам рикошета на пуле и иных объектах // Совершенствование деятельности следственных аппаратов и подразделений внутренних дел. — М., 1985. — 144 с.

УДК 343.522

М.Ю. Будзієвський, головний спеціалістНауково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при УМВС України в Запорізькій області

СУЧАСНІ СПОСОБИ ПІДРОБКИ ЗАХИСНИХ ЗАСОБІВ ДОКУМЕНТІВ, ЇХНІ ОЗНАКИ

Розглянуто проблемні питання, що виникають в експертних підрозділах під час встановлення способів підробки засобів захисту документів, докладно описано їхні ознаки. Наведено можливу типізацію експертних задач у напрямі технічної експертизи документів й алгоритм їх вирішення.

Ключові слова: діагностичне дослідження, підробка, макрочарактеристики паперу, засоби захисту, поліграфія.

Вдосконалення технологій виготовлення грошей, цінних паперів, посвідчень та іншої захищеної продукції є безперервним процесом боротьби державних і комерційних компаній-виробників з виробниками підробок. Під час цієї боротьби застосовуються останні досягнення науки і техніки. Вибір способу підробки обумовлений наявністю у суб'єкта відповідних матеріалів і устаткування, а також його професійними навичками, кримінальним досвідом.

Слід розрізнати часткову і повну підробку. У першому випадку на оригіналі змінюють будь-який з його реквізитів, наприклад, цифрове позначення номіналу грошової купюри. У документах, що засвідчують особу, якій надають певні права, або звільняють від обов'язків, часто трапляються такі способи часткової підробки, як стирання з подальшою допискою або без неї, хімічний вплив на фарбувальну речовину штрихів (змивання, травлення), заміна фотокартки, листів, фальсифікація відбитків печаток, штампів.

У разі повної матеріальної підробки чистому аркушу паперу різними способами надається видимість справжнього документа. При цьому застосовують нерегламентовані матеріали і технологічні процеси. Це може бути як груба підробка, так і кваліфікована, виконана на достатньо високому технічному рівні, коли відтворюють деякі властивості наступних трьох основних елементів технологічного ланцюжка захисту від підробки: спецпаперів; спецфарбників та інших матеріалів; нетрадиційної технології поліграфічного друку.

Криміналістична практика свідчить, що кваліфікована підробка спецпаперу з усім спектром її захисних властивостей трапляється досить рідко. Проте відомі випадки (наприклад, справа засудженого в 1978 р. фальшивомонетника Баранова), коли злочинці, використовуючи відомості з доступної їм літератури й одночасно експериментуючи, одержували зразки паперу, за рядом властивостей схожих із спеціальними. У період з 1996 по 2000 рр. з грошового обігу активно вилучалися фальшиві купюри зразка 1992 р. вартістю 10 та 20 грн. Їх було виготовлено на папері з імітованим за допомогою тиснення водяним знаком і різнокольоровими синтетичними волокнами, нанесеними на поверхню.

Методика криміналістичного дослідження паперу має два різновиди. Одна з них заснована на визначенні її мікро-, а інша — макрохарактеристик. Перша включає виявлення складу паперу по волокну та його компонентах. Композицію по волокну визначають порівняльним дослідженням мікропрепаратів, виготовлених з паперу, що перевіряється, з описом мікроскопічної будови волокон різних сортів целюлози та їх зовнішнім виглядом. Ці дані є, наприклад, в «Атласі деревини і волокон для паперу». Діагностичне дослідження проклеюючих, фарбувальних речовин, наповнювачів та інших складових компонентного складу паперу здійснюють фізико-хімічними методами. При цьому використовують краплинні хімічні реакції, емісійний спектральний аналіз, методи тонкошарової і газорідної хроматографії.

Визначення макрохарактеристик паперу засновано на вивченні його фізичних властивостей, до основних з яких належать: маса (в перерахунку на 1 м²), товщина, щільність (в грамах на 1 см²), ступінь проклеювання, міцність на розрив, гладкість, світлопроникність, колір і білизна, характер просвіту, колір люмінесценції в УФ-променях, відсоток зольності.

При повній підробці документів злочинці, як правило, використовують широкодоступні сорти паперів, на них імітують водяні знаки наступними способами:

а) малюванням або нанесенням відтиснення з друкарської форми (зазвичай при цьому застосовується біла фарбувальна речовина). Проте експертна практика останніх років свідчить, що імітація водяних знаків може здійснюватися і темним фарбником: такі випадки виявлені під час досліджень спеціальних марок для маркування алкогольної продукції (на деяких видах підробок водяний знак було імітовано чорною фарбою, нанесеною з растрових форм плоского друку);

б) малюванням (нанесенням відтиснення) жировмісними речовинами, які змінюють оптичну щільність паперу;

в) стиранням верхнього шару паперу предметом з гострими кромками або таким, що має абразивні властивості;

г) тисненням зображення водяного знаку за допомогою металевого кліше на заздалегідь зволоженому папері;

д) склеюванням двох листів тонкого паперу з імітацією водяного знаку на внутрішній поверхні одного з них будь-яким з перелічених вище способів.

Як правило, експертне дослідження водяних знаків та їх підробок не викликає складності. Візуально у відбитому світлі і на просвіт можна знайти жирові плями і шар фарбника на поверхні паперу, в косопاداючому і проходячому світлі — ділянки з видаленим шляхом стирання верхнім шаром. Факт склеювання документа з декількох аркушів встановлюється спочатку внаслідок візуального дослідження, а потім хімічною обробкою клейового шва з метою розділення склеєних аркушів шляхом розчинення клейової плівки. Для цього, залежно від застосованого клею, використовують розчинники: водію пару, чистий бензин, спирт, ацетон. Водяні знаки підроблені тисненням, виявляють зануренням документа в теплу воду. При цьому поверхня аркуша через набухання паперового шару вирівнюється й імітації зникають тоді як справжні водяні знаки стають помітнішими.

Захисна нитка, розташована в товщі паперу, імітується нанесенням її зображення на одній із внутрішніх сторін двох склеєних аркушів або розміщенням між ними вузької смуги з різного матеріалу, іноді з мікротекстом. Нитка «пірнаючого» типу підроблюється нанесенням її фрагментів по поверхні паперу або тисненням з ниткою, на якій може бути нанесений мікротекст. Такий спосіб підробки достатньо

просто розпізнається, оскільки на провіт нитка, що імітується, має дискретний вигляд.

Імітація нитки, виконана друкарським способом, виявляється за відсутністю як потовщення паперу в місці її розташування, так і самої нитки. Нитка, розташована між аркушами склеєного паперу, виявляється у такий самий спосіб, як і схожі за способом виконання підробки водяних знаків.

Імітацію кольорових волокон, конфетті на поверхневому шарі паперу, здійснюють змальовуванням або нанесенням кольоровою фарбою. Така підробка виявляється спробою підвести волокно або інше включення гострим предметом. Реальне волокно, на відміну від уявного, при цьому відокремлюється від паперу.

При підробці документів із спеціальними засобами захисту використовують різні види поліграфічних фарб, як правило, загального призначення, а також інші фарбувальні матеріали.

Фарби, які використовують для підробок, за флуоресціюючими властивостями схожі з тими, які застосовують під час виготовлення документів, й нині є у широкому продажі. Більшість фарбників гелійових ручок також здатна люмінесцювати під дією УФ-випромінювання. Фарби з магнітними властивостями нескладно виготовити в кустарних умовах, тому захист документів від підробки ґрунтується не на факті використання флуоресціюючих або магнітних фарб, а на створенні за їх допомогою дискретних оптичних і магнітних полів, конфігурація яких і є важковідтворюваним елементом захисту.

За даними деяких авторів [1], виготовлення оптично змінюваних фарб здійснюється тільки однією з швейцарських фірм. Технологія виробництва таких фарб є її ноу-хау. Тому отримання фарб із властивістю змінювати свій колір залежно від того, під яким кутом зору розглядають відбиток, у кустарних умовах маловірогідне. При цьому слід враховувати можливість тієї або тієї імітації створюваного ними ефекту.

При криміналістичному дослідженні фарбувальних матеріалів у рамках технічної експертизи документів вивчають їхні морфологічні ознаки, здатність до копіювання і магнітні властивості. Якісне і кількісне визначення компонентного складу фарбників здійснюють, як правило, фахівці з базовою хімічною і фізичною освітою.

У диспозиції кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за виготовлення в цілях збуту або збут підроблених грошових знаків, цінних паперів, документів, бланків, не згадується така об'єктивна ознака складу злочину, як спосіб підробки, оскільки будь-який є злочинним. Кримінальне право, підкреслює М. Лузгін, «конструює составы отдельных видов преступлений, опираясь на опыт судебной и следственной практики, но абстрагируясь от конкретных случаев» [2, с. 94]. Разом з тим, для адекватної кримінально-правової оцінки скоєного злочину необхідно конкретизувати елементи, що становлять його об'єктивну сторону. Наприклад, під час судового розгляду справ, порушених відносно осіб, що вчинили злочини, відповідальність за які передбачена ст. 199, 216, 224, 229 КК України [3], необхідно мати на увазі, що виявлення характеру їх суспільної небезпеки пов'язане зі становленням способу підробки документів, у зв'язку з чим конкретний його різновид повинен враховуватися при призначенні покарання.

На етапі попереднього розслідування знання способу підробки, разом з іншою криміналістично значущою інформацією, дозволить, по-перше, висунути обґрунтовані слідчі версії події, що розслідується, по-друге, здійснити планування оперативно-розшукових заходів з метою пошуку джерела підроблених документів.

Спосіб підробки документів є одним із складових, що мають безпосереднє відношення до процесу їх виготовлення. Важливо ще й те, що він може бути діагностований внаслідок експертного дослідження документів, тому використовується як підстава для класифікації підроблених документів при формуванні і веденні їх експертно-криміналістичних колекцій і картотек.

Інформація щодо способів повної підробки реквізитів документів із спеціальними засобами захисту узагальнена у вигляді схеми, зображеної нижче. Одне з практичних значень полягає в можливості типізації експертних задач і алгоритмізації вирішення.

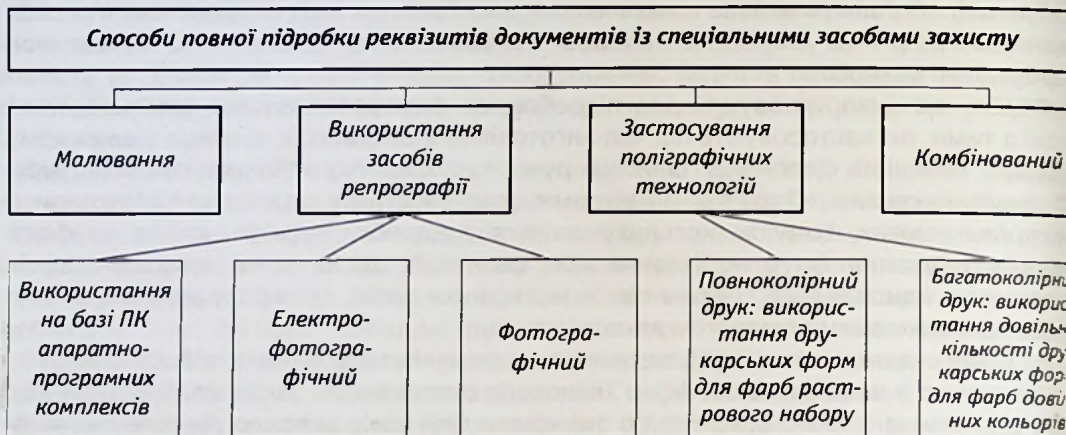

Схема способів підробки реквізитів документів

Малювання — найгрубіший спосіб підробки документів, який відрізняється значною вірогідністю у відтворенні геометричних форм та їх тонових характеристик. У літературі описано випадки рукописних підробок документів особами, обдарованими художніми здібностями. Проте навіть найдосконаліші імітації, виконані малюванням, мають достатньо помітні ознаки відмінності від зразків справжніх документів: відсутність певних реквізитів або спрощене їх виконання, спотворене перенесення кольорів, наявність орфографічних помилок, неточності у взаєморозташуванні реквізитів, використання нерегламентованих матеріалів (олівців, фломастерів, художніх фарб тощо).

Особливістю теперішнього часу є переважання автоматизованих способів підробки документів, при цьому широко застосовують засоби репрографії. Підробки виконані цифровими репрографічними пристроями, складають значну частину загального обсягу підроблених документів. Згідно визначенню засобів репрографії до останніх можна віднести апаратно-програмний комплекс на базі ПК, який включає системний блок зі встановленим у ньому відповідним програмним забезпеченням, кольоровий сканер і кольоровий знаковитетизуючий друкуючий пристрій — принтер. Ю. Д. Карякін, досліджуючи комп'ютерні технології підробки документів, зазначає, що вони набули масового характеру і з початку 90-х рр. XX ст. мають перевагу серед способів незаконного виготовлення документів [4]. Технологія підробки документів за допомогою ПК достатньо проста. Спочатку сканують лицьовий і зворотний бокс оригіналу, а потім їх зображення за допомогою принтера переносять на папір.

Інший автоматизований спосіб підробки документів пов'язаний з використанням

кольорових електрофотографічних копіювальних пристроїв.

При повній підробці документів із спеціальними засобами захисту фотографічним способом з використанням кольорового фотопаперу можливе досягнення високого ступеня схожості з оригіналом за топографічними ознаками і перенесенням кольорів. Проте такі підробки легко розпізнати, оскільки для їх виготовлення застосовують специфічні матеріали. До таких матеріалів належить спеціальний гідрофобний папір з нанесеним на його поверхню фотоемульсійним шаром. Зображення на проявленому фотопапері будують у внутрішніх шарах фотоемульсії. Дрібні деталі малюнка та мікротекст не відтворюють, оскільки при фотографуванні для отримання загального виду документа фотоапарат розміщують від нього на такій відстані, яка не дає змоги об'єктиву передати на фотоматеріалі роздільно дрібні деталі оригіналу.

Підробки, виконані поліграфічним способом, найбільш небезпечні, бо його використання дозволяє, по-перше, одержувати значні тиражі, по-друге, наблизити якість зображень на імітаціях до справжнього аналога, що обтяжує їх розпізнавання.

Для проведення цілеспрямованого огляду місця події, обшуку та інших слідчих дій при розслідуванні злочинів, передбачених ст. 199, 216, 224, 229 КК України, необхідно мати чітке уявлення про те, які слід збирати докази. Речова обстановка події злочину багато в чому визначається способом його здійснення. У більшості випадків поліграфічне виготовлення підроблених документів здійснюється за наступною технологічною схемою:

- підготовка якісного оригіналу;
- репродукція оригіналу з метою отримання негативних або діапозитивних фотографічних форм, при цьому може бути використаний процес або кольороподілу з одночасним перекладом кольороподілених складових зображення оригіналу в штриховий вигляд для подальшого друку фарбами растрового набору, або виділення на оригіналі ділянок, забарвлених в однакові кольори, з метою подальшого виготовлення для кожного з них своєї друкарської форми;
- копіювання зображення з фотоформ на матеріал друкарських форм;
- обробка формового матеріалу (хімічна, механічна), яка полягає в підготовці друкарських форм для того або того виду друку;
- обробка друкарських форм, наприклад, за допомогою штихеля — інструмента з гострою ріжучою кромкою;
- друкування.

Для опрацювання на імітаціях дрібних деталей оригіналу до виготовлення фотоформ може використовуватися позитивна або негативна ретуш, для чого зняте зображення в сильно збільшеному вигляді експонують на фотопапір або проєктують на аркуш креслярського паперу. Зображення на фотопапері проявляють до щільності, за якою контури реквізитів ледве помітні, а їхню контрастність підвищують промальовуванням від руки. Зображення, спроектоване на креслярський папір, промальовують у такий самий спосіб. Відретушований макет використовують для виготовлення фотоформ.

При фальсифікації документів застосовують всі чотири види друкарських форм. Під час проведення слідчих дій в ході розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним виготовленням, підробкою та використанням документів, цінних паперів, грошових знаків тощо, передбачених ст. 199, 216, 224, 229 КК України, необхідно виявляти і вилучати не тільки предмети, пристосування, матеріали, що є засобами здійснення злочину, а й спеціальну літературу. Її наявність, разом з іншими доказами, можна розглядати як обставину, що сприяє встановленню істини по справі.

На схемі показано, що поліграфічний спосіб підробки має два різновиди, які визначаються двома розглянутими вище технологіями друку: растрової і багатоколірної. Необхідно враховувати можливість їх комбінації, наприклад, при ретушуванні дрібні деталі оригіналу зручно опрацьовувати безперервними штрихами, і, якщо колір таких зображень не збігається з кольорами растрового набору, для них виготовляють окрему друкарську форму. При багатоколірному друці кількість фарбопронісних (друкарських циклів) не регламентується довільно заданими кольорами — воно дорівнює кількості виділених на оригіналі одноколірних ділянок. Так, згадуваний вище фальшивомонетник Барановський друкував 50- та 25-рубльові банкноти з форм глибокого і високого друку в чотирьох друкарських циклах [5]. Використання багатоколірного друку дає змогу одержувати найякісніші підробки, які важко розпізнати. Приклад тому так звані суперпідробки доларів США. Останні, за властивостями паперу і фарбувальних матеріалів, а також способами друку, мають високий ступінь схожості із справжніми аналогами. За даними Л. Н. Деменина, суперпідробка 100-доларових банкнот поширюється на купюри наступних років випуску (рік випуску віддруковано в нижній частині лицьового боку банкноти, ближче до її правої половини): 1977, 1981, 1985, 1988, 1990, 1993, 1996 [6] (можливо, цей перелік є неповним). Підроблені банкноти не мають помітних неозброєним оком відхилень графічному оформленні сюжетів лицьового і зворотного боку.

Окрім дослідження графічних відмінностей у відбитках друкарських форм існують інші способи діагностики суперпідробки. Один з них, заснований на дослідженні форми поперечного перетину захисних волокон, що вводять у поверхневий шар паперу, згадано вище. Наступний застосований для розпізнавання підробок доларів зразка 1988 р., коли на банкнотах з'явилися магнітні поля, які створювалися нанесенням фарби з магнітними властивостями. У суперпідробках конфігурація магнітних полів відрізняється від тієї, яка є на справжніх банкнотах.

При підробці документів може використовуватися комбінований спосіб, що складається з сукупності перерахованих вище ознак.

Специфічним видом часткової підробки (частіше за все застосовують відносно грошових, лотерейних квитків, облігацій) — є аплікація. Її виконують наклеювання окремих фрагментів з метою створення видимості купюри з більшою номінальною вартістю або фальсифікації серії, номера документа, за яким можливо отримати виграти.

Таким чином, проблеми розробки й упровадження в банкноти та цінні папери захисних ознак, як і раніше, залишаються вельми актуальними і дістають всестороннього розвитку. Це обумовлене як вдосконаленням копіювально-розмножувальної та інших сучасної техніки, так і подальшим розвитком засобів обробки готівки.

Список використаної літератури

1. *Основы проведения экспертизы денежных знаков. Ч. 1. Банкноты: Метод. пособие / Под ред. Л.В. Финогенова, А.В. Юрова. — М.: ЗАО ИИЦ «Евробеум-пресс», 1998. — 80 с.*
2. *Лузгин И.М. Расследование как процесс познания: Учеб. пособие. — М.: Высш. шк. МВД России, 1969. — 178 с.*
3. *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — К.: Кантон: А.С.К., 2002. — 1103 с.*
4. *Карякин Ю.Д. Компьютерная преступность и информационная безопасность / Под ред. А. П. Леонова. — Минск: АРИЛ, 2000. — С. 378—419.*
5. *Лютюв В.П. Распознавание поддельных бумажных денег: Учеб. пособие. — М.: ЭКУ МВД России, 1993. — С. 13.*
6. *Деменин Л.Н. Доллары США. Криминалистическое исследование: Пособие для экспертов. Владивосток: ЭКУ Примор. края, 1996. — С. 13 — 23.*

УДК 343.97 + 331.103

В. Ф. ТЕРЕЩЕНКО, начальник відділення
Подільського РУНДЕКЦ при ГУ МВС України в м. Києві

ШЛЯХИ СТВОРЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ НАУКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ В ЕКСПЕРТНИХ ПІДРОЗДІЛАХ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

На основі вітчизняного і закордонного досвіду визначено й розкрито основні методологічні підходи до регламентації та комплексного системного планування реалізації заходів наукової організації праці з метою створення ефективної системи НОП в експертних підрозділах ОВС України.

Ключові слова: поділ праці, організація діяльності, форми регламентації, удосконалення, робочі місця.

У сучасних умовах для забезпечення якісного експертно-криміналістичного супроводження розкриття злочинів, експертні підрозділи (ЕП) ОВС України повинні мати розвинуту й ефективну систему наукової організації праці (НОП), яка б дозволяла своєчасно та на високому рівні вирішувати поставлені завдання. Тому удосконалення організації праці в ЕП на науковій основі потребує відповідних форм та методів.

Створення ефективної системи НОП в ЕП передбачає регламентацію елементів організації праці та комплексне системне планування реалізації заходів НОП [1, с. 61].

Регламентація є одним з основних принципів організації праці в ЕП. Вона означає встановлення та суворе додержання визначених правил, положень, вказівок, інструкцій, нормативів, параметрів тощо по кожному елементу організації праці.

Вітчизняний та закордонний досвід переконує, що для забезпечення високого рівня організації праці необхідна не тільки систематична та цілеспрямована робота, а й відображення її результатів та прийняття раціонального варіанту у відповідних нормативних документах. Таким документам надають обов'язкового чи рекомендаційного статусу.

НОП будь-якої категорії працівників завжди передбачає більшу чи меншу ступінь регламентації. Це очевидно, оскільки науковий підхід передбачає внесення в організацію праці суворого порядку, необхідної послідовності у виконанні роботи, чітких вимог до результатів. Без регламентації це здійснити неможливо.

Як стверджував відомий американський спеціаліст в області управління Г.Емерсон, «... п'ять років планового та реєстрованого руху вперед дають більше ніж двадцять років випадкових спроб, результати яких залишаються тільки в пам'яті службовців, що змінюються» (див.: [2]). Необхідність регламентації окремих сторін управлінської діяльності підкреслювалась й іншими закордонними дослідниками. Так, розроблений німецьким соціологом М. Вебером тип адміністративної організації праці ґрунтується на принципах, що передбачають регламентацію функцій, прав та обов'язків кожної ланки системи управління. Розробка системи стандартів, загальних правил, на його думку, викликана необхідністю забезпечити уніфікованість у здійсненні функцій

управління, незалежно від осіб, що їх виконують. Чіткі правила та інструкції виключають можливі відхилення при виконанні завдань, зумовлені індивідуальними розбіжностями. Разом з тим, численні дослідники початку ХХ ст., які вивчали проблеми управління, вказували на чисто формальну сторону «веберовської організації», на ігнорування неформальних відношень у системі організації [1, с. 57].

Ідеї регламентації окремих сторін організації управлінської праці застосують і в сучасних моделях управління. Так, модель Гарцбурга, розроблена в середині 60-х років, яка знайшла широке застосування на німецьких підприємствах [3], передбачає жорстку регламентацію сфер діяльності, кваліфікаційного рівня працівників, чітко окреслених задач та завдань. Але у той же час модель передбачає можливість самостійних кваліфікованих дій працівників у рамках поставлених задач, за які він несе повну відповідальність перед своїм безпосереднім керівником.

Здійснюючи регламентацію праці в ЕП, потрібно насамперед встановити форму регламентації чи ступінь її «жорсткості» стосовно до того чи того елементу організації праці.

Можна виділити дві форми регламентації: жорстку регламентацію та саморегламентацію, коли працівник сам, користуючись розробленими рекомендаціями, здійснює вільний вибір найбільш прийняттого методу, порядку, послідовності виконання роботи.

Постановка питання про регламентацію організації управлінської праці іноді викликає заперечення. При цьому висувається такий аргумент: управлінська праця (за винятком праці технічних виконавців) значною мірою має творчий характер, а регламентація її виключає індивідуальні творчі початки, ініціативу. Але ці занепокоєння занадто перебільшені.

По-перше, прихильники регламентації не пропонують жорсткої регламентації всіх елементів організації праці. Ступінь жорсткості повинен бути різним як за окремими елементами, так і за видами робіт.

По-друге, більшості процесів управління, в ЕП зокрема, властива циклічність, повторення (тільки на перший погляд здається, що їх немає), і, отже, є сприятливі умови для опису таких робіт і складання послідовності та способу їх виконання. Це також забезпечує додержання організаційної дисципліни в роботі підрозділів, що дуже важливо. Кращий порядок виконання роботи залишиться не тільки в пам'яті працівників (вони можуть змінюватися), а й буде закріплений документально.

По-третє, в організаційній діяльності ЕП значний обсяг займають формально логічні роботи, які на відміну від творчих піддаються регламентації так само, як і виконавчі.

І нарешті, регламентація — не догма. Всяка ініціатива з удосконалення виконання трудових процесів може і повинна бути розглянута, а встановлений регламент змінений. Не можна розглядати регламентацію як раз і назавжди встановлену. Але не можна не рахуватися і з фактом психологічного неприйняття регламентації: подолати його важко, як важко і подолати виконання роботи звичним методом [1, с. 59].

Сформулюємо ряд положень та вимог, якими слід керуватися при регламентації організації праці в ЕП.

Об'єктами жорсткої регламентації для всіх груп працівників (керівників, спеціалістів, техніків-криміналістів), незалежно від характеру робіт, що виконуються, є:

— зміст праці (перелік функцій, робіт та операцій) відповідно до поставлених перед підрозділом задач, раціональним поділом праці з урахуванням кваліфікації

працівників. Для цього необхідно виявити й усунути всі види робіт та операції, що не впливають на досягнення цілей та задач підрозділу, і включити ті, які не виконуються, але є необхідними;

- зміст, об'єм, періодичність та форми інформації, необхідної для виконання покладених функцій, основних видів робіт та операцій. При цьому виявляється й усувається надмірна інформація та виявляється інформація, якої бракує для ефективної праці. Особливу увагу слід звертати на документування;
- інформаційні зв'язки підрозділу, груп, виконавців (кооперація праці), строки надання інформації, документів;
- кваліфікаційні вимоги до працівників відповідно до кваліфікаційних характеристик, наведених у законодавчих та нормативних документах;
- норми праці (нормативи чисельності, норми керованості, обслуговування, норми часу);
- організація робочих місць (їх планування та оснащення);
- санітарно-гігієнічні умови праці.

Ступінь жорсткості регламентації організації процесів праці цілком визначається характером діяльності виконавця. Не можуть бути об'єктами жорсткої регламентації роботи ті операції, що мають творчий характер. Тут найкраще «саморегламентація» чи «самоорганізація», яка забезпечує працівнику свободу вибору та творчого пошуку методів виконання робіт [1, с.60].

Інша справа — формально-логічні роботи, які носять циклічний характер. Тут можлива жорстка регламентація не тільки елементів, зазначених вище, а й послідовності чи процедур виконання робіт. Шляхи та методи виконання поставлених завдань працівник вибирає сам, користуючись відповідними рекомендаціями і методиками.

Здійснюючи регламентацію, доцільно користуватись чинними методичними рекомендаціями щодо організації праці в ОВС, типовими положеннями, Настановою з організації діяльності експертної служби (ЕС) МВС України та іншими нормативно-правовими актами.

Встановлена регламентація відображається у відповідних нормативних документах:

- а) зміст праці — у положеннях про підрозділи та посадових інструкціях;
- б) зміст, об'єм та форми інформації — у типових системах інформації;
- в) організація робочих місць — в ескізах планування та переліках оснащення;
- г) умови праці — у встановлених нормах та параметрах;
- д) організація процесів праці — у процедурах їх виконання.

Регламентація елементів організації праці лежить в основі створення ефективної системи НОП в ЕП.

Хоча регламентація і є необхідним етапом у покращанні організації праці в ЕП, проте створення ефективного механізму впровадження раціональної організації праці неможливе без комплексного системного планування реалізації заходів НОП, яке передбачає створення сукупності заходів з НОП для конкретного підрозділу та організаційно-технічних умов [1, с.61].

Планування реалізації заходів НОП в ЕП являє собою метод впровадження заходів НОП у діючу організацію праці, а також її удосконалення на науковій основі. Це означає, що плановані заходи (рішення) щодо реалізації НОП в ЕП базуються на аналізі організації праці, що склалася, прогресивних рішеннях і наукових

рекомендаціях, обліку передового досвіду та підкріплюються відповідними дослідженнями [1, с. 62]. При цьому повною мірою повинні бути враховані принципи та задачі НОП в ЕП.

Комплексний план реалізації заходів НОП слід складати в усіх випадках, коли передбачаються будь-які організаційні перетворення. Такий план забезпечує облік і визначення порядку впровадження всіх необхідних змін в організації праці як на підставі вже існуючих організаційних рішень, так і без них, та мобілізацію сил, засобів на забезпечення високого рівня організації праці.

План реалізації заходів НОП повинен містити в собі всі стандартні позиції планів такого типу: перелік заходів та місце їх реалізації, строки проведення робіт, відповідальних виконавців, витрати на проведення робіт, відмітку про виконання робіт. Можуть бути й інші позиції плану [4].

Загальний порядок дослідження окремих елементів організації як взагалі управлінської праці, так і в ЕП при плануванні реалізації заходів НОП відбувається в певній послідовності. Для більш наочного та повного розуміння взаємозв'язку елементів організації праці слід скористатися схемою послідовності дослідження елементів організації праці при комплексному системному плануванні реалізації заходів НОП (див. схему).

Починається таке планування з вибору найбільш раціонального варіанту поділу праці, який обумовлює спеціалізацію працівників на виконанні тих чи тих функцій, а також взаємозв'язку між іншими виконавцями та структурними підрозділами (кооперація праці). Якщо виникають труднощі із забезпеченням взаємозв'язку окремих виконавців, попередньо вибраний варіант поділу праці коректують. Розгляд поділу та кооперації праці в єдиному блоці має значення і для вибору найбільш раціональної форми організації праці всередині підрозділу — індивідуальної та колективної. Колективні форми забезпечують можливість більш тісного взаємозв'язку виконавців та ширшої їх спеціалізації. Тому вибір колективної форми може викликати необхідність коректування початкового варіанта поділу праці.

Сплановані поділ та кооперація праці визначають зміст праці кожного працівника, організаційну структуру управління підрозділом, вимоги до виконавців, а в кінцевому підсумку — чисельність та посадовий склад працівників структурного ЕП [1, с. 64].

Поділ та кооперація праці при плануванні організації праці є основними. Зміст праці та встановлення взаємозв'язку між виконавцями обумовлює вибір конкретних рішень з організації робочих місць, трудових процесів, встановлення вимог до виконавців, тобто добір та розстановку кадрів.

Організація робочих місць й організація трудових процесів як елементи організації праці доволі пов'язані один з іншим, тому для них широко застосовують принцип зворотного зв'язку.

Вибір технічних засобів виконання трудового процесу одночасно зумовлює метод його виконання, створення та оснащення робочого місця. Оснащення робочого місця новими засобами обчислювальної техніки передбачає суворо регламентовану систему організації трудових процесів — технологію та послідовність виконання трудових операцій, способи їх виконання.

Створення автоматизованих робочих місць потребує розробки нових рішень і щодо їх організації. У свою чергу, реалізація вимог раціональної організації робочих місць може обумовлювати перегляд організації процесів праці. Наприклад, зміна планування службового приміщення і робочих місць у ньому може викликати

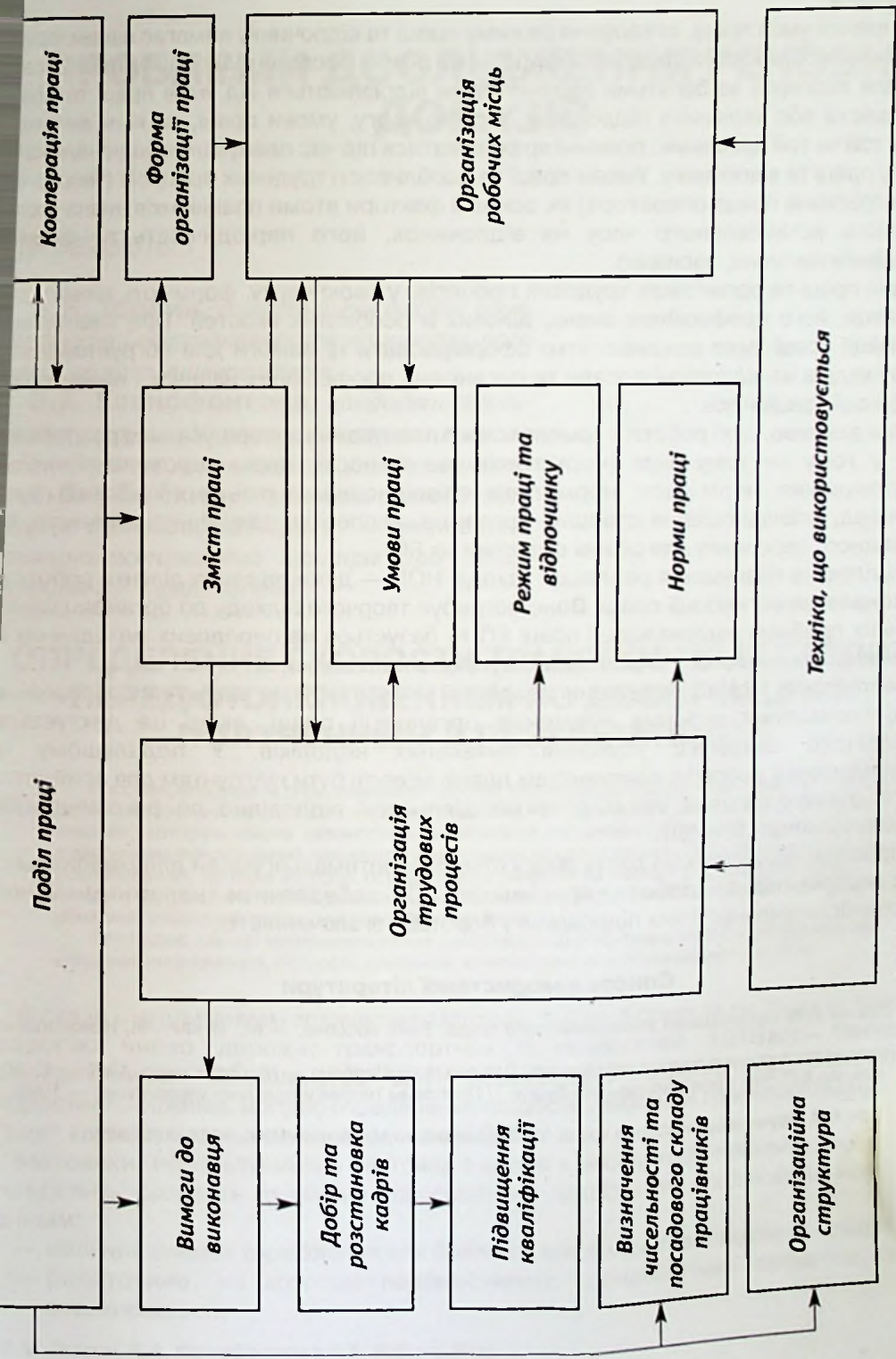

Схема послідовності дослідження елементів організації праці при комплексному системному плануванні організації заходів НОП в ЄП

необхідність раціоналізації маршруту руху відповідних документів, об'єкти дослідження.

Створення умов праці, створення режиму праці та відпочинку вимагає насамперед з'ясування особливостей трудових процесів на різних посадах підрозділу, адже умов праці для експерта за багатьма параметрами відрізняються від умов праці техника криміналіста або керівника підрозділу. У свою чергу, умови праці, за яких виконує роботу той чи той працівник, повинні враховуватися під час планування раціонального режиму праці та відпочинку. Умови праці та особливості трудових процесів (творча чи адміністративна праця оператора) як основні фактори втомлюваності працівників визначають тривалість встановленого часу на відпочинок, його періодичність та форми проведення (активна, пасивна).

Поділ праці та організація трудових процесів, у свою чергу, формують вимоги до виконавця, його професійних знань, ділових й особистих якостей. При плануванні організації праці дуже важливо чітко сформулювати ці вимоги для обґрунтованого добору кадрів на відповідні посади та організації професійних навичок і підвищення кваліфікації працівників.

Дуже важливо, щоб роботи з комплексного планування завершувалися розробкою норм у тому чи тому виді (нормативів чисельності; норм керованості; норм обслуговування; норм часу; нормативів співвідношення різних посадових груп, наприклад, співвідношення старших експертів, експертів, техніків-криміналістів та допоміжного персоналу для різних структурних ЕП).

Комплексне планування реалізації заходів НОП — дуже важлива ділянка роботи з удосконалення організації праці. Воно потребує творчого підходу до організаційних технічних проблем раціоналізації праці ЕП та базується на передових методичних й організаційних прийомах, вироблених наукою та практикою.

Комплексний підхід у плануванні реалізації заходів НОП не виключає дослідження та удосконалення окремих елементів організації праці, якщо це диктується необхідністю швидкого усунення виявлених недоліків. У подальшому ці удосконалення в розробці комплексних планів можуть бути підґрунтям для прийняття рішень з планування в інших аспектах діяльності відповідно до рекомендацій, викладених вище [1, с. 68].

Запропонована система дасть змогу створити оптимальні умови для раціональної та цілеспрямованої роботи працівників ЕП, забезпечити належним чином ефективність діяльності цих підрозділів у боротьби зі злочинністю.

Список використаної літератури

1. Зудина Л.Н. Организация управленческого труда: Учеб. пособие. — М.: ИНФРА-М; Новосибирск: НГАЭиУ, 1997. — 256 с.
2. Научная организация труда и управления / Под ред. А.Н. Щербаня. — М.: Экономика, 1965. — С. 300.
3. Цельнер К.П. Что такое «модель Гарцбурга» // Проблемы теории и практики управления. — 1992. — № 1. — С. 5.
4. Рофе А.И. Научная организация труда: Учеб. пособие. — М.: Изд-во МИК, 1998. — С. 306.

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

УДК 629.3.016.5

В.Н. Торлин, доктор технических наук,
профессор Севастопольского националь-ного
технического университета

В.А. Ксенофонтова, кандидат техни-
ческих наук, доцент Севастопольского
национального технического университета

А.В. Бабкин, эксперт-автотехник
Научно-исследовательского экспертно-
криминалистического центра при УМВД
Украины в г. Севастополе

ОПРЕДЕЛЕНИЕ СКОРОСТИ ТРАНСПОРТНЫХ СРЕДСТВ ПЕРЕД СТОЛКНОВЕНИЕМ ПО ДЕФОРМАЦИЯМ, ПОЛУЧЕННЫМ В РЕЗУЛЬТАТЕ ДТП

Рассмотрена задача определения скоростей транспортных средств, которую они имели до возникновения аварийной ситуации. Показано, что величину суммарной кинетической энергии, которую имели автомобили до момента столкновения, можно определить по измерениям поврежденных элементов конструкции каждого из них. Приведены результаты исследований, на базе которых осуществлена разработка метода определения скорости каждого автомобиля по их деформациям. Основу разработанной методики составляют решения уравнений теории упругости и пластичности.

Ключевые слова: автотранспортное средство, дорожно-транспортное происшествие, следовая информация, скорость движения, кинетическая и потенциальная энергия.

В связи с увеличением количества автотранспортных средств на дорогах Украины возросло число дорожно-транспортных происшествий (ДТП) с тяжелыми последствиями. Большинство ДТП обусловлено нарушением водителями скоростного режима. Вопрос определения скорости движения транспортных средств играет ключевую роль при расследовании ДТП.

Методики, используемые в настоящее время в экспертной практике, позволяют определить скорость движения транспортных средств по следующим исходным данным:

- наличие следов торможения или бокового юза колес транспортных средств;
- расстояние, на которые переместились транспортные средства после столкновения.

При отсутствии следовой информации установит скорость движения автомобилей (проверить техническую состоятельность показаний участников свидетелей ДТП), как правило, не представляется возможным.

Даже при наличии следов торможения определяемые при проведении экспертизы скорости движения транспортных средств могут значительно отличаться от фактической скорости, которую имел автомобиль перед столкновением, поскольку существующие методики не учитывают количество энергии, затраченной на деформацию транспортных средств.

В 1998 г. коллективами кафедры машиностроения и транспорта Севастопольского национального технического университета и Научно-исследовательского экспертно-криминалистического центра при УМВД Украины в г. Севастополе разработана методика определения скорости транспортных средств перед ДТП, основанная на исследовании деформаций элементов конструкции каждого из них.

Основу методики составляют:

1. Закон сохранения энергии в форме эквивалентных соотношений кинетической и потенциальной энергий системы при ее взаимодействии с внешними силами.

2. Третий постулат механики о равенстве действия и противодействия при любых взаимодействиях двух тел.

3. Решение обратной задачи теории пластичности, позволяющее по величине остаточных деформаций судить о работе, затраченной на их образование.

В зависимости от типа ДТП (наезд на неподвижное препятствие, попутное или встречное столкновения, перекрестное столкновение под произвольным углом), в расчетах учитываются кинематика движения транспортных средств до и после взаимодействия, свойства неподвижного препятствия (его повреждение или разрушение).

Проведенное обследование большого количества поврежденных в результате ДТП легковых автомобилей показало, что энергия удара, в основном, поглощается пластичными элементами кузова и частично затрачивается на разрушение изделий из хрупких сплавов и материалов, пластмассы и стекла (из теории пластичности [1] известно, что величина пластической деформации численно равна величине остаточной деформации).

Полная энергия, поглощенная элементарным объемом деформированного материала, состоит из энергии упругой и пластической деформации, соотношения между которыми определяется по диаграмме $\sigma - \varepsilon$. Для определенной зоны деформированного материала энергия упругопластической деформации определяется выражением [2].

$$\mathcal{E}_o = \iiint_V \sigma_{ij} \varepsilon_{ij} dV + \sqrt{2} \sigma_s \iiint_V \left[\frac{E}{2(1-2\nu)} (d\varepsilon_{ij})^2 + 2G \left(d\varepsilon_{ij} - \frac{1}{3} d\varepsilon_{ij} \delta_{ij} \right) d\varepsilon_{ij} \right] dV - \iint_S \bar{R}_i \bar{u}_i dS, \quad (1)$$

где \mathcal{E}_o — энергия деформации; σ_{ij} — тензор напряжений Кирхгофа; σ_s — предел текучести; $\varepsilon_{ij} = \varepsilon_{ij}^y + \varepsilon_{ij}^n$ — тензор деформаций Грина; $\varepsilon_{ij}^y, \varepsilon_{ij}^n$ — упругая и пластическая части тензора деформаций, действующие в упругой и пластической областях конструкции; \bar{u}_i — перемещение; \bar{R}_i — внешние силы; V — объем; S — поверхность исследуемого объекта до деформации; E, ν, G — свойства материала; δ_{ij} — символ Кронекера.

Компоненты деформаций можно выразить через перемещения согласно формуле [1]:

$$\begin{aligned}\varepsilon_x &= \frac{\partial u}{\partial x} + \frac{1}{2} \left[\left(\frac{\partial u}{\partial x} \right)^2 + \left(\frac{\partial v}{\partial x} \right)^2 + \left(\frac{\partial w}{\partial x} \right)^2 \right]; \\ \varepsilon_y &= \frac{\partial v}{\partial y} + \frac{1}{2} \left[\left(\frac{\partial u}{\partial y} \right)^2 + \left(\frac{\partial v}{\partial y} \right)^2 + \left(\frac{\partial w}{\partial y} \right)^2 \right]; \\ \varepsilon_z &= \frac{\partial w}{\partial z} + \frac{1}{2} \left[\left(\frac{\partial u}{\partial z} \right)^2 + \left(\frac{\partial v}{\partial z} \right)^2 + \left(\frac{\partial w}{\partial z} \right)^2 \right]\end{aligned}\quad (2)$$

где $\varepsilon_x, \varepsilon_y, \varepsilon_z$ — компоненты тензора деформаций в декартовых координатах; u, v, w — соответствующие им перемещения точек поврежденных элементов конструкции, определяемые как разности координат начального и конечного состояний исследуемого поврежденного элемента транспортного средства.

В конечном состоянии, когда произошла разгрузка от упругих напряжений, в элементах системы остались остаточные деформации, которые рассчитываются по формуле:

$$\varepsilon_{ост} = \varepsilon - \varepsilon_{упр}, \quad (3)$$

где $\varepsilon_{ост}$ — остаточная деформация; ε и $\varepsilon_{упр}$ — полная и упругая деформации соответственно.

Смысл обратной задачи механики сплошной среды заключается в том, что по результатам силового воздействия нужно определить силу или энергию, вызвавшую данные деформации. В нашем случае результатом деформации являются перемещения u, v, w , величина которых с высокой точностью может быть определена сканированием деформированной поверхности. Зная перемещения, можно с помощью формулы (1) вычислить энергию, затраченную на деформацию, при этом пределы интегрирования S и V устанавливаются измерением размера очага пластической деформации с помощью простых средств измерений со шкалой 0,1 — 1,0 мм. Величина напряжений в очаге пластической деформации постоянна и равна σ_s — напряжению текучести, которое находят из выражения:

$$\sigma_s = \sigma_m + C \psi^m,$$

где σ_m — предел текучести; $C \psi^m$ — закон упрочнения.

Для несложной конфигурации очага пластических деформаций величина энергии деформации может быть определена из формулы [3]:

$$\mathcal{E}_d = \sigma_s V_{см}, \quad (4)$$

где $V_{см} = V_0 \delta$ — смещенный объем; δ — истинная степень деформации; V_0 — первоначальный объем.

Кинетическая энергия, которая была погашена во время удара одним автомобилем, может быть представлена в виде суммы [4]:

$$U = U_{н1} + U_y + U_n, \quad (5)$$

где $U_{пл}$ — энергия пластической деформации; U_p — потери на упругую деформацию; U_n — потери на нагрев.

После расчета энергии, затраченной на деформацию поврежденных элементов определяется соответствующая ей составляющая скорости транспортного средства в начальный момент контактного взаимодействия по формуле [5]:

$$V_n = \sqrt{\frac{2U}{m_a}}, \quad (6)$$

где m_a — масса автомобиля.

Если первоначальная скорость автомобиля была несколько погашена при торможении (о чем свидетельствует наличие следа торможения) и при перемещении автомобиля после столкновения (известно расстояние от места столкновения до места остановки), то скорость автомобиля до возникновения аварийной ситуации рассчитывается по формуле [6]:

$$V_a = 1,8 \cdot t_s \cdot j_n + \sqrt{25,92 (S_n - L) j_n + V_n^2 + 25,92 \cdot S_k \cdot j_k}, \quad (7)$$

где t_s — время нарастания замедления автомобиля; S_n — длина следа торможения колес автомобиля; L — база автомобиля; j_n — установленное замедление автомобиля на данном участке дороги; S_k — расстояние от места столкновения до остановки автомобиля без следов торможения колес; j_k — замедление автомобиля при свободном качении на данном участке дороги.

Для практической реализации разработанной методики проводится детальное исследование и измерение величин деформаций поврежденных элементов обоих транспортных средств, определяются динамические параметры соударяющихся объектов и вычисляется их скорость в начальный момент контактного взаимодействия по формулам (4) — (7).

В случае встречного столкновения автомобилей с массами m_1 и m_2 и скоростями V_1 и V_2 соответственно каждый из них обладает кинетической энергией $\frac{m_1 V_1^2}{2}$ и $\frac{m_2 V_2^2}{2}$, причём V_1 и V_2 неизвестны. Для решения данной задачи следует составить систему уравнений, которая содержит суммарную кинетическую энергию

$$\begin{cases} m_1 V_1^2 + m_2 V_2^2 = 2U_{\Sigma} \\ V_1 + V_2 = \sqrt{\frac{2U_{\Sigma}}{m_1 + m_2}} \end{cases}, \quad (8)$$

где U_{Σ} — суммарная кинетическая энергия, которая определяется по величине деформаций двух столкнувшихся автомобилей.

Решая эту систему уравнений, получим следующее решение задачи:

$$V_2 = \frac{m_1 V_{\Sigma} + \sqrt{m_1^2 V_{\Sigma}^2 - (m_1 + m_2)(m_1 V_{\Sigma}^2 - 2U_{\Sigma})}}{m_1 + m_2}, \quad (9)$$

$$V_1 = V_{\Sigma} - V_2$$

Следовательно, при встречном столкновении основные уравнения для решения

задачи имеют вид (8). С учетом дополнительных обстоятельств ДТП, в правую часть уравнений добавляются слагаемые, учитывающие эти обстоятельства.

Данная методика рекомендована к использованию в служебной деятельности следственных подразделений ГУМВД Украины в АР Крым, г. Киеве и Киевской области, УМВД Украины в областях, г. Севастополе и на транспорте (указание № 13/2-2433 от 27 марта 2003 г.) и успешно апробирована при расследовании уголовных дел в г. Севастополе, Черкасской и Днепропетровской областях.

Таким образом, можно сделать следующие выводы:

— на основании измерений величин остаточных деформаций и смещенных объемов определяется энергия пластической (остаточной) деформации, общая энергия деформации;

— энергия деформации пересчитывается в кинетическую энергию;

— по кинетической энергии и исходным данным задачи определяется скорость;

— данная методика позволяет определить нижнее значение скорости, т.е. то значение, которое эквивалентно количеству энергии, поглощенной элементами конструкции транспортного средства.

Список использованной литературы

1. Новожилов В.В. Теория упругости. — Л.: Судпромгиз, 1958. — 402 с.
2. Васидзу К. Вариационные методы в теории упругости и пластичности: Пер. с англ. — М.: Мир, 1987. — 542 с.
3. Сторожев М.В., Попов Е.А. Теория обработки металлов давлением. — М.: Машиностроение, 1977. — 423 с.
4. Качанов А.М. Основы теории пластичности. — М.: Наука, 1969. — 420 с.
5. Ксенофонтова В.А., Бабкин А.В., Торлин В.Н. Исследование процесса деформации кузова легкового автомобиля при наезде на неподвижное препятствие: Сб. науч. тр. ХГАДТУ «Автомобильный транспорт». — Харьков: РИО ХГАДТУ, 2001. — №7-8. — 260 с.
6. Судебная автотехническая экспертиза / Под ред. В.А. Иларионова. — М.: ВНИИСЭ, 1980. — Ч. 2. — 178 с.

УДК 343.983 : 662.3

Г.В. Прохоров-Лукін, кандидат юридичних наук, завідувач лабораторії Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України

В.І. Пащенко, начальник управління Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ВИБУХОВОЇ РЕЧОВИНИ В СУДОВІЙ ВИБУХОТЕХНІЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗИ

Обґрунтовується необхідність більш точного визначення поняття вибухової речовини для використання у судовій та експертній практиці.

Ключові слова: вибухова речовина, критична маса, заряд, процес детонації, критичний діаметр.

У сучасній юридичній практиці все частіше трапляються випадки застосування ст. 263 Кримінального Кодексу України «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами» [1, с. 100].

У той же час зміст поняття вибухових речовин трактується у спеціальній літературі неоднозначно, що може призвести до помилкових експертних висновків. Проблема полягає у створенні такого визначення зазначеного поняття, яке б, з одного боку відповідало потребам судочинства, а, з іншого, враховувало б методичні основи судово-експертних криміналістичних досліджень. Отже, суто технічні тлумачення поняття вибухових речовин не можуть розглядатися як такі, що повною мірою відповідають потребам судово-експертних досліджень, а тому потребують уточнень.

Криміналістичне визначення поняття вибухових речовин має ряд особливостей, які необхідно враховувати в практичній діяльності.

Так, у п. 2 ст. 410 Науково-практичного коментаря Кримінального Кодексу України за редакцією М.І.Мельника, М.І. Хавронюка, поняття вибухових речовин визначено наступним чином: «*вибухові речовини — це хімічні сполуки чи суміші, здатні під впливом зовнішнього імпульсу до саморозширення з великої швидкістю хімічної реакції з утворенням газоподібних продуктів та виділенням теплоти. До них належать амоніти, амоніали, тротил, вибухові напівпродукти утилізації (порох) тощо*» [2, с. 1013].

Зазначене визначення має ряд недоліків. Так, не зрозуміло, що мається на увазі під поняттям «зовнішній імпульс»: якщо енергія, то яким чином трактувати окремі інертні (нездатні до вибуху) хімічні сполуки, що герметично розміщені в одній ємності та здатні при їх з'єднанні до вибуху (внутрішній імпульс). Друга частина цього поняття характеризує процес вибуху, проте не охоплює його основні ознаки.

Таким чином, у цьому формулюванні присутні намагання авторів об'єднати два поняття: вибухових речовин та окремих показників вибуху.

Неможливо визнати повним й поняття вибухових речовин, наведене у Словнику

основних термінів судової вибухотехнічної експертизи, виданого Міністерством юстиції України: «хімічні сполуки чи суміш, здатні під впливом зовнішнього імпульсу (удару, наколу, тертя, нагріву тощо) до вибуху» [3, с. 7].

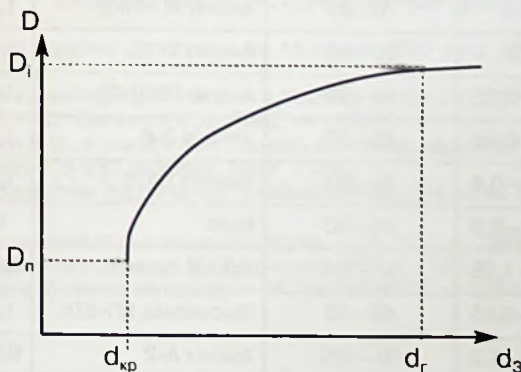
Зазначене визначення, на нашу думку, не може бути безпосередньо використане в експертній практиці, оскільки не враховує деякі особливі характеристики вибухових речовин. Наприклад, при досягненні деякими хімічними сполуками та сумішами критичної маси (діаметру) виникає детонаційна здатність до вибуху. Навпаки, за аналогічних умов, недостатня критична маса або діаметр хімічних сполук, навіть вибухових, не призводить до вибуху.

Технічне поняття вибухових речовин міститься в п.1 ГОСТ 26184 — 84 «Вещества взрывчатые промышленные. Термины и определения»: «промислові вибухові речовини — речовини, призначені для вибухових робіт в народному господарстві» [4, с. 2].

Зазначене формулювання взагалі неможливо використовувати під час проведення судових експертиз, оскільки вибухові речовини використовують не тільки у військовій справі чи народному господарстві, а й у злочинних цілях. В останньому випадку їх виготовляють саморобним способом. Тому, з криміналістичної точки зору, поняття промислової та саморобної вибухової речовини повинно розглядатися з урахуванням джерела їхнього походження (виготовлення, створення).

З точки зору законодавця, речовини, які здатні до вибуху, повинні розглядатися як суспільно небезпечні, незалежно від їх кількості (маси). На нашу думку, при вирішенні цього питання необхідно враховувати, чи здатна вилучена речовина до вибуху та за яких умов. Так, вибухові речовини, що вилучають по кримінальних справах, завжди мають визначені масу, геометричні розміри, конкретні хімічні та фізичні властивості. Такі показники притаманні, зокрема, зарядам вибухових речовин.

Експерти в ході проведення досліджень повинні враховувати умови, за яких гарантовано здійснюється розповсюдження по заряду вибухової речовини процесу детонації. Таким показником є критичний діаметр $d_{кр}$ [5, с. 72—79]. Критичний діаметр — це мінімальний діаметр, при якому детонація стало розповсюджується по заряду та відбувається вибух. Критичний діаметр $d_{кр}$ характеризується показниками, зображеними на рисунку.

Залежність швидкості детонації від діаметра заряду:

D_1 — ідеальна швидкість детонації; D_n — початкова швидкість детонації;

$d_{кр}$ — мінімальний критичний діаметр заряду для детонації;

d_r — гарантований діаметр заряду для детонації

З наведеного графіку зрозуміло, що існує взаємозв'язок показника початку детонації D_n та мінімального критичного діаметра $d_{кр}$ заряду вибухової речовини. Саме за таких умов розпочинається вибухове перетворення. У свою чергу, мінімальний критичний діаметр заряду для детонації залежить від властивостей, щільності, однорідності, опору оточуючого середовища (оболонці).

Зазначені положення неодноразово підтверджувалися практикою. При намаганні підризу зарядів вибухової речовини з меншим за критичний діаметром або відбувається затухання детонації, або її взагалі немає.

Властивості найрозповсюдженіших зарядів вибухових речовин за параметрами критичної маси при їх підриві у повітрі наведено у таблиці.

Властивості вибухових речовин за параметрами критичної маси

Найменування вибухової речовини	Щільність P_n , г/см ³	Критичний діаметр відкритого заряду, мм	Найменування вибухової речовини	Щільність P_n , г/см ³	Критичний діаметр відкритого заряду, мм
Азид свинцю	1,0	0,01—0,02	Грануліт АС-4В	0,8—0,85	70—100
ТЕН	1,0	1,0—1,5	Акванал АРЗ-8Н	0,9—0,92	80—90
Гексоген	1,0	1,0—1,5	Грануліт АС-8	0,87—0,95	70—100
Тротил	1,0	8—10	Грануліт АС-М	0,85	70—100
Нітрогліцерин	1,0	1—2	Амоніт 6 ЖВ	1,0—1,2	10—13
Октоген	1,52	1,0—1,5	Амонал 200	0,95—1,1	12—14
ПВВ-4	1,4	6	Амонал М-10	1,0—1,1	8—10
ПВВ-5А	1,4	5—6	Амоніт скальний №1	1,43—1,58	5—7
ПВВ-7	1,52	6	Детоніт М	0,92—1,2	8—10
ПВВ-12	1,5	8	Динафталіт 200	1,0—1,15	13—14
Алюмотол	0,95	70—80	Амоніт АП-5ЖВ	1,0—1,15	10—12
Гранулотол	0,9	60—80	Амоніт Т-19	1,05—1,2	10—12
Гранитол-1	0,9—0,95	40—60	Амоніт ПЖВ-20	1,05—1,2	12—14
Гранитол-7А	0,9—0,95	40—50	Угленіт Э-6	1,1—1,25	7—9
Грамоніт 30/70	0,85—0,9	40—60	Угленіт 12ЦБ	1,2—1,35	7—9
Грамоніт 50/50	0,85—0,9	40—50	Іоніт	1,0—1,2	8—10
Грануліт С-6М	1,0—1,05	80—100	Амоніт сірний	0,95—1,05	7—10
Грамоніт 79/21	0,8—0,85	40—60	Гексопласт КП-87К	1,45—1,5	3—4
Грануліт АС-4	0,85—0,9	60—100	Амоніт А-2	0,85—0,95	35—55

За наявним мінімальним критичним діаметром заряду можливо визначити об'єм вибухової речовини $V_{в.р}$, см³, за формулою [6, с. 15 — 33]:

$$V_{в.р} = 4/3 \pi R^3.$$

Обчислюємо мінімальну критичну масу вибухової речовини $C_{кр}$, г, виходячи з її щільності та об'єму за формулою:

$$C_{кр} = V_{вр} \rho_{п}.$$

Показники мінімальних діаметрів зарядів, наведені в таблиці, не поширюються на вибухові речовини, що розміщені в оболонках, ґрунті, воді. За зазначених умов критична маса зменшується від 2 до 4 разів [7, с.15].

Останніми роками значно збільшилася кількість випадків незаконного виготовлення та застосування саморобних вибухових речовин. Зазначену категорію вибухових речовин можна класифікувати наступним чином:

- речовини, подібні промисловим: азид свинцю, гексоген, тротил, нітрогліцерин тощо;
- суміші на основі добрив і піротехнічних компонентів: аміачної та калійної селітри, свинцевого сурику тощо.

У першому випадку для визначення здатності речовини до вибуху можливо використовувати показники критичних діаметрів, наведених у технічній літературі; у другому — показники аналогів промислових речовин (наприклад, амоналів, дінамомів, угленітів), а також, враховуючи фізичні властивості речовин, підтверджувати їх здатність до вибуху натурним експериментом.

Виходячи з викладеного вище, пропонується наступне визначення поняття вибухових речовин, коректне, на нашу думку, з криміналістичної та судово-експертної точок зору: «Вибухові речовини — хімічні сполуки чи суміші промислового або саморобного виготовлення, заряди яких здатні під впливом імпульсу (удару, наколу, тертя, нагріву, досягнення критичної концентрації тощо) до вибухового перетворення (хімічного вибуху)».

Слід також підкреслити, що під час проведення криміналістичних досліджень зарядів вибухових речовин необхідно враховувати показник критичного діаметру, при якому надана на дослідження речовина здатна до вибуху, тобто реально являє загрозу для життя та здоров'я громадян. Відповідно, у висновках експертів необхідно вказувати про здатність наданих на дослідження зарядів вибухових речовин до вибуху.

Список використаної літератури

1. Кримінальний Кодекс України: За станом на 15 липня 2003 року / Верховна Рада України. — К.: Парлам. вид-во, 2003. — 172 с.
2. Науково-практичний коментар Кримінального Кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — К.: Кантон: А.С.К., 2002. — 1103 с.
3. Собакарь И.С., Сомов В.В., Никитюк В.Г. Словарь основных терминов судебной взрывотехнической экспертизы. — Харьков: ХНИИСЭ МЮ Украины, 1999. — 29 с.
4. ГОСТ 26184 — 84 Вещества взрывчатые промышленные. Термины и определения. — М.: Изд-во стандартов, 1984. — 8 с.
5. Дубнов Л.В. Промышленные взрывчатые вещества. — М.: Недра, 1988. — 357 с.
6. Элов Б.А. Основы взрывного дела. — М.: Воениздат, 1974. — 222 с.
7. Гушин В.И. Взрывные работы на карьерах. — М.: Недра, 1975. — 248 с.

УДК 343.533.9

Г.К. Авдеева, заведующая лабораторией
Харьковского научно-исследовательского института
судебных экспертиз Министерства юстиции Украины
им. М.С. Бокариуса

О.И. Брендель, младший научный сотрудник
Харьковского научно-исследовательского института
судебных экспертиз Министерства юстиции Украины
им. М.С. Бокариуса

ОБЪЕКТЫ АВТОРСКОГО ПРАВА В СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЕ

Даны характеристики объектов, являющихся объектами авторского права. Описаны задачи, которые стоят перед правоохранительными органами при расследовании нарушений авторского права. Обоснована необходимость разработки комплекса унифицированных методик по исследованию объектов интеллектуальной собственности.

Ключевые слова: авторское право, интеллектуальная собственность, объект, экспертное исследование, произведения искусства.

Результаты творческой деятельности человека являются сравнительно новыми объектами судебных экспертиз и подразделяются, в основном, на два вида: объекты авторского права и объекты промышленной собственности. Объекты промышленной собственности направлены на совершенствование техники и технологий, модернизацию производства. Главная задача авторского права — защита прав авторов произведений.

Авторское право охраняет форму выражения идей, а не сами идеи. Авторским правом охраняются только те произведения, которые имеют объективную форму выражения. Объекты авторского права должны быть выражены в устной, письменной или другой форме [1]. Под авторским правом понимают право автора владеть, пользоваться и распоряжаться произведением, созданным своим интеллектуальным трудом, приобретать личные имущественные и неимущественные права, связанные с авторством.

Проблемы охраны интеллектуальной собственности ныне весьма актуальны. Бурный научно-технический прогресс в области звукозаписи, телевидения, радиовещания расширил возможности использования произведений, охраняемых авторским правом. В связи с этим мировая система охраны авторских прав модернизировалась и совершенствовалась [2].

К настоящему времени в Украине завершено создание законодательной базы в отношении защиты авторских прав. Ст. 54 Конституции Украины гласит: «Гражданам гарантируется свобода литературного, художественного, научного и технического творчества, защита интеллектуальной собственности, их авторских прав, моральных и материальных интересов, возникающих в связи с различными видами интеллектуальной деятельности» [3].

Основным законом в области авторских прав является Закон Украины «Об авторском праве и смежных правах», действующий в редакции от 11.07.2001.

Автором (первичным субъектом авторского права) является «физическое лицо, которое своим творческим трудом создало произведение» [4]. Авторское право возникает в момент создания первого экземпляра произведения, т.е. материального выражения объекта авторского права, действует в течение всей жизни автора и 70 лет после его смерти. Автор может зарегистрировать свое авторское право в Государственном департаменте интеллектуальной собственности Министерства образования и науки Украины, однако «для возникновения и осуществления авторского права не требуется регистрация произведения или иное специальное его оформление, а также выполнение каких-либо иных формальностей». Охрана авторского права распространяется не только на целое произведение, но и на его часть, а также оригинальное название произведения [4].

Ст. 176 УК Украины от 5 апреля 2001 г. посвящена видам нарушений авторского и смежных прав, а также уголовной или гражданско-правовой ответственности за эти нарушения. Кроме основных законов, регулирующих авторское право и смежные права, в Украине действует еще ряд законов и постановлений Кабинета Министров Украины, затрагивающих этот вопрос.

Круг охраняемых авторским правом объектов достаточно широк и многообразен. Произведения различаются по объективной форме, способам их воспроизведения, степени самостоятельности, видам использования и целому ряду других признаков. Естественно, что различия, имеющиеся между отдельными видами произведений, учитываются при их экспертном исследовании. В связи с этим выделение отдельных видов произведений и их краткая характеристика представляет собой не только теоретический, но и большой практический интерес.

Объектами авторского права, которые чаще всего подвергаются экспертному исследованию, являются произведения в области науки, литературы и искусства.

Литературные произведения охватывают не только литературно-художественные, но и научные, учебные, публицистические и иные работы. При этом само литературное произведение может находиться в устной, письменной или иной объективной форме, допускающей возможность восприятия его третьими лицами. Следовательно, к литературным произведениям относятся:

- а) речи, лекции, доклады и иные устные выступления;
- б) письма, дневники, личные заметки;
- в) интервью, дискуссии, письма в редакцию (интервью становится охраняемым законом произведением, если оно приобретает оригинальную форму благодаря тщательно продуманной композиции и индивидуальному стилю);
- г) переводы произведения на другой язык (объектом авторского права является лишь творчески обработанный литературный перевод);
- д) программы для ЭВМ.

Драматические произведения во всех их жанровых разновидностях, методах сценического воплощения и формах объективного выражения; **музыкальные произведения с текстом и без текста; музыкально-драматические произведения**, в которых художественные образы выражаются с помощью звуков, также являются объектами авторского права.

Объектами авторского права являются **произведения хореографии, пантомимы и сценарные произведения**, по которым ставятся фильмы, балетные спектакли, массовые представления и т.д.

К объектам авторского права и смежных прав также относятся:

— **аудиовизуальное произведение** — «произведение, которое фиксируется на определенном материальном носителе ... в виде серии последовательных кадров (изображений)... Видами аудиовизуального произведения являются кинофильмы, телефильмы, видеофильмы, диафильмы, слайдофильмы и т.п., которые могут быть игровыми, анимационными (мультипликационными), неигровыми либо иными» [4];

— **видеограмма** — видеозапись на соответствующем материальном носителе (магнитной ленте, магнитном диске, компакт-диске и т.п.);

— **фонограмма** — звукозапись на соответствующем носителе (магнитной ленте или магнитном диске, грамофонной пластинке, компакт-диске и т.п.).

В настоящее время все чаще проводятся экспертизы аудиовизуальных произведений и фонограмм. Это вызвано потребностями практики раскрытия преступлений, связанных с нарушением прав интеллектуальной собственности.

В 2002 — 2003 гг. сотрудники следственных и оперативных подразделений МВД СБУ и государственной службы борьбы с экономическими преступлениями выявили значительное количество подпольных предприятий по незаконному изготовлению и распространению оптических носителей информации (аудио-CD и компьютерных CD-ROM), видео- и аудиокассет. Ежедневно в Украине сотрудники МВД закрывают большое количество интернет-клубов с целью борьбы с нелегальным программным обеспечением. В ходе раскрытия и расследования подобных преступлений возникает необходимость в проведении значительного количества экспертиз по установлению признаков контрафактности¹ лазерных компакт-дисков, аудио- и видеокассет, на которых зафиксированы различные объекты авторского права и смежных прав (литературные произведения, фонограммы, аудиовизуальные произведения, компьютерные программы и игры, атласы и карты, справочники, словари и др.).

Понятие «контрафактная продукция» является по сути правовым. Поэтому эксперт вправе при исследовании устанавливать не контрафактность продукции, а лишь факт наличия/отсутствия признаков контрафактности. Окончательный вывод контрафактности продукции может сделать лишь сотрудник правоохранительных органов на основании подтверждения юридического факта отсутствия согласия (разрешения) правообладателя на конкретный способ использования объекта авторского права.

Произведения изобразительного и декоративно-прикладного искусства являются объектами авторского права, если они не охраняются как объекты промышленной собственности. Подзаконные акты и практика относят произведениям изобразительного искусства произведения живописи, скульптуры, графики, дизайна, комиксы, графические рассказы, произведения монументального искусства и произведения декоративно-прикладного искусства.

¹ Понятие «контрафакция» процессуально не закреплено, а термин «контрафактный экземпляр произведения» стал употребляться только после принятия в 1993 г. Закона Украины «Об авторском праве и смежных правах». Вместо слов «контрафактная продукция» во всем мире употребляется «пиратская».

Произведения архитектуры, градостроительства, садово-паркового искусства, фотографические произведения, карты, планы и другие также охраняются авторским правом. Очевидно, что правовой охране подлежит именно художественная сторона проектов, зданий, сооружений и т. д. Поэтому, например, объектом авторского права признается не весь проект со всеми его техническими и организационными решениями архитектурных идей в комплексе, а лишь его архитектурная часть.

К числу объектов, не охраняемых авторским правом, относятся прежде всего те из них, которые не обладают хотя бы одним из признаков произведения науки, литературы и искусства. Так, если лицом в ходе проделанной работы достигнут не творческий, а чисто технический результат, он нормами авторского права не охраняется. К такого рода результатам относятся, в частности, телефонные справочники, расписания движения транспортных средств, адресные книги, при условии, что составителем не была применена оригинальная система изложения справочных данных. В спорных случаях наличие творческого вклада устанавливается экспертизой по исследованию объектов авторского права.

Наряду с подобными объектами, существуют произведения, обладающие всеми необходимыми признаками, но не охраняемые авторским правом в силу прямого указания закона. К их числу относятся следующие категории произведений: произведения, на которые истек срок действия авторского права; официальные документы политического, законодательного, административного характера и их официальные переводы; государственные символы Украины и знаки органов государственной власти; денежные знаки и другие; произведения народного творчества (фольклор); сообщения о новостях дня или текущих событиях, имеющих характер обычной пресс-информации.

Во всем мире вопросам защиты авторских и смежных прав уделяется большое внимание. С 1993 г. Украина является участником Всемирной конвенции об авторском праве, подписанной странами-участниками в Женеве еще в 1952 г.

Переходный законодательный период от советского законодательства к украинскому и начальная стадия формирования новой для Украины системы правовой охраны интеллектуальной собственности породили ряд трудностей в применении новых норм.

В 2002 г. приказом Министерства юстиции Украины утвержден Перечень основных видов судебных экспертиз и экспертных специальностей, в котором появилось значительное количество новых видов экспертиз, среди которых девять специальностей по исследованию объектов интеллектуальной собственности. Судя по росту количества экспертиз объектов авторского права и смежных прав в судебно-экспертных учреждениях Украины за последние 2 — 3 года, уровень их охраны растет. Только в Харьковском НИИСЭ в 2003 г. по исследованию объектов авторского права и смежных прав было выполнено более 200 экспертиз.

Авторские и смежные права относятся к категории исключительных прав граждан, предоставляющих автору или иному правообладателю исключительные полномочия на использование своего произведения в течение определенного срока, установленного законодательством. Именно исключительный характер данных прав обуславливает избрание законодателем наиболее строгого способа их охраны — установление и реализацию уголовной ответственности в случае незаконного использования объектов авторского или смежных прав.

По оценкам специалистов, в настоящее время в Украине 80—85 % продукции на рынке интеллектуальной собственности занимают нелегальные или «пиратские» кассеты, компакт-диски, компьютерные программы и иная контрафактная продукция, которая ввозится, производится и распространяется на территории Украины с нарушением авторских и смежных прав. Несмотря на активизацию усилий правоохранительных органов по защите прав интеллектуальной собственности общий уровень правонарушений в этой сфере остается высоким. Ассоциация производителей программного обеспечения (Business Software Alliance) в своем отчете «О пиратстве» отнесла Украину к десятке стран-«пиратов» программного обеспечения [5—8].

Поскольку исследование объектов интеллектуальной собственности является новым направлением судебной экспертизы, требующим применения широкого спектра знаний, значительная часть которых ранее не применялась при проведении традиционных судебных экспертиз, в Харьковском НИИСЭ были разработаны программы подготовки судебных экспертов и перечень вопросов, решаемых экспертами при исследовании объектов авторского права.

Задачи, стоящие перед правоохранительными органами при расследовании нарушений авторского права, можно разделить на две связанные между собой части — правовую и экспертную. Правовая часть дает ответы на такие вопросы:

- Кому принадлежат авторские права?
- Нарушены ли авторские права при изготовлении, использовании и распространении объекта X?
- Зарегистрированы ли авторские права на произведение X на имя гр-на Y?
- Передавались ли гр-ном Y имущественные права на произведение X иному лицу?
- Выполнены ли все условия авторского договора гр-ном Y и др.?

При назначении экспертизы подобные вопросы довольно часто ставятся перед экспертами, но их решение не входит в компетенцию судебных экспертов, так как данные вопросы являются правовыми и решаются следователем или судом. Их разрешению предшествует проведение экспертиз, которые дадут основания для принятия правильного решения.

В заключении судебного эксперта по исследованию объектов авторского права могут решаться вопросы следующего характера:

- Является ли произведение X объектом авторского права и, если да, то к какому виду объектов авторского права оно относится?
- Использовано ли произведение (фрагмент произведения /оригинальное название произведения) X в произведении Z?
- Является ли гражданин Y автором произведения X?
- В соответствии ли с законодательством Украины об интеллектуальной собственности производилось использование (тиражирование, распространение и др.) произведения X?
- В соответствии ли с законодательством Украины об интеллектуальной собственности производилась передача имущественных прав на произведение X и др.?

В зависимости от вида объекта авторского права к проведению экспертизы помимо специалистов по исследованию объектов интеллектуальной собственности

могут быть привлечены специалисты в области почерковедения, автороведения, компьютерно-технической экспертизы, искусствоведения, технического исследования документов и др.

В настоящее время во всех экспертных учреждениях Министерства юстиции Украины созданы подразделения по исследованию объектов интеллектуальной собственности, в которых работают специалисты, имеющие, кроме базового высшего образования, высшее образование по специальности «Интеллектуальная собственность». Во избежание экспертных ошибок и различной оценки выявленных в процессе исследования признаков совместными усилиями судебных экспертов экспертных учреждений Министерства юстиции Украины по исследованию объектов интеллектуальной собственности разрабатывается комплекс унифицированных методик по исследованию объектов интеллектуальной собственности.

Список использованной литературы

1. Прахов Б.Г. Интеллектуальная собственность: Слов.-справ. — К.: Вища шк., 1999. — С. 8.
2. Матвеев Ю.Г. Международная охрана авторских прав. — М., 1987. — С. 137—139.
3. Конституция Украины: Принята на пятой сессии Верховной Рады Украины 28 июня 1996 г. // Ведомости Верховной Рады Украины. — 1996. — № 30. — Ст. 141. — С. 390.
4. О внесении изменений в Закон Украины «Об авторском праве и смежных правах»: Закон Украины от 11.07.2001 № 2627-III // Ведомости Верховной Рады Украины. — 2001. — № 43. — Ст. 214. — С. 874—896.
5. Ларичев В.Д., Трунцевский Ю.В. Защита авторского и смежных прав в аудиовизуальной сфере: уголовно-правовой и криминалистический аспекты. — М.: Дело, 2004.
6. Методичні рекомендації щодо попередження та розкриття посягань на права інтелектуальної власності. — К.: МВДУ, 2001. — 29 с.
7. Основы расследования преступлений против авторских и смежных прав / Под ред. В.Н. Исаенко. — М.: Экзамен, 2002.
8. Нарушение авторских, смежных, изобретательских и патентных прав: Науч.-практ. пособие. — М.: Приор, 2002.

УДК 343.982.34 : 661.8'035

Ю.Й. Демидюк, начальник Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України у Волинській області

В.В. Шевчук, старший експерт Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України у Волинській області

МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПЛІВОК ЙОДИДУ СВИНЦЮ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ ПОТОЖИРОВИХ НАШАРУВАНЬ НА ПОВЕРХНЯХ З ВИСОКОЮ АДСОРБЦІЄЮ

Продемонстровано результати дослідження методу вакуумного напилення двошарової плівки срібло-йодиду свинцю для виявлення слідів пальців рук на поверхнях з високою адсорбцією з метою можливого застосування в практичній діяльності експертних підрозділів.

Ключові слова: вакуумне напилення, адсорбція, потожирові сліди, папілярні лінії, випаровування речовини.

Сліди людини займають особливе місце в криміналістиці, оскільки в результаті вивчення їх відкривається найкоротший шлях до встановлення особи, яка скоїла злочин.

До слідів людини можна віднести сліди папілярних ліній, наявних на пальцях рук, долонях і підшвах ніг; сліди зубів, сліди інших частин тіла (губ, вух, лоба і т. д.), сліди взуття, одягу, рукавичок; сліди крові, сперми, поту, слини, вагінальних виділень, сечі, калу, волосся; запахові сліди та ін. Особливе місце серед можливих слідів людини займають сліди пальців рук, оскільки в багатьох випадках саме вони дають змогу ідентифікувати особу.

Сліди пальців рук і долонь можуть бути виявлені та використані під час розслідування найрізноманітніших видів злочинів: проти життя і здоров'я, волі, гідності, статевої недоторканності; у сферах власності, економічної діяльності, комп'ютерної інформації; проти суспільної безпеки й безпеки держави та ін.

Пошук слідів пальців рук проводиться в ході огляду місця події або під час огляду предметів та документів безпосередньо на місці ведення слідства. Крім того, практикам відомий ряд випадків виявлення слідів рук під час інших слідчих дій. Доволі часто задачу виявлення слідів рук ставить слідчий при призначенні експертизи або експерт виявляє сліди за своєю ініціативою. Пошук слідів рук та долонь займає важливе місце при проведенні огляду місця пригоди. Пояснюється це тим, що виявлення таких слідів безперечно свідчить про факт перебування певної особи на місці злочину чи події.

Пошук слідів рук здебільшого проводять спеціалісти, які є співробітниками експертно-криміналістичних підрозділів МВС України.

Методи виявлення та закріплення (фіксація) слідів пальців рук і долонь базуються на фізико-хімічних властивостях самого сліду та властивостях поверхні, де цей слід залишено. Нині існує низка методів виявлення слідів рук людини, проте кожен метод має як свої переваги, так і недоліки. Тобто, вибір конкретного методу зумовлений обставинами, що склалися на момент виявлення сліду. Відповідно, пошук нових методів виявлення слідів рук людини є і надалі актуальним, оскільки в окремих випадках існуючі методи недостатньо ефективні.

Відомо, що піт людини містить 98,5 — 99,5 % води та 0,5 — 1,5 % твердих субстанцій. До цих речовин належать неорганічні речовини, головним чином, кухонна сіль, яка складає приблизно одну третину; дві третини складають органічні речовини, такі як сечовина, мурашина кислота, оцтова кислота, масляна кислота. Крім того, піт містить невелику кількість білків та жирів. Відомо 24 види амінокислот у потожировій речовині людини, набір їх та співвідношення для кожної людини індивідуальні.

Фахівцями відділення експертизи матеріалів, речовин і виробів та медико-біологічної експертизи НДЕКЦ при УМВС України у Волинській області проведено експериментальні дослідження за методом вакуумного напылення сплавів металів для виявлення слідів рук на поверхнях з високою адсорбцією. Метод полягає у використанні різниці фізико-хімічних властивостей ділянок поверхонь слідоутворення, де є потожирові нашарування, та тих ділянок, де їх немає, при взаємодії з молекулами металів у вакуумі. Під час проведення експериментів із застосуванням сплаву Zn-Cd-Sb-Cu у вакуумі при 10^5 Па були виявлені придатні для ідентифікації сліди пальців рук 3- та 5-місячної давності, залишені на стандартних аркушах «ксероксного» паперу.

В якості вакуумної установки використовувався ВУП-5М. Принцип дії установки при виявленні слідів зводиться до магнетронного випаровування металу у вакуумній камері при 10^{-4} — 10^{-5} Па. Молекули металів, що розлітаються прямолінійно в усі сторони, конденсуються на досліджуваних об'єктах [1].

Для дослідження об'єкти готували наступним чином:

- частини аркушів паперу з потожировими слідами папілярних ліній вирізали у формі квадратів зі стороною 4 — 5 см, виключаючи при цьому контакт рук та інструментів з досліджуваною поверхнею;
- закріплювали досліджуваний зразок на предметному столику вакуумної установки за допомогою зажимів, які містяться на столику;
- встановлювали столик у вакуумну камеру;
- об'єкти дослідження розміщували у вакуумній камері на відстані 7 — 10 см від випаровувача (циліндра зі сплаву Zn-Cd-Sb-Cu);
- циліндр зі сплаву Zn-Cd-Sb-Cu закріплювали у вакуумній камері;
- орієнтували площину предметного столика із закріпленою досліджуваною поверхнею під відповідним кутом до площини циліндра зі сплаву Zn-Cd-Sb-Cu.

Кут нахилу об'єкта вибирали залежно від структури поверхні слідоносія. При «грубій» поверхні кут нахилу близько 45° , при більш «гладкій» — 15 — 20° . Кут нахилу визначали експериментально і для випадку досліджень «ксероксного» паперу — оптимальним виявився кут 17° .

Для виявлення слідів папілярних ліній використовували сплав металів: Zn — 73 %, Cd — 12,5; Sb — 9; Cu — 5,5 %. Даний сплав готували в муфельній печі шляхом сплавлювання металів при температурі 1150 °C протягом 10 хв у формі циліндра діаметром 25 мм і заввишки 2 мм.

Час виявлення слідів папілярних ліній залежить від відстані між випаровуванням сплаву й об'єктом і складається з наступних операцій:

- розігрівання дифузійного насосу — 20 — 25 хв;
- встановлення попереднього вакууму — 20 хв;
- досягнення глибокого вакууму — 20 — 25 хв.

Поверхня паперу вкривалася шаром випаровуваної речовини.

Місця поверхні, що контактували з потожировою речовиною папілярних ліній, лишаються вільними від металу. Даний спосіб виявлення слідів за своєю природою фізичний, оснований на адсорбції випаровуваного металу папером чи іншою поверхнею з високими адсорбційними властивостями [2].

Серед недоліків методу слід зазначити значну вартість, затрати часу на дослідження, можливість досліджувати поверхні, площа яких визначається розмірами вакуумної камери, необхідність лабораторних умов, складність використовуваних приладів, пошкодження об'єкта дослідження. Істотним недоліком цього методу є використання для напилення цинку Zn, оскільки він, проникаючи в робочу частину використовуваного при дослідженнях приладу ВУП-5М, забруднює його. Даний факт вносить істотні обмеження щодо застосування сплаву Zn-Cd-Sb-Cu для виявлення потожирових нашарувань, бо вимагає регулярного чищення приладу, скорочує час його експлуатації та значно підвищує собівартість досліджень. Це призводить до складності застосування методу вакуумного напилення з використанням сплаву Zn-Cd-Sb-Cu у практичній діяльності експертних установ.

Проведено дослідження, спрямовані на пристосування розглянутого методу для практичної діяльності експертних підрозділів. З цією метою спробували замінити сплав Zn-Cd-Sb-Cu на йодид свинцю PbI_2 . При дослідженнях використовували ВУП-5М за тих самих умов роботи приладу, що описані вище. При експериментальних напиленнях використовували сліди пальців рук, залишені на «ксероксному» папері 3- та 5-місячної давності. По закінченні експериментів придатних для ідентифікації слідів пальців рук було близько 11 % від загальної кількості, що піддавалися вакуумному напиленню йодидом свинцю PbI_2 .

Аналіз результатів застосування сплаву Zn-Cd-Sb-Cu та йодиду свинцю для виявлення потожирових нашарувань на поверхнях з високою адсорбцією показує, що застосування сплаву Zn-Cd-Sb-Cu дає кращий результат порівняно із застосуванням йодиду свинцю. Проте слід зазначити, що виявлені потожирові нашарування є придатними для експертного дослідження в разі можливості візуально розрізнити папілярні лінії (порожекційні ознаки недостатньо проявляються як під час застосування сплаву Zn-Cd-Sb-Cu, так і йодиду свинцю [3].

Факт значно нижчої ефективності застосування йодиду свинцю при виявленні придатних для ідентифікації потожирових нашарувань пояснюється його властивостями. Йодид свинцю має світло-жовтий (лимонний колір) і, відповідно, на білій поверхні паперу тонка плівка, утворена цією сполукою, характеризується низькою контрастністю. Провівши детальний аналіз здобутих результатів

експериментів при вакуумному напиленні плівки йодиду свинцю, дістаємося висновку, що низький відсоток придатних для експертного дослідження слідів пальців рук пов'язаний з низькою контрастністю отриманих зображень. Проблему низької контрастності при застосуванні йодиду свинцю для виявлення потожирових нашарувань на поверхнях з високою адсорбцією можливо розв'язати напиленням двошарової плівки.

Аналіз властивостей йодиду свинцю дає змогу припустити, що ефективним при напиленні може виявитися використання в якості нижнього шару срібла. Для подальших експериментів вирішено перевірити придатність використання під час виявлення потожирових нашарувань на поверхнях з високою адсорбцією двошарової плівки: срібло Ag — нижній шар, йодид свинцю PbI_2 — верхній шар.

Застосування двошарової плівки — срібло-йодид свинцю ($Ag-PbI_2$) — має перспективу отримання стійкого результату виявлення слідів пальців рук на поверхнях з високою адсорбцією.

Результати дослідження дають підставу прогнозувати отримання високих результатів при виявленні слідів пальців рук на поверхнях з високою адсорбцією завдяки вдосконаленню цього метода. Такі експерименти планується провести на базі кафедри «Матеріалознавства та ОМТ» Луцького державного технічного університету спільно з науковими працівниками цього вищого навчального закладу.

Список використаної літератури

1. Сивуха Д.В. Термодинамика и молекулярная физика. — М.: Наука, 1975. — 296 с.

2. Барышев А.М. Выявление «старых» следов папиллярных узоров на бумаге // Экспертная практика. — 1977. — №9. — С. 111—112.

3. Грановский Г.Л. Основы трасологии. — М.: ВНИИ МВД СССР, 1974. — 240 с.

УДК 615.212.7

О.В. Артамонова, кандидат медицинских наук,
научный сотрудник Института медицины труда
Академии медицинских наук Украины

АДДИКТИВНЫЕ СВОЙСТВА ТРАМАДОЛА

Описаны свойства трамадола как синтетического опиоидного анальгетика центрального действия. Продемонстрирован механизм его действия. Поднята проблема немедицинского использования. Описаны соматовегетативные проявления синдрома отмены.

Ключевые слова: опиоидный механизм, субпопуляции, супраспинальная анальгезия, лиганды, викарная наркотизация.

Современные наркотические анальгетики делятся на три группы:

- а) природные алкалоиды — морфин и кодеин, содержащиеся в снотворном маке;
- б) полусинтетические соединения, полученные химическим видоизменением молекулы морфина (этилморфин и др.);
- в) соединения, полученные в результате химического синтеза и не имеющие аналогов в природе (например, трамадол, промедол, фентанил, пентазоцин, налбуфин, буторфанол).

Большинство синтетических препаратов получено по принципу модификации молекулы морфина.

На ранних стадиях изучения трамалгина был установлен опиоидный механизм его анальгетического действия. Тогда препарат отнесли к ряду наркотических анальгетиков. По принятой в настоящее время классификации трамалгин относится не к наркотическим, а к сильнодействующим лекарственным средствам. Каковы результаты принятого решения?

Трамадола гидрохлорид (трамал, традол и др.) представляет собой синтетический опиоидный анальгетик центрального действия, молекула которого имеет определенное сходство с молекулой морфина и обладает структурными элементами для связи с опиатными рецепторами [1]. В настоящее время установлено, что опиатные рецепторы существуют в виде нескольких субпопуляций: m, c, d, s, имеющих различную функциональную значимость. Полагают, что m-рецепторы определяют супраспинальную анальгезию, эйфорию, ухудшение процессов обучения и памяти, угнетение дыхания и физическую зависимость. Трамадол является агонистом опиатных m-рецепторов со средней степенью сродства к ним, что определяет его умеренный анальгетический потенциал: от 1/5 до 1/10 потенциала морфина по данным разных исследователей.

Связывание наркотических анальгетиков с опиатными рецепторами обусловлено тем, что определенная часть молекулы всех наркотических анальгетиков имеет структурное и конформационное сходство с частью молекул (тирозиновым остатком) энкефалинов и эндорфинов. У природных опиатных нейропептидов конформационная структура молекулы строго определена четвертичной структурой белка, поэтому различные нейропептиды воздействуют только на те опиатные

рецепторы, с которыми они имеют конформационное сходство. У наркотических анальгетиков молекула имеет значительные расхождения в расстояниях между активными центрами и конформационной структурой в сравнении с опиатными рецепторами. Это объясняет факт, что наркотические анальгетики действуют в гораздо более высоких дозах (по сравнению с эндогенными опиатными пептидами), а также их неспецифичность действия (один и тот же наркотический анальгетик воздействует на различные субпопуляции опиатных рецепторов).

В фармакологическом аспекте все многообразие лигандов опиатных рецепторов можно разделить на три группы:

- агонисты (морфин, метадон, героин, фентанил, промедол и др.);
- агонисты-антагонисты (бупренорфин, буторфанол, циклазоцин, налорфин, пентазоцин, трамал);
- антагонисты (налоксон, налтрексон, налмефен).

Трамадол при приеме внутрь характеризуется высокой биодоступностью. Коэффициент его биоусвояемости при пероральном применении составляет 0,7 по отношению к подкожному способу введения. Это высокий показатель по сравнению с другими опиоидами: для морфина он составляет 0,1, для кодеина и пентазоцина — 0,2. При приеме внутрь трамадол быстро и почти полностью (90 %) абсорбируется с достижением максимальной концентрации в крови через 2 ч после приема капсул.

Трамадол применяют при сильных острых и хронических болях: например, в послеоперационном периоде, при травмах, у онкологических больных, а также перед операциями. Взрослым и детям старше 14-ти лет вводят внутривенно (медленно капельно) по 50—100 мг (1—2 ампулы), до 400 мг (0,4 г) в сутки. В такой же дозе вводят внутримышечно или подкожно. Внутрь назначают (с небольшим количеством жидкости) в капсулах по 50 мг — до 8 капсул (0,4 г) в сутки или в виде капель — по 20 капель (содержат 50 мг трамадола) на прием в небольшом количестве воды до 8 раз в сутки. Назначают трамадол в виде ректальных (для введения в прямую кишку) свечей, содержащих по 0,1 г (100 мг), по 1 свече до 4 раз в сутки. В этих дозах трамадол может изредка вызывать эйфорию, а кроме того, физическую или психологическую зависимость.

Однако формально трамадол теперь отнесен к средствам ненаркотического ряда. Поэтому активно используется с целью купирования болевого синдрома в наркологической практике [2]. По данным Научного центра психического здоровья РАМН, наиболее эффективными средствами купирования опиоидного абстинентного синдрома являются клонидин (клофелин) — агонист альфа-адренорецепторов ЦНС, тиаприд (тиапридал) — атипичный нейролептик из группы замещенных бензаминов и трамал (трамадола гидрохлорид) — обезболивающее средство центрального действия. Комплексное применение данных препаратов позволяет наиболее эффективно купировать основные проявления абстинентного синдрома.

Следует отметить, что, находясь в стационаре, больные опиоманией не только охотно принимают трамадол, но и активно побуждают врача к его назначению, как правило, мотивируя просьбу сильными болевыми ощущениями [3, 4]. У лиц, зависимых от опиатов кустарного изготовления, зависимость от трамадола формируется через этап заместительной наркотизации трамаделом. Сначала целью употребления является облегчение синдрома отмены опиоидов, затем формируется викарная наркотизация, наконец, больные приходят к приему

трамадола как основного психоактивного вещества, вызывающего эйфорию. С целью достижения эйфории больные обычно употребляют за один прием от 2 до 10 капсул трамадола (по 0,05). При этом суточная доза может достигать 18—20 капсул.

При невозможности употребить трамадол больные отмечают психический дискомфорт, пониженное настроение, чувство внутреннего напряжения, беспокойство, раздражительность, конфликтность, агрессивное поведение. При систематическом злоупотреблении трамадалом в течение трех-четырех месяцев формируется типичный синдром отмены. Основные его признаки: потливость, озноб, ощущение «мурашек, бегающих по коже», умеренная тахикардия (частота сердечных сокращений до 90 в минуту), тремор пальцев рук, общее недомогание, «мышечный дискомфорт», неспособность найти удобную позу. Отмечаются расстройства сна. При употреблении трамадола наблюдается типичный для всех наркоманий регресс личности, известный в литературе под названием синдрома Бройтигама. Несмотря на то, что скорость развития и интенсивность соматовегетативных проявлений синдрома отмены у лиц, употреблявших трамадол, объективно ниже, чем у больных, употреблявших кустарно изготовленные препараты опия, при эквивалентности доз и сопоставимости стажа наркотизации длительность и субъективная тяжесть состояния отмены трамадола больше, чем при состоянии отмены других опиоидов.

Проблема с потреблением молодежью «лошадиных доз» трамалгина, к сожалению, актуальна. Интернет пестрит объявлениями типа: «Куплю трамадол без рецепта, большими партиями (1000—3000 пачек в неделю) в Киеве по низкой цене. Пишите на мыло». Реальная численность больных наркоманиями в Украине значительно превышает количество больных, состоящих на учете, и составляет по одним экспертным оценкам примерно 260 тыс., по другим — 500 тыс. человек [5]. В урбанизированных областях Восточной Украины «натуральные продукты» вроде марихуаны или маковой соломки уже вышли из моды. Популярность преимущественно среди молодежи, приобрело употребление разного рода «колес» (таблеток). «Хитами» среди наркоманов Харькова, Донецка, Запорожья и Кривого Рога стали препараты, содержащие трамадола гидрохлорид.

Любители получить наркотический кайф не подозревают, что их ожидает в будущем: в каждом случае индивидуально, но в среднем месяц регулярного потребления трамалгина ведет к привыканию и зависимости от этого препарата. Необратимые процессы в организме могут начать развиваться даже с первой завышенной дозы. Уже через месяц заболевание может проявляться в виде судорожных приступов, припадков, потери сознания, непроизвольного мочеиспускания, заглывания языка, то есть синдромов, подобных эпилепсии. Весь этот набор симптомов может проявиться не сразу, а даже через несколько месяцев после прекращения приема трамалгина.

Побочные эффекты трамадола аналогичны производным опиума: тошнота, вялость, головокружение, дрожь, обильная потливость, сонливость и сухость во рту. Возможны также рвота, головная боль, сыпь, судороги, беспокойство, повышение артериального давления и тахикардия.

Крупнейшим производителем трамалгина в твердых лекарственных формах в Украине является горловский «Стирол» — 77 % продаж. Трамадол выпускается еще фармацевтической фирмой «Здоровье» в Харькове и Киевским витаминным заводом

В продаже встречаются и импортные препараты, например, трамадол "Slovakofarma", трамол производства индийской фирмы «Брахма Драг Пвт Лтд». В России разрешены к клиническому применению таблетки продленного действия трамал-ретард и трамундин.

Из изложенного выше понятно почему экспертные службы МВД постоянно сталкиваются с проблемой немедицинского применения трамадола. Возможно, им в работе помогут методические рекомендации по исследованию наркотических средств с предварительной пробоподготовкой методом твердофазной экстракции [6], в которых в качестве объектов исследования использовались различные формы трамала, содержащие сильнодействующее вещество трамадол (капсулы, ампулы). Необходимость в совершенствовании химико-токсикологического анализа трамадола в моче на основе метода тонкослойной хроматографии (ТСХ) возникла также у медиков из потребностей практики в связи с участвовавшими случаями использования трамадола наркоманами [7].

Список использованной литературы

1. Katz W.A. Pharmacology and clinical experience with tramadol in osteoarthritis // *Drugs*. — 1996. — 52 (Suppl. 3). — P. 39—47.
2. Пятницкая И. Н. Клиническая наркология. — Л.: Медицина, 1975. — 333 с.
3. Линский И. В., Кузьминов В. Н. Трамадол и синдром отмены опиоидов // *Укр. вісн. психоневрології*. — X., 2001. — Т. 9, вип. 1. — С. 40—42.
4. Моніторинг режиму контролю трамадолу та проблеми його немедицинного вживання хворими на наркоманію і токсикоманію / В. Шаповалов, В. Шаповалова, В. Кузьмінов та ін. // *Ліки України*. — К., 2000. — № 11. — С. 18—19
5. Кузьминов В. Н., Абросимов А. С. Наркомании, токсикомании: фармакотерапия наркологических заболеваний // *Лекарственные средства в наркопсихофармакологии* / Под ред. В. А. Шаповаловой, В. В. Шаповалова. — Харьков: Прапор, 2002. — С. 68—107.
6. Исследование наркотических средств с предварительной пробоподготовкой методом твердофазной экстракции: Метод. рекомендации ПККН МЗ РФ от 25.08.95 № 40.
7. Залесова А. А., Катаев С. С., Курдина Л. И. К обнаружению трамадола в моче на основе метода тонкослойной хроматографии // *Вопр. наркологии*. — 1998. — №2. — С. 53—56.

ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕРЕДОВОГО ДОСВІДУ ЕКСПЕРТНОЇ ПРАКТИКИ

УДК 343.148 : 662.2 (410 + 492)

Ю.М. Остапюк, *головний спеціаліст
Державного науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України*

ЕКСПЕРТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗКРИТТЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ЗДІЙСНЕНИХ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ВИБУХОВИХ РЕЧОВИН (досвід роботи Dstl Міністерства оборони Великої Британії та Нідерландського криміналістичного інституту)

Злочини, в ході здійснення яких використовують вибухові речовини, існують з того часу, як було винайдено порох — першу вибухову речовину. В Європі димний порох з'явився близько 1300 р., і незабаром з його допомогою було здійснено вбивство. Вибухові речовини з часу їх появи використовували як компонент для зняття злочину в політичних вбивствах, актах особистої помсти, вбивства з метою збагачення тощо. озброєність злочинних елементів вибуховими речовинами та пристроями стала одним із чинників, що спричиняють суттєвий вплив на загальний стан криміногенної ситуації. Нині використання різного виду вибухових пристроїв як зняття здійснення злочину набуває тенденції до зростання, особливо з огляду на прояви терористичної спрямованості.

У вересні 2003 р. на базі Науково-технологічної лабораторії (Defence science and technology laboratory — Dstl) Міністерства оборони Великої Британії відбувся Міжнародний семінар з дослідження вибухових речовин як судових доказів. Безпосередня організація роботи семінару здійснювалася фахівцями Судової лабораторії з дослідження вибухових речовин Dstl. До участі було запрошено 75 співробітників експертних підрозділів та науково-дослідних установ 20 країн світу.

На засіданнях Міжнародного семінару було розглянуто питання щодо можливостей новітніх способів, засобів та методів боротьби із сучасними формами злочинності, насамперед тероризмом, експертного забезпечення розкриття та розслідування злочинів, здійснених із застосуванням вибухових речовин та вибухових пристроїв, у тому числі проблеми застосування сучасних аналітичних методів та засобів

дослідження вибухових речовин, підходи до огляду місця події за фактом вибуху. Висвітлено теоретичні і практичні питання стосовно тактики та технології, що застосовують під час проведення невідкладних дій з метою знешкодження вибухових пристроїв та речовин.

Доповіді, що заслуговувалися та обговорювалися під час проведення зібрань, висвітлювали широкий діапазон питань, що стосуються експертних досліджень вибухових пристроїв, обставин і механізму вибухів, вибухових речовин та продуктів вибухового перетворення.

Відбувся плідний обмін досвідом організації роботи на місцях здійснення вибухів, що спричиняють значні руйнування та призводять до великої кількості людських жертв. Детально розглянуто дії спеціальних підрозділів і фахівців на прикладах пожежі на фабриці з виготовлення піротехнічних засобів у Нідерландах (2000 р.), терористичного акту на о. Балі (2002 р.), вибухів у Великій Британії та США (1999 — 2003 рр.).

Висвітлено практичну необхідність створення баз даних вибухових пристроїв та обставин вибухів. Наведено приклади ефективності функціонування подібної бази в структурі Федерального бюро розслідувань США.

Фахівці Судової лабораторії з дослідження вибухових речовин доповіли про організацію огляду місця події за фактом вибуху у Великій Британії, концепцію виявлення, фіксації та вилучення комплексу речових доказів, подальше експертне дослідження яких у лабораторних умовах із застосуванням сучасного аналітичного обладнання дає змогу відтворити обставини події й отримати необхідну доказову інформацію про склад злочину.

Цікавою виявилася інформація щодо комплексності досліджень речових доказів, вилучених за фактом вибуху, що передбачає виконання не тільки вибухотехнічної експертизи й експертизи вибухових речовин і продуктів вибуху, а й обов'язкового проведення дактилоскопічних досліджень та досліджень методом ДНК-аналізу.

Експериментальні дослідження, проведені фахівцями Судової лабораторії з дослідження вибухових речовин, доводять можливість виявлення на вибуховому пристрої слідів пальців рук, що є придатними для ідентифікації, а також вилучення ДНК-профілю, що дає змогу проводити ідентифікацію особи.

Окрему увагу приділено виявленню латентних слідів рук за допомогою методу, що заснований на використанні ефірів ціаноакрилової кислоти. Перевагою даного методу виявлення слідів є можливість подальшої роботи зі слідами: наступні обробки іншими реактивами з метою поліпшення якості слідів, малопродатних для ідентифікації. Необхідно зазначити, що рельєфні полімерні сліди залишаються на об'єкті, що дає змогу їхнього багаторазового копіювання. Той самий відбиток може оброблятися за допомогою дактилоскопічного порошку сотні разів. Проаналізувавши властивості речовини сліду, можна дійти висновку, що за умови їх механічного збереження і незначного запилення латентні сліди рук при відповідному зволоженні будуть придатними для виявлення фізичними та фізико-хімічними методами фактично необмежений проміжок часу. Вони добре закріплюються за допомогою пари на поверхні та не стираються з часом. Крім того, за допомогою цього методу можна виявити більше латентних відбитків порівняно з іншими методами.

Фахівцями-криміналістами було наголошено, що нині найперспективнішим методом дослідження субстанції слідів пальців рук (потожирових відкладень, що

можуть містити в собі епітеліальні частинки або їх фрагменти) є метод ДНК-аналізу. ДНК-профілювання стало важливим інструментом для ідентифікації особи за слідами біологічного походження, вилученими під час проведення огляду місця події за фактом вибуху, особливо у випадках виявлення та вилучення вибухового пристрою. Інформативність молекулярно-генетичних методів дослідження дуже значна завдяки тому, що високий поліморфізм послідовностей ДНК робить її необмеженим джерелом ідентифікаційних ознак. Ідентифікація особи злочинця методом ДНК-аналізу є послідовним і досить складним процесом, виконання якого потребує дотримання певних умов не тільки під час дослідження відповідних об'єктів у лабораторії, а й ретельного захисту речовини біологічного походження в ідентифікаційний період від впливу різноманітних чинників, що можуть спричинити зміни вже на етапі проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів.

Таким чином, найактуальнішим проблемним питанням організації експертного забезпечення розкриття та розслідування злочинів, здійснених із застосуванням вибухових речовин, є організація роботи відповідних фахівців, спрямованої на виявлення, фіксацію, вилучення і зберігання речових доказів. Слід зазначити, що найбільша увага приділяється забезпеченню збереження продуктів вибуху та слідів людини, а також дотриманню вимог щодо уникнення випадків забруднення вилучених речових доказів. Розробляються схеми персоналізованого доступу фахівців на територію місця огляду події, яке розбивають на відповідні зони, інструкції щодо пакування речових доказів, алгоритми поводження з ними в лабораторіях, що включають небажаний вплив сторонніх чинників.

Для впровадження в практичну діяльність експертної служби МВС України передового світового досвіду з розроблення механізму залучення до оглядів місць подій за фактами вибуху спеціалістів у галузях дактилоскопії та ДНК-аналізу з метою отримання необхідної доказової інформації про особу злочинця є перспективним проведення полігонних випробувань за участю відповідних фахівців. Ці випробування мають бути спрямовані на вивчення можливостей виявлення, фіксації, вилучення та подальшого експертного дослідження слідів пальців рук та біологічних слідів людини під час огляду місця події за фактом вибуху.

Науковий пошук у зазначених галузях знань спрямований на розроблення та вдосконалення технічних засобів виявлення, фіксації та вилучення залишків вибухового пристрою, слідів вибухових речовин, продуктів вибуху та слідів людини на місці вибуху.

Окрему увагу на семінарі було приділено проведенню дослідження із застосуванням растрової електронної мікроскопії (РЕМ) у комплексі з електронним мікроаналізом. Цей метод спрямований на виявлення неорганічних компонентів, притаманних продуктам вибухового перетворення піротехнічних, окремих ініціюючих і вибухових речовин на руках та одязі особи, яка підозрюється у злочинному застосуванні вибухівки, а також у випадках вивчення пошкоджень уражених об'єктів з метою встановлення їх належності до вибухових за наявності елементів, характерних для продуктів вибухового перетворення. Цей підхід дає змогу проводити візуальне спостереження мікрочастинок продуктів вибуху (1 — 2 мкм) з визначенням їхнього елементного складу.

Як найефективніший метод дослідження органічної частини продуктів вибуху вибухових речовин металюї дії розглядався метод високоефективної рідинної хроматографії з мас-селективним детектуванням. Дослідженню в цьому випадку

ідлягають ацетонітрильні змиви з досліджуваних об'єктів (екстрагування проводиться за допомогою ультразвукової бані). Розглядалася можливість встановлення залежності вмісту нітроглицерину (компоненту двохосновних порохів) від виду застосованого пороху, а також давності виготовлення порохів за кількісним вмістом різних продуктів окислення дифеніламіну — стабілізатора нітроцелюлозних порохів. Давність виготовлення пороху може бути ідентифікуючою ознакою при порівняльному дослідженні.

За результатами семінару ухвалено рішення про створення міжнародної робочої групи з дослідження вибухових речовин, до складу якої входитимуть провідні експертні та науково-дослідні лабораторії країн світу. Функціонування групи передбачатиме проведення науково-дослідних робіт з актуальних питань експертних досліджень за фактами вибухів, створення загальносвітової комп'ютерної довідкової бази даних боєприпасів, вибухових пристроїв, вибухових речовин, а також розробку та використання єдиної технічної термінології, дотримання загальної форми обміну інформацією.

У квітні 2004 р. в Королівстві Нідерландів відбулася Перша установча конференція з проблем судових розслідувань вибухів, організована фахівцями Нідерландського криміналістичного інституту. В роботі конференції взяли участь 58 працівників експертних підрозділів та науково-дослідних установ 30 країн світу (в тому числі 2 працівники Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України).

Перспективнішим напрямом співпраці з актуальних проблем, що потребують негайного вивчення, доповідачі вважали підтвердження якості досліджень, які проводяться в експертній установі і в подальшому зумовлюють доказову значимість висновку експерта в суді. Також передбачено проведення сертифікації лабораторії на міжнародному рівні за системою 17025 ENISO/IEC.

Існує зацікавленість фахівців у розробці та стандартизації загальноєвропейських вимог до організації функціонування лабораторій з судового дослідження обставин вибуху та вибухових речовин у будь-яких науково-дослідних або експертних підрозділах. Крім того, як один із напрямів вирішення проблеми забезпечення якості експертних досліджень речових доказів, запропоновано використати та запровадити позитивний досвід Науково-технологічної лабораторії оборони Великої Британії, Судова лабораторія з дослідження вибухових речовин якої на даний час загальновізнана як найкраща у світі. В цій лабораторії створено підрозділ з контролю якості, фахівці якого — офіцери з якості — систематично проводять лабораторні випробування на власному аналітичному обладнанні, спрямовані на постійне вивчення стану дотримання вимог розроблених та впроваджених в практичну діяльність нормативних документів із забезпечення чистоти і достовірності проведення експертиз. Зазначений контроль є суттєвим підґрунтям забезпечення правової реалізації висновку експерта в суді.

Низка доповідей була присвячена розкриттю можливостей застосування сучасного аналітичного обладнання для дослідження вибухових речовин. Наводилися приклади адаптації умов виконання приладових аналізів до комплексних криміналістичних методик дослідження. Варто зазначити, що фахівці вивчали можливості дослідження незмінених однокомпонентних форм вибухових речовин з використанням, насамперед, можливостей рідинного хроматографу з мас-елективним детектуванням та ізотопного аналізу в мас-спектроскопії.

За результатами конференції ухвалено рішення про створення в межах міжнародної криміналістичної мережі з розслідування вибухів (FINEX) робочих груп, спрямованих на розвиток та впровадження до практичної діяльності експертних підрозділів сучасних технічних інноваційних технологій, що визначено необхідністю розвитку криміналістичних методів і техніки, постійного обміну інформацією та забезпечення дієвого спілкування судових експертів. Структура Робочих груп FINEX потребує чіткого розмежування їхніх ролей та розподілення дій, зумовленого участю експертів — фахівців у різних галузях знань. Таким чином, учасниками конференції попередньо запропоновано створення п'яти робочих груп, а саме:

1. Робоча група з організації забезпечення якості досліджень та професійної кваліфікації судових експертів з дослідження вибухів.
2. Робоча група з вивчення загальних методологічних і тактичних підходів до організації огляду місця події за фактом вибуху, розробки концепції виявлення, фіксації та вилучення комплексу речових доказів.
3. Робоча група з дослідження вибухових речовин, розвитку і впровадження сучасної криміналістичної техніки та аналітичного обладнання.
4. Робоча група з створення загальносвітової комп'ютерної довідкової бази даних боєприпасів, вибухових пристроїв та вибухових речовин.
5. Робоча група з надання допомоги судовим експертам у галузі дослідження вибухів і забезпечення взаємодії експертних підрозділів.

До ініціативної групи увійшли фахівці із Судової лабораторії з дослідження вибухових речовин Великої Британії та Нідерландського криміналістичного інституту.

Нині вважається актуальним продовження співпраці з європейськими науково-дослідними експертно-криміналістичними установами з питань обміну інформацією щодо пошуку, вилучення та збереження продуктів вибуху, експертних досліджень вибухових пристроїв, обставин і механізму вибухів, вибухових речовин та продуктів вибухового перетворення. Працівники ДНДЕКЦ МВС України мають на меті й надалі брати активну участь у діяльності міжнародної криміналістичної мережі розслідування вибухів (FINEX), зокрема — у робочій групі з дослідження вибухових речовин, розвитку та впровадження сучасної криміналістичної техніки й аналітичного обладнання.

ДК 621.397.4 : 343.982.323 (477.46)

С.Б. Афанасенко, начальник Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України в Черкаській області

С.Л. Чигирик, начальник відділення Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України в Черкаській області

ВИКОРИСТАННЯ ВІДЕОТЕК ДЛЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ТА РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИНІВ

(досвід НДЕКЦ при УМВС України в Черкаській області)

Ведення відеотек в експертних підрозділах МВС України здійснюють у відповідності до пп. 11—13 ст. 11 Закону України «Про міліцію» та розд. VI «Настанови про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України», затвердженої наказом МВС України від 30.08.99 № 682.

Використання органами внутрішніх справ відеотехніки дало можливість не лише фіксувати хід та результати таких слідчих дій, як відтворення та слідчий експеримент, а й широко застосувати її в оперативно-розшукових заходах. Одним із важливих напрямів застосування відеотехніки з метою розкриття та розслідування злочинів є створення та ведення такого криміналістичного обліку як відеотека різних категорій осіб, узятих органами внутрішніх справ на облік.

Раніше працівниками міліції широко застосовувалися фотокартотеки підоблікових осіб. У них містилися фотокартки підоблікових осіб, що, як правило, призначалися для різних документів. На таких фотокартках людина мала офіційний вигляд: охайний одяг (сорочка, краватка, піджак), зачесане волосся тощо.

Упровадження ж відеотеки розширило можливості для впізнання осіб, які вчинили злочини, де потерпілі чи свідки бачили злочинців. По-перше, особи, зафіксовані на відеотехніці, зовні мають вигляд, максимально наближений до повсякденного. По-друге, завдяки відеозапису, особа перебуває у стані динаміки, тобто можливо спостерігати її зріст, статуру, рухи, жестикулювання. Немаловажним вбачається більш точне і повне відображення на відеоплівці кольору волосся, шкіри, інших особливостей зовнішності, голосу, а також наявність і місце розташування особливих прикмет.

Відеотеки набувають все більшого поширення. Наприклад, створена у березні 1993 р., така відеотека функціонує на базі відділення з ЕКЗ Придніпровського РВ УМВС України в Черкаській області. За цей час, завдяки даному криміналістичному обліку, встановлена значна кількість осіб, причетних до вчинення злочинів. Так, лише за 7 місяців 2004 р. встановлено 104 особи, причетні до вчинення злочинів, 13 з яких вчинені раніше. Нині на відеообліку НДЕКЦ перебуває понад 12 тис. осіб.

Про ефективність використання відеотеки експертами НДЕКЦ при УМВС України в Черкаській області красномовно свідчать наступні приклади.

У.С.Б. Афанасенко, С.Л. Чигирик, 2004

16 січня 2004 р. до Соснівського РВ звернувся гр. М., 1954 р.н., із заявою про те, що у нього в тролейбусі на зупинці вул. Бидгощській м. Черкаси було викрадено з кишені брюк гаманець з грошима та документами. Працівники міліції запропонували потерпілому переглянути відеореєстр, після перегляду якого останній впізнав зловмисника, місцевого жителя З., 1951 р. н.

Через три дні до того ж районного відділу звернулася громадянка Я., яка заявила, що стала жертвою пограбування з боку чотирьох невідомих. Зловмисники на вулиці відібрали у неї сумку та золоті прикраси. Перегляд відеореєстру потерпілою дав можливість встановити особи цих чотирьох нападників, жителів обласного центру, та затримати їх.

Того самого дня до міліції звернувся мешканець м. Черкаси, продавець одного з магазинів, гр. П. із заявою про те, що невідомі особи скоїли напад і заволоділи майном магазину. Після перегляду відеозапису осіб, розміщених до відеотеки, потерпілий впізнав одного з нападників, 20-річного гр. С., якого й було затримано.

Використання відеотеки дало змогу встановити особу 16-річного зловмисника, жителя обласного центру, який 13 травня поточного року в районі залізничного вокзалу м. Черкаси на вулиці пограбував місцеву жительку.

Лічені години знадобилися працівникам міліції, щоб, завдяки перегляду потерпілим, жителем м. Черкаси гр. М., відеореєстру, встановити особу 16-річного місцевого жителя, який 4 червня 2004 р. пограбував його в обласному Парку Перемоги. Зловмисника затримано по «гарячих слідах».

Значну допомогу у розкритті злочинів і встановленні осіб, причетних до їх вчинення, надає й використання даних цього криміналістичного обліку через демонстрацію в засобах масової інформації, в тому числі публікації в обласних та місцевих газетах, виступи на телебаченні.

Для ведення відеотеки, в основному, необхідні наступні технічні засоби:

- відеокамера;
- відеомагнітофон;
- телевізор;
- відеокасети.

Кількість відеокасет визначається із: кількості підоблікових осіб, вибраного методу сортування записів та ін. Крім того, необхідно відповідним чином обладнати окреме приміщення чи куточок для проведення відеозапису. Місце зйомки має бути обладнано білим або світло-сірим фоном з ростоміром, на фоні якого і проводиться відеозапис особи, та, по можливості, безтіньовим освітленням, наближеним до освітлення, при якому проводиться портретне фотографування на фотостудіях.

Ведення відеотеки організують в наступний спосіб: ініціатор відеозапису (співробітники карного розшуку, кримінальної міліції в справах неповнолітніх, відділення з оперативного обслуговування ринків, приймальника-розподільника чергової частини, дільничні інспектори міліції тощо) доставляє в НДЕКЦ особу, яка підлягає постановці на відеооблік, встановивши перед цим в обов'язковому порядку повні паспортні відомості (прізвище, ім'я та по батькові, дату і місце народження, місце проживання) та відомості про судимість. Експерт, крім того, перед початком відеозапису з'ясовує дані про наявність у особи особливих прикмет — шрамів, родимих плям, татуювання тощо — та місця їх розташування.

Відеозапис здійснюють в наступній послідовності: спочатку з близької відстані працівник НДЕКЦ записує особу «погрудно» у фас, при цьому особа сама вказує сво

паспортні дані, які чітко та роздільно дублює експерт. Далі записують обидва профілі. Після цього особі пропонують повернутися до камери спиною та повернути голову по черзі праворуч і ліворуч. Потім особу повертають до камери обличчям, а експерт робить «відкат» камери назад і записує особу в повний зріст. Далі крупним планом фіксують на відеоплівку особливі прикмети та місця їх розташування. Відеозапис обов'язково проводять на фоні ростоміра. Під час відеозапису у відеокамері в обов'язковому порядку має бути ввімкнено режим висвітлення дати та часу. Відеозапис однієї особи триває від 1 до 2 хв. У холодну пору року відеозапис осіб здійснюють в головних та без головних уборів. Крім того, в разі потреби, особи можуть фіксуватися в тих чи тих елементах одягу, здійснювати ходу та ін.

Після проведення відеознімання експерт робить відповідний запис у журналі реєстрації. Відеокасети з відеозаписами можна сортувати за різними напрямками: «Підоблікові особи», «Кримінальні особи», «Жінки», «Іноземці». Така систематизація відеотеки вбачається найоптимальнішою, оскільки систематизація за напрямками злочинів себе не виправдала з причини того, що здебільшого злочинці не притримуються однієї певної «спеціалізації», а вчиняють різні категорії злочинів. Систематизація осіб за віком також не дає бажаних результатів, оскільки у кожного з очевидців складається своя суб'єктивна думка про вік злочинця чи правопорушника, і на підставі цього особа, яка вчинила конкретний злочин, може випасти з відеодемонстрації, особливо коли її дійсний вік перебуває близько межі класифікації. Крім того, через деякий час вік записаних осіб змінюється, що в кінцевому випадку обтяжує ведення пошуку.

Для зручності та швидкості перегляду відеотеки, а також для бережливого ставлення до відеотехніки створюють відеокасету за умовною назвою «Відеоряд» чи «Збірний запис», на яку здійснюють перезапис зображення всіх осіб, уміщених до відеотеки. Тривалість запису кожної із таких осіб 3 — 4 с. Як правило, записують фрагмент, де особа вказує свої паспортні дані. При вірогідному впізнанні свідком під час демонстрації відеоряду осіб, відеозаписи яких є у відеотеці, слід переглянути повний запис відповідної касети.

Відеозаписи злочинців, осіб, які підозрюються у вчиненні злочину і перебувають на обліку в органах внутрішніх справ — це один із найперспективніших видів криміналістичного обліку, тому керівництво НДЕКЦ області прийняло рішення за свої кошти придбати та встановити нове відеообладнання в найбільших міськрайвідділах області.

Вбачається, що для більш гнучкої класифікації осіб, уміщених до відеотеки, збереження відеозаписів без втрати їхньої якості та оперативнішого пошуку конкретної особи, яку вміщено до відеотеки, актуальним є застосування цифрової техніки. Тому з II кварталу 2004 р. на базі обласного апарату НДЕКЦ почато дублювання даних відеотек за допомогою комп'ютерного обладнання на CD-диски. Це дасть змогу створити єдину обласну базу даних, здійснювати швидкий пошук осіб, проводити вибірковий пошук та різноманітні класифікації.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

УДК 343.98 : 929 Рудий

В.М. Чисніков, кандидат юридичних наук, доцент
Поліцейського фінансово-правового коледжу, м. Ірпінь

Г.М. РУДИЙ — ПІОНЕР УКРАЇНСЬКОЇ КРИМІНАЛІСТИКИ

На підставі раніше невідомих архівних матеріалів розповідається про українського дореволюційного криміналіста-практика Г.М. Рудого та його новації в галузі вітчизняної криміналістики, зокрема, дактилоскопії й одорології.

Ключові слова: криміналіст-практик, діяльність, розшукова частина (відділення), розслідування, антропометричні дані, дактилоскопія.

Сьогодні вже неможливо уявити історію української, а також і російської криміналістики без Георгія Михайловича Рудого — криміналіста-практика, одного з піонерів застосування науково-технічних засобів у боротьбі зі злочинністю в Російській імперії, родоначальника криміналістично-експертної та кінологічної служб органів внутрішніх справ України. Ще якихось п'ять років тому ім'я цієї людини не було відоме навіть вченим-фахівцям. Тепер, у результаті пошукової роботи в архівах України та Росії, ми маємо можливість розповісти про Г.М. Рудого докладніше [1—5].

Народився Георгій Михайлович у 1863 р. в селянській родині на Подільщині, в селі Терешки Могилівського повіту Київської губернії (нині Барський район Вінницької області). Як свідчать матеріали його особистої справи, у 1883 р. він проживав у м. Бердичеві і «по свідетельствованию признан совершенно неспособным к воинской службе, а потому освобожден навсегда от службы по 23 и 38 ст. л.А : слезная фистула левого глаза и коризный процесс носовых костей» [6, л.1]. У цей час він працював помічником волосного писаря Терешковської волості і, за відгуками начальства, «во все время службы отличался особым трудолюбием, полным знанием своего дела и отличным поведением» [6, л.7].

У липні 1884 р. Г. Рудий призначається волосним писарем Яришевського волосного правління Ямпольського повіту, де прослужив майже чотири роки. За перший рік служби в його атестаціях зазначалося, що він «служит честно и добросовестно» [6, л.14], «исполняет свои обязанности безукоризненно и никаких решительно злоупотреблений по службе не делает» [6, л.12]. У лютому 1888 р. голова Могилівсько-Ямпольського з'їзду мирових посередників у свідоцтві Г. Рудого писав, що той «отличался выдающимися способностями, примерным поведением и вполне добросовестным отношением к своим обязанностям» [6, л.17].

В особистій справі Г. Рудого зберігається цікавий документ, який надає можливість

у В.М. Чисніков, 2004

увявити його зовнішній вигляд за прикметами. У «Відряджувальному свідоцтві», виданому Г. Рудому в 1888 р., значиться:

«... Приметы :

Лет	Двадцать пять
Рост	2 арш. 51/2 верш. (164 см — В.Ч.)
Волосы	Черные
Брови	Черные
Глаза	Пивные
Нос	Широковат
Рот	Умеренный
Подбородок	Бритый
Лицо	Овальное

Особые приметы:

- 1) при мизинном пальце левой руки имеет на ногте рубец от разрыва;
- 2) на левой стороне лица продолговатый малозаметный шрам» [6, л. 5].

У березні 1888 р. Г. Рудий був зарахований по вільному найму на посаду волосного писаря Оксанинської волості Уманського повіту Київської губернії. Через рік він за власним бажанням звільняється і переходить працювати діловодом Уманського повітового по військовій повинності присутствія, яке належало до системи Міністерства внутрішніх справ. Як і на попередніх посадах, Г.М. Рудий продовжував виконувати свої службові обов'язки зразково, про що свідчать його службові атестації. Так, 5 жовтня 1890 р. голова Уманського по військовій повинності присутствія зазначав, що Г. Рудий «в служебном и нравственном отношении вполне благонадежен, возложенные на него служебные обязанности исполняет вполне добросовестно с полной безукоризненной честностью и самоотвержением и вследствие этого трудно заменимый на службе человек...» [6, л. 18].

6 листопада 1892 р. Г. Рудий подає заяву поліцеймейстеру м. Умані з проханням призначити його на посаду помічника пристава 1-ї розшукової частини м. Умані. При цьому він надає свідоцтво з попереднього місця роботи, в якому, зокрема, відзначалося, що Г. Рудий «во все время службы при отличном поведении отличался выдающимися способностями, безукоризненно честным и добросовестным исполнением своих служебных обязанностей и полным знанием канцелярского дела» [6, л. 19]. Прохання Г. Рудого було задоволене, і з цього часу починається його майже 25-річна служба в поліції.

На новій посаді Г. Рудий працює з притаманною йому енергією й ентузіазмом і вже у червні наступного року отримує подяку від Київського губернатора «за усердную и энергичную деятельность его по обнаружению производства фальшивой монеты и сбыта таковой» [6, л. 39]. У серпні 1894 р. йому по всепідданішій доповіді міністра внутрішніх справ було «пожалувано» орден Святого Станіслава 3-го ступеню «в воздаяние отлично-усердной и ревностной службы и особых трудов» [6, л. 26]. У листопаді 1895 р. за клопотанням Уманського повітового справника Київський губернатор нагородив Г. Рудого грошовою премією в розмірі 40 руб. «за обнаружение убийц крестьянина Ильи Бабича» [6, л. 44]. У лютому 1896 р. Георгій Михайлович отримав подяку від Уманського повітового справника «за энергичное участие в деле обнаружения в г. Умани личности Герши Майцыга (Ткача)» [6, л. 42]. У червні того ж

року Г. Рудому за розпорядженням Київського губернатора було виплачено 75 руб. «на покрытие расходов, сопряженных с розыском серебра, похищенных у генерал-адъютанта Черткова» і оголошена подяка «за выдающуюся полицейскую деятельность» [6, л. 43].

Працюючи в Умані, Г. Рудий для отримання першого класного чину змушений був у 1894 р. скласти іспити в Уманській прогімназії. При цьому, як зазначалося у свідоцтві, він «показал следующие познания по:

- 1) Закону Божию хорошие (4),
- 2) русскому языку хорошие (4),
- 3) арифметике удовлетворительные (3),
- 4) геометрии удовлетворительные (3),
- 5) истории удовлетворительные (3),
- 6) географии хорошие (4)».

Невдовзі губернське поліцейське начальство примітило талановитого пристава із провінції і в червні 1896 р. запропонувало йому посаду помічника пристава Старокиївської поліцейської дільниці м. Києва [6, л. 44]. Понад рік Г. Рудий працював на цій посаді, але в червні 1897 р. його несподівано перевели до м. Фастів — становим приставом 2-го стану Васильківського повіту Київської губернії. Причиною переводу були наступні обставини. Працюючи в Умані, Г. Рудий вживав найактивніші заходи щодо припинення безладності з боку п'яних військових підпоручиків Данилевського і Паскудіна. Через рік їхня справа розглядалася в Києві і вони були засуджені військово-окружним судом. На цьому судовому процесі Г. Рудий виступав головним свідком. Після суду на адресу Г. Рудого почали надходити погрози з боку військових, і тому Київський губернатор звернувся з листом до міністра внутрішніх справ з проханням «убрать Рудого с Киева». Міністр пішов назустріч проханню губернатора і у своєму розпорядженні від 14 червня 1897 р. приписував: «...полагал бы необходимым предоставить Рудому соответственную должность вне г.г. Киева и Умани». При цьому міністр звертав увагу губернатора на те, «что мера эта не должна неблагоприятно отразиться на дальнейшей его (Рудого — В.Ч.) службе» [6, л. 45—45 об.].

На новому місці служби Г. Рудий розвинув бурхливу діяльність по боротьбі зі злочинністю. У першу чергу це стосувалося конокрадства, яке було дуже поширено в сільській місцевості і завдавало селянам великого лиха. Ознайомившись з оперативною обстановкою у своєму стані, Г. Рудий розробив систему заходів щодо попередження і припинення конокрадства, яка незабаром дала позитивні результати. Досвідом Васильківського станового пристава зацікавився Київський генерал-губернатор, і за його проханням Г. Рудий підготував доповідну записку «О мерах по предупреждению и пресечению конокрадства» (від 1 липня 1898 р.) [7, с. 96].

Значних успіхів Г. Рудий досяг і в боротьбі з підпалами. В деяких місцевостях підпали мали характер «пожежного промислу». Так, в одному з поселень 2-го стану Васильківського повіту було спалено близько 70 % застрахованих будівель. Деякі з них підпалювались по кілька разів. Як встановив Г. Рудий, для підпалу спеціально будувалися або купувалися готові будинки. При цьому з метою значного завищення страхової оцінки будинків, купівельна ціна їх штучно завищувалася у купчих документах. Підпали здійснювали як власники будинків, так і заставовласники. У більшості випадків це робилося за допомогою спеціально найманих фахівців-підпалювачів. Самі власники для забезпечення свого алібі задовго до підпалу виїздили в інше місце і поверталися лише тоді, коли дізнавалися про пожежу. «Всем

зтим погарам, — пише Г. Рудий, — положен был конец после того, как мною был произведен повальный обыск, повлекший за собою значительное сокращение страховой оценки» [7, с. 62].

Про успішну діяльність станового пристава Г. Рудого у Васильківському повіті свідчать матеріали його особистої справи. У лютому 1899 р. Васильківський повітовий справник здійснив ревізію діяльності підлеглих йому поліцейських чинів і в рапорті на ім'я голови губернського правління зазначив, що серед поліцейських чиновників «обращает на себя внимание деятельность пристава 2 стана Рудого, которая как в отношении исполнения бумаг и производства денежных взысканий, так и особенно по обнаружению преступлений по ревизии сказалась вполне похвальной» [6, л. 47]. На підставі цього рапорту Київське губернське правління оголосило Г. Рудому подяку «за похвальную служебную деятельность» [6, л. 47 об.]. У червні того ж року Г. Рудий отримав подяку і від Київського губернатора «за особую заботливость по благоустройству и образцовый порядок в месте нахождения становой квартиры — г. Фастов, а также за энергичное и умелое расследование в стане конокрадства» [6, л. 54]. Через два місяці губернатор знову висловив Г. Рудому подяку «за обнаружение краж товаров из вагонов в районе станции «Фастов» Юго-Западной дороги» [6, л. 48]. Текст цієї подяки було надруковано в газеті «Киевские губернские ведомости» від 25 серпня 1899 р. У вересні і листопаді Г. Рудий отримав губернаторські подяки «за образцовую чистоту скотобойни, обнаруженную во время осмотра таковой Киевским губернским ветеринаром» [6, л. 51] і за «весьма энергичное содействие к обнаружению убийц лесника Юрченко и вообще проявленную чрезвычайно старательную и настойчивую деятельность при защите имущества казны» [6, л. 55 об.]. Наприкінці року Г. Рудому було пожалувано орден Святої Анни 3-го ступеню [6, л. 28].

Восени 1900 р. за розпорядженням Київського губернатора генерал-майора Ф. Трепова Г. Рудий проводив розслідування «по делу об употреблении бывших в употреблении и новых, но фальшивых, бандеролей табачных изделий» [6, л. 80]. Здійснюючи розшуки в Київській, Подільській та Волинській губерніях, він встановив, що фальшиві тютюнові бандеролі і поштові марки виготовлялися у м. Львові, який на той час входив до Австро-Угорської імперії. Саме там, на його думку, «по-видимому, свободно работают литографические станки» [6, л. 85]. По закінченню розшуків губернатор об'явив Г. Рудому подяку «за его умелую и энергичную служебную деятельность» [6, л. 65].

Понад чотири роки працював Г. Рудий становим приставом у Васильківському повіті. Він зарекомендував себе чудовим організатором і талановитим криміналістом. І тому не випадково, що в серпні 1901 р. саме йому було запропоновано очолити розшукову частину Київської міської поліції. У зв'язку з тим, що в м. Києві ця посада штатним розкладом не передбачалася, Г. Рудий був призначений на посаду помічника пристава Печерської поліцейської дільниці «с возложением на него обязанностей заведующего сыскной частью Киевской городской полиции с окладом 600 руб. ежегодно» [6, л. 83]. З цього часу в поліцейській кар'єрі Г. Рудого починається новий етап, який впише його ім'я в аннали української і російської криміналістики.

Зазначимо, що розшукова частина Київської міської поліції була заснована в липні 1880 р. і до кінця 1901 р. «влачила жалкое существование». Завідування нею покладалося на помічника поліцеймейстера по загальній частині, який обіймав цю посаду за сумісництвом. В його підпорядкуванні перебувало кілька відряджених городових, що виконували розшукові обов'язки. Діловодство розшукової частини

складалося з двох журналів: перший — настільний реєстр, в якому фіксувались «темні особи», а другий містив розшуковий алфавіт зі списком усіх осіб, що перебували в розшуку. Єдиним технічним засобом був його фотографічний апарат, придбаний наприкінці 90-х років. На утримання розшукової частини і на розшукові витрати щорічно виділялося 2676 руб. [7, с. 1]. Ось таку «спадщину» отримав Г. Рудий у своє розпорядження в серпні 1901 р.

Новий начальник карного розшуку м. Києва, звичайно, не мав ніякого досвіду у керівництві таким специфічним підрозділом, як розшукова частина, і тому свою діяльність на новій посаді почав з ознайомлення організації і діяльності розшукових відділень Москви і Санкт-Петербурга. У жовтні того ж року Г. Рудому почастило: йому була надана можливість ознайомитися з досвідом роботи кримінальної поліції Англії та Франції. Річ у тім, що ще в кінці травня 1901 р. управляючий Акцизним збором Київської губернії звернувся до київського губернатора з листом, в якому прохав відрядити Г.М. Рудого до Львова «в целях всестороннего тщательного расследования на месте производства фальшивых бандеролей» [6, л. 86]. Губернатор «по сему предмету» доповів керівництву Департаменту поліції і 27 липня «по всеподданнейшему докладу министра финансов последовало ВЫСОЧАЙШЕЕ соизволение» на відрядження Г.М. Рудого за кордон, з наданням йому 800 руб. «на покрытие издержек по означенной поездке, а равно и других расходов» [6, л. 86]. 19 вересня Георгій Михайлович отримав посвідчення, підписане київським губернатором, в якому на російській і німецькій мовах зазначалося, що «предъявитель сего начальник сыскной полиции г. Киева коллежский регистратор Георгий Михайлович Рудой командировается за границу с Высочайшего соизволения по делам службы». Далі в документі висловлювалося прохання до всіх посадових осіб і керівників установ «оказывать Г. Рудому при законных требованиях полное содействие» [6, л. 87].

Скориставшись службовим відрядженням, Г. Рудий у жовтні-листопаді 1901 р. побував у Лондоні і Парижі, де ознайомився з постановкою розшукової справи Англії і Франції. Результатом цієї поїздки стала повна реорганізація Київської розшукової поліції. У першу чергу, значно розширилося службове приміщення розшукової частини, збільшилася кількість її особового складу на 14 співробітників, було створено антропометричний, фотографічний та довідковий відділи, а на розшукові витрати додатково виділялися 1000 руб. щорічно [7, с. 2].

З метою покращання ефективності боротьби зі злочинністю Г. Рудий запровадив карткову систему нагляду за злочинним елементом, а також дугову систему розшуку злочинців. При цьому він використовував не тільки досвід розшукових органів західноєвропейських країн, а й розшукових відділень Росії. Зокрема, система розподілу вимірювальних антропометричних карток за категоріями професіональних злочинців була запозичена ним у московському і петербурзькому розшукових відділеннях [8]. Завдяки вжитим заходам, у квітні 1902 р. Київське розшукове відділення, за словами Г. Рудого, не поступалося «по своему благоустройству ни одному из правильно организованных в России сыскных полиций». На кінець 1904 р. воно складалося з 26 штатних співробітників: завідувача, двох околочних наглядачів, п'яти чиновників, які значилися у штаті міської поліції, 16 городових, поліцейського фотографа «со своим материалом» і перекладача іноземних мов, а також «вольнонаемных тайных агентов, число которых часто менялось». Утримання розшукового відділення щорічно коштувало казни 13474 руб. 40 к. [7, с. 2].

Структурно воно складалося з чергової частини, антропологічного кабінету та чотирьох столів: слідчого, пригод, особистого затримання та довідок і спостережень.

Зазначимо, що створення у січні 1902 р. антропометричного кабінету при розшуковій частині Київської міської поліції поклато початок розвитку криміналістичних підрозділів в українських поліцейських органах. Тому, на нашу думку, саме Г. Рудого слід вважати «батьком» експертно-криміналістичної служби органів внутрішніх справ України.

Восени 1903 р. Г. Рудий за ініціативою київського поліцмейстера полковника В. Цихоцького відвідав Дрезденську виставку благоустрою міст, побував у Берліні і Відні, де ознайомився з найновішими удосконаленнями у сфері кримінальної поліції, в тому числі і принципами дактилоскопії. Повернувшись до Києва, він першим у Росії організував при антропологічному кабінеті дактилоскопічне бюро, яке почало діяти з 1 січня 1904 р. Тільки за перший рік своєї діяльності в Києві було дактилоскопійовано 1987 затриманих: 1590 чоловіків та 397 жінок [7, с. 30].

Як переконливий прихильник нового методу ідентифікації, Г. Рудий розробив проект організації дактилоскопічних бюро в Російській імперії, подавши його начальству 13 жовтня 1903 р. Цей документ складався з 4-х розділів: антропометрична система, новий дактилоскопічний метод, організація дактилоскопічних бюро і розшуки злочинця за дактилоскопічними відбитками. Надаючи перевагу дактилоскопії перед антропометрією, Г. Рудий писав: «Неймовірна дешевизна дактилоскопічних приладів (лупа, пластинка, валик та фарба) і надзвичайна простота маніпуляцій, що не потребують ніяких приготувань, дають повну можливість без особливих витрат організувати дактилоскопічні виміри не тільки у в'язницях, а й в станових квартирах поліцейських наглядачів заштатних міст, посадів, містечок і сіл». Для цього він пропонував організувати чітку систему дактилоскопічних бюро:

- 1) повітові і приватні — при повітових і губернських в'язницях, виправних відділеннях та інших місцях ув'язнення, а в селищах, де немає місць ув'язнення — при місцевому поліцейському управлінні або у старшого поліцейського чиновника;
- 2) губернські — при губернській в'язничій інспекції або розшуковому відділенні, якщо воно є;
- 3) центральне при Головному в'язничому управлінні або при Санкт-Петербурзькій розшуковій поліції [7, с. 16—17].

Міністерству внутрішніх справ знадобилось понад три роки, щоб циркулярним розпорядженням від 9 квітня 1907 р. створити при Департаменті поліції Центральне реєстраційне бюро, а в розшукових відділеннях на місцях — реєстраційні бюро. При цьому низову ланку реєстраційних бюро так і не було створено.

Дактилоскопія була не єдиною новацією Г. Рудого в розшуковій справі. Перебуваючи в Дрездені, він серед різноманітних експонатів виставки звернув увагу на валізу з багаточисельними інструментами, необхідними для виявлення злочинів. Після повернення з закордонного відрядження Г. Рудий зробив на власний кошт у розшуковому відділенні таку саму валізу, доповнивши її багатьма приладами, необхідними для місцевих умов [7, с. 2]. Фактично це була перша в Росії слідча валіза, яку почали використовувати під час огляду місця події для виявлення слідів, речових доказів тощо.

Георгія Михайловича слід також вважати «батьком» не тільки української, а й російської кінологічної служби. Саме він був ініціатором закупівлі в м. Швелмі

(Німеччина) в грудні 1904 р. чотирьох собак-шукачів. Туди ж за його рекомендацією відбув у спеціальне відрядження чиновник розшукового відділення О. Ергант, який, пройшовши місячні курси, здобув атестат про успішне вивчення ним способу виявлення і виховання собак [7]. Про успішне застосування собаки-шукача розшукового відділення «Гексе» в розкритті вбивства свідчить виявлений у архіві наступний документ:

Копія

Протокол

Января 17 дня.

При сыскной части Киевской городской полиции чиновник Унгуриан, агентом-дрессировщиком полицейских собак Эргантом, согласно поручению сыскной частью Киевской городской полиции, сего числа отправился на улицу, где совершено убийство Евдокии Федоровны Ивасько и при помощи собаки Гексе произвели розыск убийцы по следам. Собака Гексе, обнюхав шествия, а равно и труп убитой, начала обнюхивать собравшуюся там густую толпу, но убийцы среди них не нашла. Тогда Гексе была доставлена в сыскной участок, где содержится под стражей заподозренный в убийстве муж Филипп Ивасько, последний был выведен на площадь и поставлен был среди собравшейся там толпы в числе 60 душ; собака снова стала обнюхивать всю толпу и когда подошла к Филиппу Ивасько, то набросилась на него и залаяла, потом сделала небольшой полукруг, опять набросилась на Ивасько и начала тормошить корзину, в которой лежала белая тряпка, и затем все время караулила Филиппа Ивасько.

ПОСТАНОВИЛ: об изложенном заключить настоящий протокол.

Подлинный подписал: чиновник сыскной части Унгуриан.

В е р н о:

Начальник Киевского сыскаго отделения (подпись) [9].

Варто зазначити, що до недавнього часу в літературних джерелах йшлося, що в Росії розшукові собаки вперше з'явилися на поліцейській службі у 1906 р., а початок цьому було покладено в прибалтійських губерніях [10].

До новацій в розшуковій справі, запроваджених Г. Рудим, необхідно також віднести розроблену ним «Інструкцію чинам Київської розшукової поліції», затверджену київським губернатором 3 січня 1905 р. [11; 12]. Це був перший в Росії нормативно-правовий акт, що не тільки регламентував всебічні аспекти організації та діяльності розшукового відділення, а й був універсальним практичним посібником криміналіста. У ньому вперше в Російській імперії закріплювалось використання в поліцейській практиці службово-розшукових собак, а також дактилоскопії як одного із методів кримінальної реєстрації і визначались різноманітні способи її практичного використання в боротьбі зі злочинністю.

Характерно, що на той час у департаменті поліції Міністерства внутрішніх справ не існувало нормативного акта, який би регламентував організацію і діяльність розшукової поліції. Департаментська «Інструкція чинам розшукових відділень» з'явилася лише у серпні 1910 р. і за своїм обсягом та змістом набагато поступалася київській.

У серпні 1905 р. Г. Рудий підготував доповідь київському генерал-губернатору про реорганізацію розшукового відділення. Він пропонував ряд заходів, спрямованих на підвищення ефективності діяльності розшукової поліції. Зокрема, порушував питання про необхідність більш якісного добору її кадрів [13], створення курсів з підготовки спеціалістів карного розшуку, видання поліцейської газети, проведення з'їздів розшукових чинів для обміну досвідом тощо [7, с. 139—150].

У травні 1907 р., в зв'язку з відставкою київського поліцмейстера Цихоцького, який опікував начальника розшукової поліції, Г. Рудий був змушений залишити свою посаду. Деякий час Георгій Михайлович викладав розшукову справу на курсах урядників, а потім майже десять років працював завідувачем агентури по розшуку вантажів Південно-Західної залізниці [6, л. 112].

На початку 1918 р. Г. Рудий проживав у м. Фастові Васильківського повіту Київської губернії. Він мав маєток з землею, водяно-турбинний млин [6, л. 104, 113]. Подальша його доля, на жаль, поки що нам невідома. Цілком ймовірно, що пережити роки громадянської війни йому навряд чи вдалося.

Список використаної літератури

1. Чисніков В. Киевское сыскное отделение не уступало «...по своему благоустройству ни одному из правильно организованных в России сыскных полиций». — К., 1997. — № 14—15.
2. Чисніков В. Київ — батьківщина російської дактилоскопії та одорології // Іменем закону. — 1998. — № 15.
3. Чисніков В. Криміналістика України в XIX — поч. XX ст. // Криміналістика / За ред. П.Д. Біленчука. — К., 1998. — С. 43—58.
4. Пиджаренко А.М. Полицейский сыск Києва // Іменем закону. — 1999. — № 3—5.
5. Самойленко О.О. Київська розшукна поліція в XIX — на початку XX ст. // Вісн. Запоріж. юрид. ін-ту. — 1999. — № 1. — С. 273—284.
6. Личное дело заведующего сыскной частью Киевской городской полиции титулярного советника Георгия Михайловича Рудого (Документы о прохождении службы, имущества Рудого). — Держ. арх. м. Києва, ф. 237, оп. 3, спр. 47.
7. Рудой Г. Отчет о деятельности сыскного отделения Киевской городской полиции за 1902, 1903, 1904 гг. — К., 1905. — 150 с.
8. Рыжов Д.С. Борьба полиции России с профессиональной преступностью (1866 — 1917 гг.). — Самара, 2001. — С. 81—82, 103.
9. Державний архів Російської Федерації, ф. Д-8, оп. 1908, спр. 14, арк. 152.
10. Крылов И.Ф., Быстрыкин А.Н. Розыск, дознание, следствие. — Л., 1984. — С. 27.
11. Центральний державний історичний архів України (далі — ЦДІАУ), ф. 442, оп. 635, спр. 668, арк. 1.
12. Чисніков В.М. «Інструкція чинам Київської розшукової поліції» (1905 р.) — важливе джерело організації та діяльності карного розшуку Російської імперії // Держава і право. — 2001. — № 11. — С. 59—62.
13. ЦДІАУ, ф. 442, оп. 855, спр. 530, арк. 1—3.

УДК 378.245 (048.82)

ДОКТОРИ НАУК З КРИМІНАЛІСТИКИ

Зібрано відомості про криміналістів — докторів юридичних наук, які захистились зі спеціальності 12.00.09 у спеціалізованих вчених радах України, а також про вчених, що захистили свої дисертації за межами України, однак своє життя та наукову діяльність тісно пов'язали із нашою країною.

Наведено прізвище, ім'я, по батькові науковця, тему його докторської дисертації, місто та рік видання автореферату, а також назви структурних частин роботи.

Інформацію подано у хронологічному порядку тією мовою, якою опубліковано автореферат.

Тихенко Сергей Иванович

Борьба с хищениями социалистической собственности, связанная с подлогом документов. — К., 1957.

Раздел 1. Ответственность за хищение социалистической собственности, связанное с подлогом документов, по советскому уголовному праву.

1. Ответственность за хищение социалистической собственности по советскому уголовному праву.
2. Связь хищений социалистической собственности с подлогом документов.
3. Ответственность за подлог документов по советскому уголовному праву.
4. Квалификация и наказуемость хищений социалистической собственности, связанных с подлогом документов.

Раздел 2. Расследование хищений социалистической собственности, связанных с подлогом документов.

1. Научная разработка советской криминалистической методики расследования хищений социалистической собственности.
2. Задачи расследования по делам о хищении социалистической собственности, связанные с подлогом документов.
3. Основные положения методики расследования хищений социалистической собственности, связанных с подлогом документов.
4. Проведение криминалистической экспертизы документов при расследовании хищений социалистической собственности.

Колмаков Виктор Павлович

Криминалистические методы расследования и предупреждения преступлений против жизни. — Харьков, 1962.

1. Уголовно-правовая квалификация преступлений против жизни и методика их расследования.
2. Общие положения расследования преступлений против жизни.
3. Основные особенности расследования преступлений против жизни.
4. Выдвижение и проверка версий по делам о преступлениях против жизни.
5. Организация неотложных следственных действий, оперативно-розыскных мер и привлечение общественности к их выполнению.
6. Следственный осмотр по делам о преступлениях против жизни.

© Укладачі: А.В. Іщенко, Р.П. Марчук, 2004

7. Действия по установлению личности потерпевшего при расследовании преступлений против жизни.
8. Особенности судебной экспертизы по делам о преступлениях против жизни.
9. Особенности производства других следственных действий.
10. Основы криминалистической профилактики преступлений против жизни.

Ароцкер Лев Ефимович

Криминалистические методы в судебном разбирательстве уголовных дел. — М., 1965.

1. Теоретические основы использования криминалистических методов в судебном разбирательстве уголовных дел.
2. Криминалистическая тактика и планирование судебного следствия.
3. Судебный допрос.
4. Предъявление для опознания лиц и предметов в судебном заседании.
5. Судебный осмотр.
6. Судебный эксперимент.
7. Производство криминалистической экспертизы в суде.
8. Оценка использования судом заключений криминалистической экспертизы.
9. Основные положения деятельности суда по предупреждению преступлений.

Коновалова Виолетта Емельяновна

Теоретические проблемы следственной тактики: (Познавательная функция логики и психологии в следственной тактике). — Харьков, 1966.

Раздел 1. Основные положения предварительного расследования в советском уголовном процессе.

1. Рассмотрены задачи предварительного расследования.
2. Проанализированы функции следственных органов.
3. Отражена специфика познания при расследовании преступлений.

Раздел 2. Посвящен познавательной функции тактики в расследовании преступлений.

1. Рассмотрены вопросы понятия и основных положений следственной тактики.
2. Показана специфика взаимосвязи следственной тактики и уголовно-процессуального права.
3. Проанализированы логико-психологические основы следственной тактики.

4. Исследуются логические основания построения и проверки следственных версий.

Раздел 3. Посвящен познавательной деятельности следователя в процессе проведения отдельных следственных действий.

1. Отражена познавательная роль тактических приемов проведения отдельных следственных действий.
2. Проанализирована познавательная сущность допроса.
3. Рассмотрена познавательная сущность назначения и производства судебных экспертиз.

Колесниченко Алексей Никифорович

Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений. — Харьков, 1967.

Часть 1. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений.

1. Методика расследования и ее место в системе криминалистики.

2. Способ совершения преступления и значение его исследования для теории и практики расследования преступлений.
3. Основные положения методики расследования преступлений.

Часть 2. Основы построения отдельных методик расследования.

1. Обстоятельства, подлежащие выяснению в расследовании.
2. Производство первоначальных следственных действий.
3. Особенности построения следственных версий и производства последующих действий следователя.
4. Вопросы предупреждения преступлений и методика расследования.

Соколовский Зиновий Моисеевич

Проблемы использования в уголовном судопроизводстве специальных знаний при установлении причинной связи явлений (криминалистическое и процессуальное исследование). — Харьков, 1968.

1. Доказательственный аспект проблемы причинности в праве.
2. Общие вопросы использования специальных знаний при установлении причинной связи явлений.
3. Методика исследования причинно-следственных отношений.
4. Причинная связь и использование специальных знаний для установления возможности предвидения и предотвращения опасных последствий.
5. Оформление выводов эксперта о причинной связи. Оценка заключений следователем и судом.

Салтевский Михаил Васильевич

Теоретические основы установления групповой принадлежности в судебной экспертизе (Методологические и правовые проблемы). — Харьков, 1969.

1. Методологические проблемы установления групповой принадлежности.
2. Установление групповой принадлежности в свете теории информации.
3. Классификация объектов идентификации и установления групповой принадлежности.
4. Формы выводов о групповой принадлежности и их структура.
5. Заключение эксперта о групповой принадлежности в судебной экспертизе.
6. Структура и содержание метода установления групповой принадлежности в судебной экспертизе.

Сегай Михаил Яковлевич

Методология судебной идентификации. — К., 1970.

Раздел 1. Сущность судебной идентификации.

1. Специфика идентификации в судебном исследовании, ее объекты и закономерности.
2. Метод судебной идентификации.
3. Процессуальные формы идентификации, в которых протекает процесс исследования и фиксируются его результаты в качестве судебных доказательств.

Раздел 2. Методологические основы судебной идентификации.

4. Гносеологическая сущность судебной идентификации.
5. Психологические аспекты возникновения и познания идентификационных связей.
6. Логические проблемы познания идентификационных связей и доказывания тождества.

Раздел 3. Техничко-криминалистические и тактические основы установления идентификационных связей в судебной экспертизе.

7. Методические основы использования всех видов и типов идентификационных связей в судебной экспертизе.
8. Тактические основы использования идентификационных связей в процессе опознания.

Лисиченко Виталий Константинович

Криминалистическое исследование документов (правовые и методологические проблемы). — К., 1974.

1. Юридическое понятие документа и его значение.
2. Виды документов и их функции в доказывании по уголовному делу.
3. Документы как вещественные доказательства и объекты исследования по уголовному делу.
4. Методологические проблемы следственно-судебного и криминалистического экспертного исследования документов.

Фридман Исаак Яковлевич

Судебная экспертиза и вопросы предупреждения преступления. — К., 1974.

1. Выявление причин и условий, способствующих совершению преступлений; проблемы предупреждения преступлений в криминалистике и смежных науках.
2. Учение о криминалистической профилактике, его связь с криминалистической техникой, тактикой и методикой.
3. Профилактическая работа как одна из форм деятельности экспертного учреждения.
4. Методологические вопросы обнаружения обстоятельств, способствующих правонарушениям.
5. Общие вопросы методики профилактической деятельности экспертов и методические особенности отдельных ее форм.
6. Возможности профилактической деятельности специалистов по криминалистическому исследованию документов.
7. Возможности и особенности осуществления профилактической деятельности специалистов в области трасологии и судебной баллистики.
8. Технические причины автотранспортных происшествий, обстоятельства им способствующие, которые могут быть установлены экспертами-автотехниками, и меры по предупреждению автотранспортных происшествий.

Латусовский Григорий Абрамович

Криминалистика в системе юридических наук и ее межнаучные связи. — М., 1980.

1. Становление советской криминалистики как науки.
2. Криминалистика как система научного знания и ее место в системе наук.
3. Методики науковедческих исследований криминалистики и ее межнаучных связей, возможности таких исследований, связанных с процессом развития данной науки и повышением ее эффективности.
4. Место криминалистических знаний в системе профессиональных знаний следователя с учетом его специализации.
5. Место криминалистики в системе учебных дисциплин и учебном процессе юридического вуза.

Гончаренко Владлен Игнатьевич

Методологические проблемы использования данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве. — К., 1981.

1. Глава посвящена методологическим проблемам использования данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве.
2. В главе рассматриваются вопросы предмета криминалистики и его соотношение с предметами естественных, технических и юридических наук.
3. В главе исследуются методы криминалистики и их соотношение с методами естественных и технических наук.
4. В главе анализируются процессуальные и организационные вопросы внедрения достижений естественных и технических наук в уголовное судопроизводство.
5. В главе освещаются формы применения в уголовном судопроизводстве средств и методов, основанных на данных естественных и технических наук.
6. В главе раскрыты современное состояние и перспективы использования данных науки и техники в уголовном судопроизводстве.
7. В главе показаны научные основы и возможности применения кибернетики в уголовном судопроизводстве.
8. В главе отражены возможности использования в уголовном судопроизводстве оптических квантовых генераторов.

Аубакиров Александр Фидахметович

Теория и практика моделирования в криминалистической экспертизе. — К., 1985.

1. Актуальные проблемы теории криминалистической экспертизы.
2. Моделирование в криминалистической экспертизе.
3. Научно-технические основы развития моделирования в криминалистической экспертизе.
4. Основные положения инструментального судебного почерковедения (моделирование в судебно-почерковедческой экспертизе).
5. Моделирование в судебно-технической экспертизе документов.
6. Моделирование в криминалистической экспертизе наркотических веществ кустарного изготовления.

Закатов Александр Александрович

Криминалистическое учение о розыске. — К., 1987.

1. Теоретические основы криминалистического учения о розыске.
2. Розыскная деятельность следователя.
3. Розыскная деятельность по расследуемому преступлению и особенности розыска отдельных объектов.
4. Розыск по приостановленному уголовному делу.
5. Вопросы взаимодействия следователя с органами дознания, иными государственными и общественными организациями в розыскной деятельности.

Зудин Василий Федорович

Криминалистическая профилактика преступлений: Теория и практика. — К., 1988.

1. Социальная природа и особенности профилактики антиобщественных явлений.
2. Теоретические основы криминалистической профилактики преступлений.
3. Средства и приемы криминалистической профилактики преступлений.
4. Методика криминалистической профилактики преступлений.

Грамович Гарольд Иванович

Проблемы теории и практики эффективного применения специальных знаний и научно-технических средств в раскрытии и расследовании преступлений. — К., 1989.

1. Теоретические проблемы эффективности применения специальных знаний и научно-технических средств в уголовном судопроизводстве.
2. Современное состояние, тенденции развития и проблемы повышения эффективности научно-технических средств в уголовном судопроизводстве.
3. Формы применения специальных знаний и научно-технических средств на предварительном следствии и проблемы повышения их эффективности.
4. Некоторые направления использования специальных знаний и научно-технических средств.
5. Организационные и методические аспекты повышения эффективности применения специальных знаний и научно-технических средств.

Хлюпин Николай Иванович

Методические основы расследования преступлений. — Харьков, 1989.

1. Понятие методики расследования преступлений.
2. Уголовно-процессуальные и методические основы расследования преступлений.
3. Информационные и методические предпосылки раскрытия преступлений.
4. Тактические операции в методике расследования преступлений.
5. Методические основы выявления и устранения причин и условий, способствующих совершению преступлений.

Алиев Индрис Али оглы

Проблемы судебно-экспертной профилактики. — К., 1990.

1. Общая теория судебной экспертизы и ее научно-практическое значение для построения частных теорий.
2. Судебно-экспертная профилактика и ее место в общей системе борьбы с преступностью.
3. Принципы построения и содержания частной теории экспертной профилактики.
4. Правовые, организационные и методические проблемы экспертной профилактической деятельности.

Домбровский Рейнгард Генрихович

Познание и доказывание в расследовании преступлений. — К., 1990.

1. Гносеологические проблемы уголовно-правовых наук.
2. Историко-методологические аспекты теории расследования преступления.
3. Логика и теория расследования преступлений.
4. Факты и их роль в расследовании преступлений.

Костицкий Михаил Васильевич

Использование специальных психологических знаний в советском уголовном процессе. — К., 1990.

1. Теоретические основы применения специальных психологических знаний в уголовном процессе.
2. Процессуальные и непроцессуальные формы использования специальных психологических знаний в уголовном процессе.

3. Применение специальных психологических знаний на досудебных стадиях уголовного процесса.
4. Использование специальных психологических знаний в судебных стадиях уголовного процесса.
5. Использование специальных психологических знаний в предупреждении преступлений.

Бахин Владимир Петрович

Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования. — К., 1991.

Глава 1. Следственная практика как объект изучения.

1. Понятие и сущность следственной практики.
2. Цели криминалистического изучения следственной практики.
3. Социально-экономическая обусловленность организации и деятельности правоохранительных органов.

Глава 2. Методы и источники изучения следственной практики.

1. Общая характеристика методов изучения следственной практики.
2. Источники информации о следственной практике.
3. Анализ эффективности криминалистических рекомендаций.

Глава 3. Реализация результатов изучения следственной практики.

1. Внедрение научно-технических достижений и передового опыта в следственную практику.
2. Практика как критерий истины в криминалистике.
3. Следственная практика и проблемы профессиональной подготовки кадров.

Постика Игорь Владимирович

Основные проблемы криминалистической науки, раскрытия и расследования преступлений в восточноевропейских странах. — М., 1991.

1. Проблемы теории и науковедения криминалистики.
2. Проблемы теории криминалистической идентификации.
3. Тактико-методические и организационные проблемы раскрытия и расследования преступлений.
4. Развитие некоторых технико-криминалистических методов работы с доказательствами.
5. Использование кибернетики в сфере борьбы с преступностью.

Клименко Нина Ивановна

Криминалистические знания: природа, структура, оптимизация использования. — К., 1993.

1. Природа, структура и назначение криминалистических знаний.
2. Использование криминалистических знаний в следственной практике.
3. Роль криминалистических знаний в подготовке специалистов правоохранительных органов.

Лукашевич Віталій Григорович

Основи теорії професійного спілкування слідчого. — К., 1993.

Розділ 1. Вихідні теоретико-методологічні передумови побудови криміналістичної теорії спілкування: постановка проблеми, онтологія основних понять, методика досліджень.

1. Інтеграція сучасного наукового знання та тенденції побудови окремих криміналістичних теорій.

2. Онтологічний статус спілкування. Історіографія проблеми.
3. Феноменологічний аналіз спілкування.
4. Професійне спілкування слідчого як предмет міждисциплінарних та криміналістичних досліджень.

Розділ 2. Організація спілкування та управління ним на попередньому слідстві.

1. Системний аналіз спілкування на попередньому слідстві.
2. Інформаційний підхід до вдосконалення професійної діяльності та спілкування слідчого.
3. Розслідування злочинів як інформаційно-пізнавальний процес прийняття управлінських рішень слідчим.
4. Організація спілкування на попередньому слідстві.

Розділ 3. Психологія і тактика спілкування на попередньому слідстві: сучасні проблеми криміналістичної тактики та шляхи їх вирішення.

1. Стан та основні тенденції розвитку криміналістичної тактики.
2. Криміналістична класифікація способів збирання доказів.
3. Класифікація тактичних засобів спілкування.
4. Характеристика керуючого впливу слідчого: сутність та межі (критерії) використання.
5. Стратегія і тактика встановлення, підтримки та розвитку психологічного контакту.
6. Типова модель спілкування слідчого під час провадження вербальних слідчих дій.
7. Типова модель спілкування слідчого з особами, володіючими спеціальними знаннями.
8. Проблеми детекції психічного стану допитуваного у вітчизняній та зарубіжній криміналістиці.

Варфоломеєва Тетяна Вікторівна

Організаційні, процесуальні і криміналістичні проблеми захисту адвокатом прав підозрюваного, обвинуваченого, підсудного. — К., 1994.

Розділ 1. Організація та зміст діяльності адвокатури України.

1. Проблеми організації адвокатської діяльності та здійснення захисту прав громадян в умовах реформи адвокатури.
2. Особливості процесу пізнання у здійсненні адвокатом професійної діяльності у кримінальних справах.
3. Історія адвокатури.

Розділ 2. Проблеми професійної діяльності захисника у кримінальному процесі.

1. Правова регламентація здійснення адвокатом захисту на попередньому слідстві і в суді.
2. Криміналістична тактика і методика здійснення захисту.

Шепітько Валерій Юрійович

Теоретичні проблеми систематизації тактичних прийомів у криміналістиці. — Х., 1996.

Розділ 1. Тактичний прийом як елемент криміналістичної тактики.

1. Поняття тактичного прийому в криміналістиці.
2. Джерела та функції тактичних прийомів.
3. Класифікація тактичних прийомів.
4. Психологічні основи використання тактичних прийомів.

Розділ 2. Теоретичні основи систематизації тактичних прийомів.

1. Система тактичних прийомів: поняття і ознаки.
2. Ситуаційна обумовленість тактичних прийомів.

3. Систематизація тактичних прийомів у криміналістичній тактиці. Історія виникнення і розвитку проблеми.
4. Проблема тактичного ризику в криміналістиці.

Розділ 3. Побудова систем тактичних прийомів окремих слідчих дій.

1. Системи тактичних прийомів огляду місця події.
2. Системи тактичних прийомів допиту.
3. Системи тактичних прийомів обшуку.

Кузьмічов Володимир Сергійович

Слідча діяльність: сутність, принципи, криміналістичні прийоми та засоби здійснення. — К., 1996.

Розділ 1. Сутність слідчої діяльності.

1. Зміст та особливості слідчої діяльності.
2. Принципи слідчої діяльності.
3. Соціально-економічна обумовленість удосконалення слідчої діяльності.

Розділ 2. Криміналістичні прийоми та засоби здійснення слідчої діяльності.

1. Історія і тенденції розвитку криміналістичних прийомів та засобів здійснення слідчої діяльності.
2. Сучасний стан використання криміналістичних прийомів та засобів здійснення слідчої діяльності.
3. Напрями та умови ефективного використання криміналістичних прийомів та засобів слідчої діяльності.

Снігерьев Александр Петрович

Діяльність органів внутрішніх справ на залізничному транспорті щодо боротьби з організованими злочинними групами. — Х., 1996.

Розділ 1. Загальна характеристика організованих злочинних груп, які діють на залізничному транспорті і мають міжрегіональні злочинні зв'язки.

1. Поняття та суть організованих злочинних груп у галузі економіки на залізничному транспорті.
2. Фактори, що впливають на виникнення та стан організованих злочинних груп в галузі економіки на залізничному транспорті.
3. Оперативно-тактична характеристика злочинних груп, що мають міжрегіональні злочинні зв'язки.

Розділ 2. Організаційне забезпечення діяльності оперативно-розшукових служб по боротьбі з організованими злочинними угрупованнями на залізничному транспорті.

1. Структурно-функціональна побудова оперативно-розшукових служб органів внутрішніх справ на залізничному транспорті.
2. Організація розвідувально-пошукової діяльності оперативно-розшукових служб органів внутрішніх справ на залізничному транспорті.
3. Проблеми вдосконалення інформаційно-аналітичної діяльності оперативно-розшукових служб органів внутрішніх справ на залізничному транспорті.

Розділ 3. Оперативно-тактичні заходи боротьби з організованими злочинними групами на залізничному транспорті.

1. Оперативно-тактичні заходи боротьби з організованими злочинними групами на залізничному транспорті.
2. Проблеми вдосконалення оперативної розробки організованих злочинних формувань, що діють у сфері економіки на залізничному транспорті.

3. Вдосконалення оперативно-розшукового забезпечення попереднього розслідування злочинів, що скоєні організованими злочинними угрупованнями на залізничному транспорті в сфері економіки.

Розділ 4. Організаційно-тактичні особливості виявлення та оперативної розробки злочинних груп з міжрегіональними зв'язками.

1. Тактика виявлення учасників злочинних груп з міжрегіональними зв'язками.

2. Організаційно-тактичні аспекти оперативної розробки злочинних груп з міжрегіональними зв'язками.

3. Правові, організаційні та тактичні аспекти забезпечення оперативної розробки злочинних груп з міжрегіональними зв'язками оперативною інформацією.

Кириченко Олександр Анатолійович

Основи криміналістичної мікрології. — Х., 1996.

Глава 1. Теоретичні положення криміналістичної мікрології.

1. Поняття мікрооб'єктів і критерії їхнього відмежування від інших матеріальних джерел інформації у кримінальному судочинстві.

2. Проблеми кількісних та змішаних характеристик мікрооб'єктів.

3. Класифікація мікрооб'єктів, її наукове та практичне значення.

4. Властивості мікрооб'єктів і механізм їхнього утворення.

5. Предмет та методи дослідження криміналістичної мікрології, її місце у системі наукових знань.

Глава 2. Правові та криміналістичні проблеми мікрооб'єктів у системі доказів.

1. Мікрооб'єкт як речове джерело доказів.

2. Повноваження та функції суб'єктів, які беруть участь у збиранні мікрооб'єктів.

3. Сутність особистого дослідження мікрооб'єктів та його місце в системі процесуальних дій.

4. Пропозиції щодо вдосконалення редакцій окремих норм КПК, що стосуються питань збирання та дослідження мікрооб'єктів.

Глава 3. Методика збирання мікрооб'єктів і використання мікрологічної інформації у кримінальному судочинстві.

1. Загальні положення збирання мікрооб'єктів.

2. Особливості збирання мікрооб'єктів, зумовлені способом злочину.

3. Практика використання мікрооб'єктів при розслідуванні злочинів.

Аленін Юрій Павлович

Теоретичні та практичні основи розкриття і розслідування осередків злочинів.

— Х., 1997.

Глава 1. Поняття осередку злочинів та його значення для методики розслідування.

1. Поняття осередку злочинів.

2. Криміналістична класифікація осередків злочинів.

3. Теоретичне та практичне значення поняття осередку злочинів для методики розслідування.

Глава 2. Наукові та практичні основи виявлення осередків злочинів.

1. Загальна характеристика ознак, що використовуються для виявлення осередків злочинів. Їх класифікація.

2. Огляд сучасного стану роботи щодо виявлення та розкриття осередків злочинів в теорії і практиці вітчизняної криміналістики.

3. Специфіка аналітичної діяльності слідчого і органів дізнання в процесі виявлення осередків злочинів та принципи її здійснення.
4. Допоміжні засоби і методи, що застосовуються в ході виявлення та розкриття осередків злочинів.

Глава 3. Організаційно-тактичні аспекти розслідування осередків злочинів.

1. Слідчі ситуації, що виникають при розслідуванні осередків злочинів.
2. Організаційні засади розслідування осередків злочинів.
3. Особливості взаємодії при розслідуванні осередків злочинів.
4. Планування початкового та наступного етапів розслідування осередків злочинів.

Глава 4. Головні напрями розкриття та розслідування осередків злочинів.

1. Використання узагальнених даних про об'єктивні особливості для пошуку злочинців.
2. Використання узагальнених даних про суб'єктивні особливості для пошуку злочинців.
3. Прогнозування імовірних місць та часу скоєння розшукуваними злочинцями нових злочинів.
4. Визначення імовірних зон постійного знаходження розшукуваних злочинців.
5. Особливості пошуку злочинців методом виключення.
6. Судові експертизи в розслідуванні осередків злочинів.
7. Деякі тактико-методичні особливості завершуючого етапу розслідування осередків злочинів.

Іщенко Андрій Володимирович

Методологічні та організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень. — К., 1996.

Розділ 1. Методологічні проблеми криміналістики в сучасних умовах.

1. Передумови використання наукознавчих підходів у дослідженні проблем криміналістичної науки.
2. Проблеми призначення криміналістики в сучасних умовах.
3. Фундаментальні та прикладні дослідження в криміналістиці.

Розділ 2. Становлення, сучасний стан та перспективи розвитку дисертаційних досліджень проблем судової експертизи.

4. Загальний огляд наукових досліджень у галузі судової експертизи.
5. Пріоритетні напрями наукових досліджень проблем судової експертизи.

Розділ 3. Розвиток криміналістичних наукових досліджень в Україні.

6. Передумови виникнення і застосування криміналістичних знань та проблеми періодизації розвитку криміналістичної науки.
7. Наукове забезпечення загальних проблем криміналістики, питань криміналістичної техніки та експертизи.
8. Проблеми криміналістичної тактики та методики розслідування окремих видів злочинів.

Сулейманов Джаваншир Ислам оглы

Концептуальные основы использования информации при раскрытии преступлений. — К., 1997.

1. Криминалистическая характеристика информации.
2. Информационные основы расследования преступлений.
3. Поиск источников криминалистически значимой информации.
4. Исследование источников криминалистически значимой информации.

Когамов Марат Чекішевич

Концептуальні основи використання інформації при розкритті злочинів. — К., 1997.

Глава 1. Теоретичні концепції організаційної побудови і підпорядкованості слідчого апарату.

1. Реформування органів попереднього слідства Республіки Казахстан: кримінально-процесуальні та інші правові версії.
2. Теоретичні концепції реформування попереднього слідства.
3. Законодавство про ДСК: правові основи створення і діяльності.

Глава 2. Процесуальні функції слідчого в кримінальному процесі і підвищення їх ефективності.

1. Розслідування злочинів як процесуальна функція слідчого в кримінальному процесі.
2. Профілактика злочинів як процесуальна функція слідчого в кримінальному процесі.
3. Проблеми і перспективи підвищення ефективності процесуальних функцій слідчого в кримінальному судочинстві Республіки Казахстан.

Глава 3. Проблеми дізнання і перспективи розвитку можливостей кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності та криміналістики в сфері розслідування злочинів.

1. Дізнання та його проблеми в кримінальному процесі.
2. Проблеми дізнання у справах, в яких попереднє слідство є обов'язковим.
3. Роль інтеграції наукового знання у формуванні норм кримінально-процесуального законодавства, які регламентують сферу розслідування злочинів.

Журавель Володимир Андрійович

Теорія та методологія криміналістичного прогнозування. — Х., 1999.

1. Криміналістична прогностика як самостійне вчення.
2. Методологічні та інформаційні основи криміналістичного прогнозування.
3. Методика криміналістичного прогнозування.
4. Організація прогностико-криміналістичних досліджень.

Джавадов Фуад Муса огли

Концептуальні основи розвитку судової експертизи в сучасних умовах. — К., 2000.

Розділ 1. Передумови формування загальної теорії судової експертизи та тенденції розвитку судово-експертної діяльності.

1. Створення закладів експертно-криміналістичного профілю та їх роль у зародженні професійної судово-експертної діяльності.
2. Проблеми вдосконалення процесуально-правових та організаційних основ експертизи в умовах розвитку судово-експертної діяльності.

Розділ 2. Загальна теорія судової експертизи як процес і результат аналізу предметних закономірностей судово-експертної діяльності.

1. Генезис ідеї науки про експертизу.
2. Аналіз сучасних концепцій загальної теорії судової експертизи.
3. Концептуальні основи підвищення ресурсів і функціональних особливостей загальної теорії судової експертизи.
4. Характеристика судово-експертної діяльності як предмета загальної теорії судової експертизи.

Розділ 3. Основні елементи загальної теорії судової експертизи.

1. Закономірності формування та розвитку судових експертиз.
2. Об'єкт і суб'єкт судово-експертної діяльності.
3. Методи загальної теорії судової експертизи та судово-експертної діяльності.

Волобуєв Анатолій Федотович

Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва. — Х., 2002.

Розділ 1. Комплексна характеристика корисливих злочинів у сфері підприємництва.

1. Підприємництво як об'єкт кримінологічного та криміналістичного дослідження.
2. Криміналістична характеристика злочинів, її зв'язок з кримінально-правовою і кримінологічною характеристиками та використання в окремій методиці розслідування.
3. Характеристика предмета посягання і умов вчинення злочинів у сфері підприємництва.
4. Характеристика способів і суб'єкта розкрадань майна.
5. Способи легалізації майна, одержаного злочинним шляхом.
6. Особливості слідів (джерел доказів) розкрадання майна та пов'язаних з ними злочинів.

Розділ 2. Типові завдання, засоби їх вирішення в стадії порушення кримінальної справи і на початковому етапі розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва.

1. Поняття тактичного завдання та його значення в криміналістичній методиці.
2. Оцінка первинного матеріалу про злочини в стадії порушення кримінальної справи, взаємодія слідчого з оперативно-розшуковими апаратами органів внутрішніх справ.
3. Подолання (попередження) ухилення від відповідальності осіб, винних у вчиненні злочинів.
4. Забезпечення слідчим відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочинцем.

Розділ 3. Слідчі ситуації і відповідні їм комплекси процесуальних та інших дій в методиці розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва.

1. Поняття слідчої ситуації та етапу розслідування і їх роль в побудові окремої методи розслідування.
2. Слідчі ситуації і відповідні комплекси процесуальних та інших дій, типові для початкового етапу розслідування.
3. Слідчі ситуації і відповідні комплекси процесуальних та інших дій, типові для наступного етапу розслідування.
4. Особливості тактики підготовки і проведення окремих слідчих дій.

Розділ 4. Використання спеціальних знань при розслідуванні корисливих злочинів у сфері підприємництва.

1. Поняття спеціальних знань, форми та суб'єкти їх використання при розслідуванні злочинів.
2. Непроцесуальне використання допомоги спеціаліста при порушенні кримінальної справи і проведенні розслідування.
3. Підготовка і призначення окремих видів експертиз.

Розділ 5. Профілактична діяльність слідчого при розслідуванні корисливих злочинів у сфері підприємництва.

1. Поняття причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів та їх роль в побудові окремих методик розслідування.
2. Причини і умови, що сприяють вчиненню розкрадань майна і пов'язаних з ними злочинів.
3. Основні профілактичні заходи, що застосовуються слідчим при розслідуванні злочинів у сфері підприємництва.

Тищенко Валерій Володимирович

Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів. — Х., 2003.

Розділ 1. Корисливо-насильницькі злочини: криміналістична класифікація.

1. Поняття корисливо-насильницької злочинності і криміналістичні аспекти її вивчення.

2. Класифікація корисливо-насильницьких злочинів.

Розділ 2. Криміналістична характеристика корисливо-насильницьких злочинів.

1. Теоретичні передумови розробки й аналізу криміналістичної характеристики злочинів.

2. Структурний аналіз криміналістичної характеристики корисливо-насильницьких злочинів.

Розділ 3. Теоретичні передумови побудови методики розслідування корисливо-насильницьких злочинів.

1. Слідча діяльність як об'єкт криміналістичного дослідження.

2. Наукові основи криміналістичної методики розслідування.

Розділ 4. Теоретичні основи планування й організації розслідування корисливо-насильницьких злочинів.

1. Загальні і спеціальні завдання розслідування корисливо-насильницьких злочинів.

2. Обставини, що підлягають встановленню.

3. Криміналістичний аналіз первісної інформації, типових ситуацій і визначення тактичних завдань розслідування.

4. Типові програми дослідження обставин корисливо-насильницьких злочинів.

Розділ 5. Програмування початкового і наступного етапів розслідування корисливо-насильницьких злочинів.

1. Побудова і перевірка загальних версій при порушенні кримінальної справи.

2. Типові програми початкового етапу розслідування.

3. Організація взаємодії слідчого і органів дізнання.

4. Розробка наступного етапу розслідування.

Басай Віктор Давидович

Основи криміналістичної одорології. — К., 2003.

Розділ 1. Теоретичні основи і дидактичні аспекти криміналістичної одорології як науки і навчальної дисципліни.

1. Проблеми визначення предмету і місця одорології в системі криміналістики та інших наукових знань.

2. Систематизований виклад положень про властивості, механізм утворення і класифікацію запаху.

3. Особливості викладання одорології в процесі вузівської і післядипломної освіти юристів.

Розділ 2. Проблеми процесуальної регламентації роботи зі слідами і зразками запаху людини.

1. Визначення місця одорологічних об'єктів поміж речових джерел.

2. Розгляд існуючих аргументів опонентів процесуального значення результатів одорологічного дослідження.

Розділ 3. Можливості удосконалення методики підготовки матеріалів та собак-детекторів для проведення одорологічної експертизи.

1. Удосконалений виклад методики збирання слідів та отримання зразків запаху людини.

2. Методика підготовки лабораторних собак-детекторів та можливості її подальшого розвитку.

Розділ 4. Проблеми вдосконалення методики комісійного експертного та іншого лабораторного одорологічного дослідження.

1. Основні положення сучасного лабораторного одорологічного дослідження.
2. Вдосконалення методики звичайного варіанта комісійної одорологічної експертизи.
3. Можливості вдосконалення вимог щодо висновку комісійної одорологічної експертизи.

Галаган Володимир Іванович

Правові та криміналістичні проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності (на матеріалах органів внутрішніх справ України). — К., 2003.

Розділ 1. Місце, структура та зміст кримінально-процесуальної діяльності органів внутрішніх справ України.

1. Поняття кримінально-процесуальної діяльності, її сутність та місце в системі функцій органів внутрішніх справ України.
2. Структура та зміст кримінально-процесуальної діяльності.

Розділ 2. Стан та проблеми вдосконалення регулювання кримінально-процесуальної діяльності органів внутрішніх справ України.

1. Відповідність положенням Конституції України чинного правового регулювання провадження дізнання й досудового слідства.
2. Питання вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності органів внутрішніх справ України відповідно до міжнародно-правових актів з кримінального судочинства.

Розділ 3. Проблеми науково-методичного забезпечення провадження дізнання й досудового слідства в кримінальних справах.

1. Поняття та структура науково-методичного забезпечення кримінально-процесуальної діяльності органів внутрішніх справ України.
2. Проблемні питання використання техніко-криміналістичних засобів при провадженні дізнання й досудового слідства.
3. Умови та особливості застосування окремих різновидів тактичних прийомів рекомендацій при проведенні слідчих дій.
4. Проблеми вдосконалення методики розслідування окремих видів злочинів напрями їх розв'язання.
5. Дискусійні питання щодо поняття матеріалів оперативно-розшукових заходів та норм чинного законодавства України про їх використання при провадженні досудового слідства у кримінальних справах.

Укладачі:

А.В. Іщенко, доктор юридичних наук
Р.П. Марчук, кандидат юридичних наук

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

1. До публікації приймаються наукові праці (статті, аналітичні огляди та інші наукові матеріали), написані українською або російською мовою, що відзначаються високим науковим та навчально-методичним рівнем їх підготовки, містять глибокий самостійний аналіз сучасних проблем розвитку в галузі криміналістики, законодавства, законотворчості, шляхів боротьби зі злочинністю тощо. **Звертаємо особливу увагу** авторів, що наукові праці мають бути оформлені відповідно до вимог міждержавних і державних стандартів. Потрібну інформацію можна одержати із таких стандартів: ГОСТ 7.1 — 84, ГОСТ 7.5 — 88, ДСТУ 3582 — 97, ГОСТ 7.12 — 93, ГОСТ 7.11 — 78 та постанови президії ВАК України від 15.01.2003 №7-05/1. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України».

2. До друку прийматимуться наукові праці, на які є дві рецензії і які раніше ніде не друкувалися.

3. Авторські оригінали проходять обов'язкове рецензування членами редакційної колегії.

4. Оригінал наукової праці надається на дискеті в форматі doc (Word), шрифт Times New Roman Cyr, розмір кегля 14, без графічних зображень, із копією (роздруком) на папері формату А4.

Рисунки до наукової праці виконують на білому папері формату А4 чорним фарбником в одному примірнику. Графічна інформація в електронному вигляді має бути виконана у векторному редакторі Adobe Illustrator або Corel Draw.

Можна додавати фотографії на фотопапері мінімальним розміром 9x13 см або в електронному вигляді, які мають бути скановані з оригіналу, з роздільною здатністю 150 — 300 пікселів/дюйм і збережені в форматі Adobe Photoshop (PSD) або TIFF (у крайньому випадку JPEG). На звороті зазначають номер фотографії (рисунка) та назву статті. На полях копії оригіналу вказують місце розміщення фотографії (рисунка).

Таблиці надають у форматі MS Word (rtf).

5. Обсяг наукової праці має становити не менше 5 сторінок формату А4 тексту (1700 — 1800 знаків на сторінці).

6. До авторського оригіналу додають **авторську довідку**: найменування статті, індекс УДК; анотацію до статті (приблизно на 50 слів) та 4—5 ключових слів; прізвище, ім'я та по батькові (повністю) автора (-ів); повну назву установи, в якій працює автор (-и) та повну назву посади, яку він обіймає; контактний телефон; кількість таблиць, ілюстрацій, літературних джерел.

7. Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір, точність наведених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей.

8. Зміни тексту та скорочення, що не впливають на зміст матеріалу, а також перейменування міністерств, установ, відомств тощо редакція вносить без попереднього узгодження з автором.

9. У разі недодержання перелічених вимог підготовки наукової праці редакція залишає за собою право її не розглядати.

10. Під час передруку матеріалів посилання на «Криміналістичний вісник» обов'язкове.

Наукове видання

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2003 р.

№ 2 (2), 2004

Свідоцтво про реєстрацію, видане Державним комітетом телебачення і радіомовлення
України, від 12.08.2003 серія КВ №7713

За зміст матеріалів і достовірність фактів, цитат, назв, дат та прізвищ відповідає автор.
Матеріали не повертаються. При передруку посилання на «Криміналістичний вісник»
обов'язкове.

Надруковано з оригіналу-макета, виготовленого РА «Чайка»

Редактор доц. *М.С. Хойнацький*

Коректор *Ю. Меркулова*

Комп'ютерна верстка *М. Долгова*

Підп. до друку листопад 2004

Формат 70x100/16

Папір оф. №1. Гарнітура Pragmatica Офс. друк.

Ум. друк. арк. 10. Обл.-вид. арк. Grafі Ardo 200

Тираж 500 пр. Зам. №

Адреса редакції: вул. Велика Окружна, 4, м. Київ, 03134, Україна

Тел.: (044) 273-53-65, 273-53-66, факс: (044) 405-74-69

e-mail: dndekc@centrmia.gov.ua <http://dndekc.centrmia.gov.ua>